

rim

REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ nr. 1-2 (123-124) / 2011

DIN SUMAR

- JEAN-NOËL GRANDHOMME: La France et l'armistice de Focșani (décembre 1917)
- General (r) HARALD WUST: Istoria și dezvoltarea Bundeswehr-ului în Republica Federală Germania
- Dr. CRISTIAN MIHAIL: Influența limbajului militar (daco-)roman asupra limbii române (III)

REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ

Publicația este editată de Ministerul Apărării Naționale, prin Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, membru al Consorțiului Academii de Apărare și Institutelor pentru Studii de Securitate din cadrul Parteneriatului pentru Pace, coordonator național al Proiectului de Istorie Paralelă: NATO – Tratatul de la Varșovia

COLEGIUL DE REDACȚIE

- General-maior (r) dr. MIHAIL E. IONESCU, directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Academician DINU C. GIURESCU, Academia Română
- Dr. JAN HOFFENAAR, Președintele Comisiei Olandeze de Istorie Militară
- Prof. univ. dr. DENNIS DELE-TANT, London University
- Colonel (r) dr. PETRE OTU, directorul științific al Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Prof. univ. dr. MIHAI RETEGAN, Universitatea București
- IULIAN FOTA, consilier prezidențial
- Dr. SERGIU IOSIPESCU, cc. șt., Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară
- Prof. univ. dr. ALESDANDRU DUȚU, Universitatea „Spiru Haret”
- Prof. univ. dr. MARIA GEORGESCU, Universitatea Pitești
- Comandor (r) GHEORGHE VARTIC

SUMAR

• Istorie militară antică

- ALEXANDRU MADGEARU – Compendiul de artă militară al lui Vegetius 1

• Istorie militară medievală

- RADU CÂRCIUMARU – Negru-Vodă și Dragoș. Legendă și adevăr istoric la începuturile statalității românești 7

• Istorie modernă

- MIRCEA SOREANU – Începuturile modernizării și securitatea României. Actualitatea unor paradigme istorice 21
- VLAD MISCHEVCA – Problema basarabeană – 199 de ani 36
- JEAN-NOËL GRANDHOMME – La France et l’armistice de Focșani 43 (décembre 1917)
- ALEXANDRINA CUȚUI – Participarea clerului ortodox bucovinean la Primul Război Mondial și Unirea românilor din 1918 52

• Istorie contemporană

- General (r) HARALD WUST – Istoria și dezvoltarea Bundeswehr-ului în Republica Federală Germania 59
- CERASELA MOLDOVEANU – Din istoria relațiilor româno-americane: vizita delegației române în SUA, în anul 1987 65

• Documente ale istoriei recente

- Interviu cu domnul ambasador Nicolae Iordache, consemnat de general-maior (r) dr. MIHAIL E. IONESCU 75

• Istorie militară și lingvistică

- Dr. CRISTIAN MIHAIL – Influența limbajului militar (daco-)roman asupra limbii române (III) 82

• Cronică

- ANA MARIA VIZANTI – Dan Vizanty, „Asul regăsit...” 99
- Declarația grupului de inițiativă „Anul 1812” 103

• Recenzii și semnalări

- Nicolae Mareș, *Alianța româno-polonă între destrămare și solidaritate (1938-1939)* – CARMEN RÎJNOVEANU 105

• Revista a fost inclusă în baza de date a Consiliului Național al Cercetării Științifice în Învățământul Superior, fiind evaluată la categoria „B”.

• Poziția revistei în lista-catalog a publicațiilor este la numărul 5017

ISSN 1220-5710

CONTENTS

• Ancient Military History	
– ALEXANDRU MADGEARU – Vegetius' Epitome of Military Science	1
• Medieval Military History	
– RADU CÂRCIUMARU – Negru-Vodă and Dragoș. Legend and Historical Facts at the Beginning of Romanian Statehood	7
• Modern History	
– MIRCEA SOREANU – The Beginnings of Modernization and Romania's Security. The Actuality of Some Historical Paradigms	21
– Dr. VLAD MISCEVCA – The Bessarabian Question – 199 Years	36
– JEAN-NOËL GRANDHOMME – France and the Armistice of Focșani (December 1917)	43
– ALEXANDRINA CUȚUI – The Participation of the Orthodox Clergy in World War I and in the Union of Bukovina with Romania in 1918	52
• Contemporary History	
– General (ret.) HARALD WUST – The History and Development of Bundeswehr in the Federal Republic of Germany	59
– CERASELA MOLDOVEANU – From the History of Romanian-American Relations: the Visit of the Romanian Delegation to the US in 1987	65
• Recent History Documents	
– Interview with Ambassador Nicolae Iordache (by Major General (ret.) Dr. MIHAIL E. IONESCU)	75
• Military History and Linguistics	
– Dr. CRISTIAN MIHAIL – The Influence of the (Dacian-)Roman Military Jargon on the Romanian Language (III)	82
• Chronicle	
– ANA MARIA VIZANTI – Rediscovering Dan Vizanty, "the Flying Ace"	99
– The Declaration of the Initiative Group "1812"	103
• Reviews	
– Nicolae Mares, <i>Alianța româno-polonă între destrămare și solidaritate (1938-1939)</i>	
– CARMEN RIȚNOVEANU	105

• Responsabil de număr: SERGIU IOSIPESCU

• ALEXANDRU VOICU, MIRCEA SOREANU – redactori • MARIANA BĂHNĂREANU, culegere computerizată
• ADRIAN PANDEA, coperta, ELENA LEMNARU, tehnoredactare computerizată

Adresa redacției: strada Constantin Mille nr. 6, cod 010142, București, sector 1,
telefon: 0213157827, telefax: 004021-3137955
www.mapn.ro/diepa/ispaim

Tiparul executat la Centrul Tehnic Editorial al Armatei sub comanda nr. 5320/2011

B 136/12.09.2011

<https://biblioteca-digitala.ro> / <https://ispaim.mapn.ro>

COMPENDIUL DE ARTĂ MILITARĂ AL LUI VEGETIUS

ALEXANDRU MADGEARU

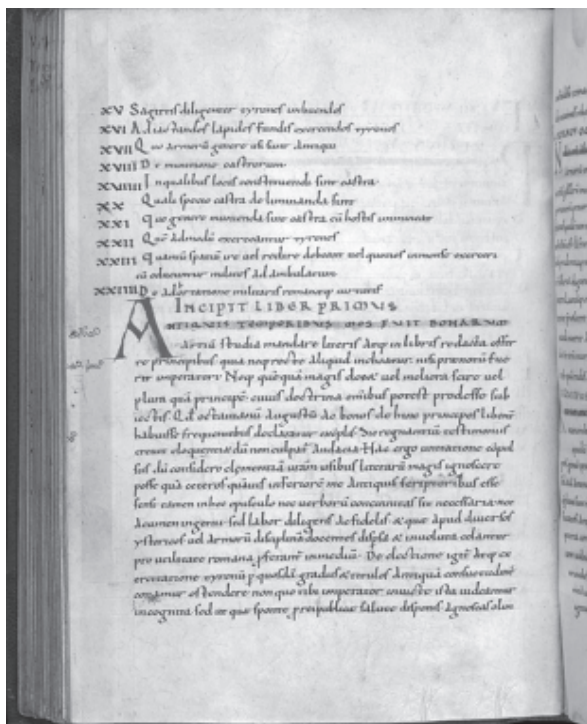
Abstract

The most influential ancient military writing in the Middle Ages was that of Vegetius. Hundreds of manuscripts survived, and this work was among the first translated from Latin in the vernacular Western languages, since 1271. The first printing dates from 1474. Some medieval manuscripts included additions that updated the text to their age, and works like those of John Trevisa and Christine de Pizan were developed from Vegetius. Epitoma rei militaris has four books. The time when Vegetius composed this work is still under controversy, but the most probable solution is between 388 and 380. Vegetius was a high civilian official who made a compilation from different Roman military writings as a kind of documentary study for the emperor, in order to suggest a reform of the Roman army. Vegetius was a nostalgic of the old army, and he claimed the superiority of the infantry legions composed from Roman citizens against the cavalry that included many barbarians in his time. His ideas were not suitable for what required the defence at the end of the 4th century. However, the value of this work consists in the various data concerning the Roman military organization and especially in those general principles of military thinking included in the third book.

Keywords: Vegetius, Roman army, Roman art of war, Theodosius I, general principles of the art of war

Dintre toate scrierile de artă militară greco-romane, cea care a dobândit cea mai mare popularitate în evul mediu a fost una care sintetiza experiența multiseculară a armatei romane. Nu era o operă originală dedicată unui subiect special, precum cea despre stratageme a lui Frontinus sau precum cea despre asedii a lui Aeneas Tacticus, ci o compilație, bazată pe diverse opere grecești și romane, unele pierdute acum. Tocmai acest caracter general a făcut ca *Epitoma rei militaris* (sau *De re militari*) de Publius Flavius Vegetius Renatus, mai pe scurt Vegetius, să rămână în evul mediu și

chiar mai târziu, până în secolul al XVIII-lea, un manual de căpătăi pentru comandanții militari din Occident (dar nu și în Bizanț, unde au circulat în principal alte tratate de artă militară, precum cel al lui Maurikios)¹. După cum remarcă un istoric militar american, “the military insights of Vegetius have not diminished with time, and the *De re militari* is still well worth the reading for anyone who is interested in the raising, training, and employment of armies”², iar altcineva îl denumea „the most widely read Western military theorist before Clausewitz”³.

■ Manuscris Vegetius
Anglia – 1070

Opera este compusă din patru cărți. Prima este despre recrutare și instrucție, a doua despre organizarea și dotarea legiunii, a treia despre strategii și tactică, iar a patra despre fortificații, mașini de război, asedii, precum și despre marină. Uneori, capitolele despre marină au fost considerate o a cincea carte, adăugată ulterior. Compendiul este un text sintetic, care tocmai de aceea a prezentat un atât de mare interes pentru posteritate. Era un manual care oferea sfaturi practice pentru diferite situații de luptă, într-o manieră precisă și într-o limbă clară.

Puține sunt scrierile antice care s-au transmis în sute de manuscrise datând din secolele IX-XV, precum cea a lui Vegetius. Istoricul militar Philippe Richardot a identificat 246 de manuscrise latine în cele mai diverse biblioteci și arhive. Unul dintre ele se află în Biblioteca Batthyaneum de la Alba Iulia. Datează din secolul al XIV-lea și a aparținut arhiepiscopului de Viena Cristoph Migazzi (1714-1803). Opera lui Vegetius s-a numărat și printre primele opere care au fost traduse din latină în limbile vulgare, mai întâi în engleză (Maître Richard, 1271), franceză (Jean de Meung, 1284) și italiană (Bomo Gimaboni, 1286). Repertoriul lui Richardot

înregistrează 53 de manuscrise în franceză, 17 în engleză, 10 în italiană, 4 în spaniolă, 2 în germană⁴.

Prima tipăritură a versiunii latine datează din 1474 (Utrecht), fiind urmată la scurt timp de cele de la Paris (1475), Roma (1479) și apoi de multe alte ediții în latină și alte limbi. Pentru regii și alți comandanți de oști din evul mediu apusean care aveau acces la moștenirea literară a antichității, Vegetius a fost, încă din secolul al IX-lea, o sursă de inspirație, deși descria o armată care nu mai exista, una radical diferită de cele ale lor. Uneori, ea a fost adaptată prin rezumare sau prin interpolări, pentru a corespunde realităților epocii respective. Astfel, în 1174, călugării de la mănăstirea Marmoutier au preparat o bombă incendiară inspirându-se, ziceau ei, din Vegetius. Cum opera originală nu cuprinde așa ceva, rezultă că ei dispuneau de un manuscris care a fost amplificat în acea vreme. Printre adaptările mai târzii le mai amintim pe cea a lui John Trevisa elaborată în 1408 pentru lordul Thomas de Berkeley, precum și pe cea din 1410 a scriitoarei franceze de origine venețiană Christine de Pizan, *Le livre des faits d'armes et de chevalerie*, compusă pentru educația moștenitorului tronului Franței (Charles al VII-lea de Valois). În fine, una dintre cele mai

importante opere de gândire politico-militară a Renașterii, *L'arte della guerra* a lui Niccolo Macchiavelli (1521), s-a bazat în mare parte pe opera lui Vegetius, preluând masiv fragmente și aducând-o la zi, în pledoaria sa pentru o armată cetățenească⁵.

Există numeroase ediții și traduceri moderne, dar nu și în românește. Este interesant de remarcat că vechea traducere a ofițerului de marină John Clarke din 1767 a fost reprodusă ca material didactic pentru studenții de la U.S. Army War College din Carlisle în 1927⁶. Cea mai recentă ediție și traducere (pe care însă nu am putut-o consulta) este Flavio Renato Vegezio, *L'arte militare*. A cura di Giorgio Ortolani, Roma, 2009. Am utilizat pentru redactarea acestui articol ediția critică lui M. Reeve din 2004⁷, traducerea engleză a lui N. P. Milner din 1993⁸ și cea spaniolă din 2006 a lui David Paniagua Aguilar⁹.

Datarea operei a provocat o controversă îndelungată printre istorici. Există două repere care o

încadrează între 383 (moartea lui Grațian, intitulat *divus* în I. 20) și 450 (al șaptelea consulat al împăratului apusean Valentinian III împreună cu Avienus, menționat în interpolările din unele manuscrise)¹⁰. Primele studii critice asupra operei întreprinse de Otto Seeck în 1876 și Karl Lang în 1885 admiteau o datare târzie, între 430 și 435. Acest punct de vedere a fost consolidat prin argumentele aduse de Walter Goffart în 1977¹¹ și Eric Birley în 1985¹², dar contestat de către un alt mare specialist în antichitatea târzie, Timothy Barnes, care a atras atenția că manuscrisele care conțin dedicația adăugată către împăratul Theodosius I (379-395) nu au și acea interpolare referitoare la Valentinian III (425-455), ceea ce înseamnă că prototipul a fost redactat în epoca lui Theodosius I. De asemenea, faptul că hunii și alanii apar ca o singură etnie, menționați împreună cu goții, trimite la aceeași perioadă de după bătălia de la Adrianopol din 378, când ei erau aliați¹³. Datarea în timpul lui Theodosius I, mai precis în perioada când acesta a

Frontispiciu Vegetius, ed. Erfurt
1512, gravor Peter von Mainz

rezidat în partea apuseană a imperiului, între anii 388 și 390, a fost demonstrată cu argumente suplimentare și de alți cercetători, între care amintim pe Philippe Richardot (specialist în istorie militară romană)¹⁴, Alain Chauvot¹⁵ și pe David Paniagua Aguilar, editorul traducerii spaniole a operei¹⁶. Mai recent, Michael Charles a construit o amplă demonstrație în sprijinul datării în timpul lui Valentinian III, dar cu argumente care nu pot fi considerate imbatabile, după cum se evidențiază într-o recenzie. Considerăm că problema rămâne deschisă¹⁷.

Vegetius nu avea formație militară. El era un demnitar civil cu rangul de *vir illustris*, cel mai probabil având funcția de *comes sacrarum largitionum* (șeful finanțelor și al trezoreriei)¹⁸. Se pare că era de origine hispanică. Nefiind militar și nici măcar istoric, valoarea informațiilor sale a fost desconsiderată de unii istorici. Este adevărat că opera lui Vegetius este o compilație în care sunt amestecate informații din diferite perioade, preluate de exemplu de la Cato cel Bătrân, Celsus, Frontinus și din diverse legi emise de împărați, descriind îndeosebi realități mai vechi decât cele din secolul al IV-lea. De aceea, Charles Oman regreta că „the book would be of far greater value to us, if only Vegetius had refrained from the attempt to describe things as they ought to be instead of things as they were”¹⁹. Cu toate acestea, o privire atentă arată că Vegetius a produs un text care servea necesităților epocii sale și care este util pentru cunoașterea armatei romane din secolul al IV-lea. Un exemplu de adaptare la realitate este locul privilegiat acordat ambuscadei printre procedeele de luptă, aceasta fiind o lecție învățată din conflictele cu barbarii din secolul al IV-lea²⁰.

Din întreaga sa operă reiese că Vegetius era un nostalgic al republicii și principatului. Idealul său era vechea legiune din secolele I-III. De aceea, el blama creșterea ponderii cavaleriei și înlocuirea legiunilor pedestre compuse din cetățeni romani cu trupe de barbari călăreți. Pentru el, barbarii recrutați în armată erau suspecti în privința fidelității și eficacității, fiind și costisitori. Spiritul de disciplină era compromis, căci acești barbari *foederati* aveau șefi proprii, fără a fi sub comanda directă a generalilor romani. Chiar de la începutul cărții I, Vegetius afirmă categoric: „în orice bătălie, victoria nu este adusă nici de număr și nici de vitejia lipsită de instrucție, ci de pricepere și pregătire” și că o „forță mai mică foarte bine pregătită este mai

aptă pentru victorie”. Întreaga operă insistă pe importanța instrucției și disciplinei în obținerea victoriei, iar acestea fuseseră neglijate în comparație cu secolele anterioare. Ca tradiționalist, Vegetius aparținea acelei grupări de aristocrați romani din ultimele decenii ale secolului al IV-lea (unii încă păgâni) care priveau cu nostalgie la trecut și care considerau că rezolvarea tuturor relelor ar veni prin restaurarea obiceiurilor vechi²¹. Concepția sa este perfect explicabilă pentru anii care au urmat înfrângerii dezastruoase de la Adrianopol, deoarece barbarii introduși în imperiu ca aliați au provocat o stare de haos timp de câțiva ani după 378, iar îndemnul adresat împăratului de a-i înfrunța pe barbari și referirea la coaliția dintre huni, alani și goți se potrivesc cu acei ani tulburi²². Se pot chiar sesiza sfaturi de natură tactică legate în mod clar de ceea ce s-a greșit la Adrianopol (cunoașterea efectivelor inamicului, evitarea folosirii celor recent recrutați, evitarea marșurilor prea lungi până la locul bătăliei)²³.

Opera era un fel de material documentar adresat împăratului, în care se prezenta modelul vechii legiuni ca un exemplu pentru prezent, în contrast cu barbarizarea epocii sale, și în care se deplângea declinul eficienței armatei romane. Inițial, Vegetius a scris doar prima carte despre recrutare și instrucție, dar împăratul, fiind satisfăcut de rezultat, i-a cerut să o dezvolte, rezultând acest compendiu care trata în ansamblu știința militară a epocii. Se constată însă că el s-a limitat la ceea ce trebuia reformat (recrutarea și instrucția), lăsând la o parte cavaleria, despre care afirma că este suficient de pregătită²⁴. Vegetius a încercat prin compendiul său să solicite împăratului aplicarea unei reforme militare bazate pe introducerea unor legiuni cu efective de 6100 de infanteriști și 730 de călăreți, recrutate dintre cetățeni, nu dintre barbari²⁵. Acest tip de legiune, așa cum este descris de Vegetius, era probabil cel care a existat în perioada dintre reforma lui Gallienus din 260 și începutul domniei lui Dioclețian (284), deși există unele dubii în această privință²⁶. Infanteria urma să redevină categoria de forțe cea mai importantă, așa cum fusese până la reformele militare ale lui Gallienus, Dioclețian și Constantin cel Mare, care au mărit ponderea cavaleriei. Dacă admitem datarea în timpul lui Theodosius I, se constată, într-adevăr, că acesta, după 388, a manifestat o anumită neîncredere față de trupele barbare, după ce în

382 instituționalizase folosirea aliaților goți²⁷. Aceasta ar putea fi singura aplicare a sfaturilor lui Vegetius, căci de o revenire la vechiul tip de organizare a armatei din epoca principatului și la severa disciplină de atunci nu mai putea fi vorba. Sistemul defensiv format începând de la sfârșitul secolului al III-lea, bazat pe unități mici dispuse în fortificații mai numeroase de-a lungul *limes*-ului și pe o armată de manevră nu mai putea fi schimbat, iar de barbarii germanici, buni luptători, armata nu se mai putea dispensa. Acest sistem era mai adaptat realităților decât ceea ce propunea Vegetius.

Cea mai importantă pentru istoria artei militare universale este cartea a treia, care tratează comanda militară înainte și după bătălie, sprijinul logistic, procedeele de luptă, necesitatea pregătirii bătăliei pe baza cunoașterii aprofundate a tuturor informațiilor disponibile, alegerea locului de bătălie, ordinea de marș, dispunerea trupelor, modul în care se face retragerea, importanța moralului soldaților. În prologul ei se află și celebrul dicton *si vis pace para bellum* („dacă vrei pace, pregătește-te pentru război”). Cartea a III-a se încheie cu o serie de principii generale ale artei militare, expuse sintetic, aforistic, între care amintim: „este preferabil să supui un inamic prin foamete, raiduri și teroare, decât într-o bătălie unde norocul poate avea mai multă influență decât vitejia”; „terenul este adesea mai valoros decât vitejia”; „este preferabil să ții rezerve în spatele frontului decât să desfășori soldații prea larg”; „cel care nu pregătește rezerve de grâne și provizii este cucerit cu ușurință”. Aceste precepte din finalul cărții a III-a au fost preluate și amplificate în cea mai importantă operă de artă militară bizantină, cea redactată de împăratul Maurikios la finele secolului al VI-lea²⁸, de unde au trecut și în *Taktika* împăratului Leon VI (886-912)²⁹.

În încheiere, amintim că există în compendiu două pasaje referitoare la teritoriul Daciei care au fost omise în *Fontes Historiae Daco-Romanae*. Primul se află în cartea I, cap. 28: „Dacii, moesii și thracii au fost tot timpul războinici, deoarece se povestește că însuși Marte s-a născut printre ei”. Al doilea este chiar fraza cu care se încheie abrupt ultimul capitol (IV, 46): *De lusoriis, quae in Danubio agrarias cotidianis tutantur excubiis, reticendum puto, quia artis amplius in his frequentior usus invenit quam vetus doctrina monstraverat*. („Despre ambarcațiunile folosite pentru supravie-

gherea prin gardă zilnică a Dunării mă abțin să mai vorbesc, deoarece utilizarea lor frecventă a condus la o tehnică mai dezvoltată decât cea pe care o prezintă vechea doctrină”). Pasajul se referă la două tipuri de ambarcațiuni. *Naves lusoriae* erau cele mai mici vase de luptă, lungi de circa 20 m, cu un singur rând de rame și cu velă latină. Erau folosite pentru cercetare, în timp ce *naves agrarienses* aveau misiunea de pază. Existența celor două tipuri de ambarcațiuni în flota de la Dunărea de Jos este confirmată de un decret al lui Theodosius II din 412 (*Codex Theodosianus*, VII, 17. 1), care dă detalii și despre misiunile lor³⁰. Din acest pasaj putem înțelege că starea de insecuritate creată la Dunărea Maritimă de atacurile goților și hunilor în ultimul sfert al secolului al IV-lea la care ne-am referit într-un articol anterior din revistă³¹ a stimulat perfecționarea artei militare în domeniul navigației fluviale.

¹ În literatura bizantină există doar câteva referiri la opera lui Vegetius, în texte din secolele V-VI. Vezi M. D. Reeve, *The Transmission of Vegetius's Epitoma rei militaris*, „Aevum. Rassegna di scienze storiche, linguistiche e filologiche”, Milano, 74, 2000, 1, 243-354, p. 246-247.

² Ch. Shrader, *The influence of Vegetius' De re militari*, „Military Affairs”, 45, 1981, 4 (December), p. 167-168.

³ E. Wheeler, recenzie la *Vegetius Renatus Flavius, Epitome of Military Science. Translated with notes and introduction by N. P. Milner*, Liverpool, 1993, „The Journal of Military History”, 58, 1994, 1, p. 136.

⁴ Ph. Richardot, *Végèce et la culture militaire au Moyen Âge (Ve-XVe siècles)*, Paris, 1998, p. 199-216; D. Whetham, *Just Wars and Moral Victories. Surprise, Deception and the Normative Framework of European War in the Later Middle Ages*, Leiden, Boston, 2009 (History of Warfare, general editor Kelly De Vries, vol. 55), p. 120-125.

⁵ A. Neumann, *Vegetius*, în *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Supplement X, Stuttgart, 1965, col. 996-998; Ph. Contamine, *La guerre nel Medioevo*, Bologna, 1986, p. 290-291; Ph.

Richardot, *op. cit.*, p. 17-99; C. Allmand, *The De re militari of Vegetius in the Middle Ages and the Renaissance*, in *Writing War. Medieval Literary Responses to Warfare*, edited by C. Saunders, F. Le Saux and N. Thomas, Cambridge, 2004, p. 15-28; Flavio Vegecio Renato, *Compendio de técnica militar*. Edición de David Paniagua Aguilar, traducción de David Paniagua Aguilar, Madrid, 2006, p. 81-96; D. Whetham, *op. cit.*, p. 136-161.

⁶ Ch. Shrader, *op. cit.*, p. 171, nota 3.

⁷ Flavius Vegetius Renatus, *Epitoma rei militaris*, edited by M. D. Reeve, Oxford, 2004.

⁸ Flavius Vegetius Renatus, *Epitome of Military Science*. Translated with notes and introduction by N. P. Milner, Liverpool, 1993.

⁹ Flavio Vegecio Renato, *op. cit.*

¹⁰ A. Chauvot, *Opinions romaines face aux barbares au IVe siècle ap. J.-C.*, Paris, 1998, p. 312-314.

¹¹ W. Goffart, *The Date and Purpose of Vegetius' De Re Militari*, „Traditio. Studies in Ancient and Medieval History, Thought, and Religion”, 33, 1977, p. 65-100.

¹² E. Birley, *The Dating of Vegetius and the Historia Augusta*, in *Bonner Historia-Augusta-Colloquium: 1982-1983* (Antiquitas, Reihe 4. Beiträge zur Historia-Augusta-Forschung, Band 17), Bonn, 1985, p. 57-67.

¹³ T. Barnes, *The Date of Vegetius*, „Phoenix. Journal of the Classical Association of Canada”, 33, 1979, 3, p. 254-256. Vezi și A. Chauvot, *op. cit.*, p. 316; N. P. Milner, *op. cit.*, p. XXV.

¹⁴ Ph. Richardot, *La datation du "De Re Militari" de Végèce*, „Latomus. Revue d'études latines”, Bruxelles, 57, 1998, 1, p. 136-147.

¹⁵ A. Chauvot, *op. cit.*, p. 312-318.

¹⁶ Flavio Vegecio Renato, *op. cit.*, p. 28-47.

¹⁷ M. Charles, *Vegetius in context: establishing the date of the Epitoma rei militaris* (Historia Einzelschriften, 194), Stuttgart, 2007; recenzie lui E. L. Wheeler, în „Bryn Mawr Classical Review”, 2008.06.42 (<http://bmcr.brynmawr.edu/2008/2008-06-42.html>).

¹⁸ A. Neumann, *op. cit.*, col. 993; Flavio Vegecio Renato, *op. cit.*, p. 18-20. Ipoteza propusă de W. Goffart, *op. cit.*, p. 89-90, că Vegetius ar fi fost *comes stabuli* (responsabil cu grajdurile imperiale) nu

concordă cu rangul său de *vir illustris*, prea mare pentru această funcție.

¹⁹ C. W. Oman, *A History of the Art of War. The Middle Ages from the Fourth to the Fourteenth Century*, New York, London, 1898, p. 17.

²⁰ S. Janniard, *Végèce et les transformations de l'art de la guerre aux IVe et Ve siècles*, „Antiquité tardive. Revue internationale d'histoire et d'archéologie (IVe-VIe s.) publiée par l'Association pour l'Antiquité Tardive”, Turnhout, 16, 2008, p. 23.

²¹ C. Giuffrida, *Disciplina Romanorum. Dall' Epitome di Vegezio allo Strategikon dello Pseudo-Mauricius*, in *Le trasformazioni della cultura nella tarda antichità. Atti del convegno tenuto a Catania (Università degli studi, 27 sett.-2 ott. 1982)*, vol. 2, Catania, 1985, p. 839.

²² C. Giuffrida, *op. cit.*, p. 841-842; A. Chauvot, *op. cit.*, p. 314, 320; Flavio Vegecio Renato, *op. cit.*, p. 40.

²³ N. Lenski, *Initium mali Romano imperio: Contemporary Reactions to the Battle of Adrianople*, „Transactions of the American Philological Association”, New Series, 127, 1997, p. 148.

²⁴ Ph. Rance, *Battle*, in *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. II. *Rome from the late Republic to the late Empire*, ed. by P. Sabin, H. van Wees, M. Whitby, Cambridge, 2007, p. 345.

²⁵ J. Roth, *The Size and Organization of the Roman Imperial Legion*, „Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte”, 43, 1994, 3, p. 349-350.

²⁶ H. Parker, *The Antiqua Legio of Vegetius*, „The Classical Quarterly”, 26, 1932, 3-4, p. 137-149.

²⁷ A. Chauvot, *op. cit.*, p. 307, 320.

²⁸ Mauricius, *Strategikon (Arta militară)*, ediție critică, traducere și introducere de H. Mihăescu, București, 1970, p. 196-221 (cartea VIII).

²⁹ *The Taktika of Leo VI*. Text, Translation and Commentary by G. Dennis, Washington, 2010, p. 536-619 (cartea XX).

³⁰ O. Bounegru, M. Zahariade, *Les forces navales du Bas-Danube et de la mer Noire aux Ier-VIe siècles*, Oxford, 1996, p. 35, 64-66; S. Janniard, *op. cit.*, p. 22.

³¹ A. Madgearu, *Atacuri ale hunilor asupra frontierei romano-bizantine de la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al V-lea*, „Revista de Istorie Militară”, 2010, 1-2 (117-118), p. 82.

NEGRU-VODĂ ȘI DRAGOȘ. LEGENDĂ ȘI ADEVĂR ISTORIC LA ÎNCEPUTURILE STATALITĂȚII ROMÂNEȘTI

RADU CÂRCIUMARU
Universitatea „Valahia” din Târgoviște

Abstract

The article consists in a comparative study of two personalities, namely Negru-Vodă and Dragoș, who, according to tradition, laid the foundations of the very first Romanian state formations. We set ourselves to reveal the real historic basis on which the two legends can be connected to, despite the chronological offset of half of century between the two. For this reason, the analysis started from moments that can be clearly tracked back at documentary level. Therefore, Negru Vodă's "dismounting" (descălecat) can be associated with Ugrinus' reentry into possession of the lands of Făgăraș, while the arrival of Dragoș can be placed in the context of the expedition launched by the Hungarian Kingdom in Southern Moldova in order to repel the Tatars.

By assessing a large part of the bibliographical contributions regarding the genesis of the medieval Romanian states, I concluded that the birth of the legends of Negru-Vodă and Dragoș in the process of building the Romanian statehood has similar explanations, in the sense that they were meant to fill a documentary hole, for a period lasting several decades, both in the South and East of Carpathians.

Keywords: *Negru Vodă, Dragoș, Romanian statehood, medieval Hungary*

Între posibilele scenarii privind reconstituirea procesului de apariție a statalității românești extracarpatică, și-au făcut loc, treptat, în scrierile cu caracter istoric și în conștiința acestui popor două legende, cea a lui Negru Vodă și cea a lui Dragoș.

Astfel, ipoteticului Negru Voievod¹, din spațiul intracarpatic, tinde să i se atribuie tot mai mult principalul rol în procesul de unificare teritorială și politică a formațiunilor existente la sud de Carpați, iar asemănarea cu ce se va întâmpla la răsărit de

Carpați, aproape de mijlocul secolului al XIV-lea, poate fi stabilită, în condițiile în care trecerea lui Dragoș în Moldova s-a realizat, conform legendei, ca și în cazul lui Negru Vodă, pe cale pașnică, în simbioză cu vârfurile societății locale².

Diferențele între baza istorică reală pe care pot fi așezate cele două legende sunt, și ele, sensibil egale. Dacă, pentru Țara Românească, descălecatul lui Negru Vodă a fost asociat cu reintrarea lui Ugrinus, fostul voievod al Transilvaniei, în posesia moșiilor făgărășene, în cazul teritoriilor de la est

de Carpați, venirea lui Dragoș poate fi plasată în cadrul expediției antimongole din sudul Moldovei, lansată de coroana maghiară³.

Să încercăm să detaliem cele două contexte, importante în fixarea unor puncte comune, de la care poate porni stabilirea ponderii acestor acțiuni în procesul de constituire a statalității românești și, de ce nu, chiar identificarea acelui sâmbure de adevăr aflat, după cum deseori se afirmă, în spatele fiecărei legende.

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă, vom preciza că în examinarea legendelor am dorit păstrarea succesiunii cronologice firești în care ele se presupune că s-au manifestat, chiar dacă în cronici și letopisește venirea lui Dragoș este menționată mai de timpuriu.

Așadar, ultimul deceniu al veacului al XIII-lea înregistra acutizarea crizei interne a regatului Ungariei și, în același timp, aducea în prim-planul istoriei medievale românești un personaj deosebit de controversat: Negru vodă.

Văzut fie ca o simplă invenție, rodul unei tradiții orale transmise denaturat de la o generație la alta, fie ca un personaj real, căruia i s-au atribuit origini cumane, el a ajuns să fie considerat, încă din primele decenii ale secolului al XX-lea, de o parte a istoriografiei noastre, drept una și aceeași persoană cu Thocomer, părintele primului voievod al Țării Românești⁴.

Între tensiunile politice din Ungaria și posibila trecere a acestui personaj dincoace de Carpați se pot stabili o serie de legături, chiar dacă ele se bazează, în marea lor majoritate, nu pe mențiuni documentare clare, ci doar pe anumite conexiuni făcute între evenimente aparent disparate.

Victoria armatelor regale în fața rebeliunii cumane din 1282 a fost urmată, conform informațiilor documentare, de prigonirea detașamentelor cumane spre zonele extracarpătice, într-un teritoriu care, cel puțin la prima vedere, se afla sub controlul Hoardei de Aur sau, mai precis, al prințului Nogai, influența căpeteniei mongolă de la finele veacului al XIII-lea⁵.

Nu putem cunoaște dacă alungarea cumanilor răzvrățiți din regat a constituit principalul motiv pentru care Nogai va porni o nouă invazie asupra Ungariei, în 1285⁶. În mod cert, însă, acțiunea a reprezentat pretextul de care avea nevoie⁷.

Înclinăm spre acceptarea ideii că puternicele tensiuni interne din regat și continua instabilitate politică au fost surprinse cu exactitate de un

adevărat om de arme, precum Nogai, care nu este exclus, ca, în faza premergătoare declanșării ostilităților militare, să fi încercat să și-i apropie pe cei mai importanți exponenți ai nobilimii cumane, rămași în Ungaria⁸.

Efectele incursiunii tătare nu au mai fost atât de serios resimțite ca în urmă cu jumătate de veac, cu toate că hoardele au înaintat până în inima regatului, asediind orașul Pesta. Forța combativă a statului maghiar s-a dovedit mult superioară celei din 1241-1242 și datorită implicării efective a nobilimii maghiare în acțiunea de înlăturare a aprigilor invadatori.

Respingerea cu succes a detașamentelor mongole a creat condițiile propice pentru consolidarea unor puternice centre nobiliare de putere⁹ în cuprinsul regatului, care vor determina o și mai mare apropiere a suveranului Ladislau al IV-lea de forțele cumane, așezate pe cursul mijlociu al Tisei¹⁰.

Astfel, între acordarea târzie a diplomei magistrului Gheorghe (1285) și musturarea papei Honoriu al IV-lea, conform căreia regele maghiar s-a lepădat de credința catolică și trăia alături de cumani, saraceni și alte popoare păgâne (1287)¹¹, trebuie căutată explicația reîntoarcerii lui Ladislau al IV-lea la practicile din primii ani de domnie care adânciseră starea de criză a regatului.

În mod surprinzător, campania lansată de Nogai asupra Ungariei a jucat un rol de frunte în noua atitudine adoptată de regele maghiar. Influențarea suveranului maghiar trebuie să fi venit, însă, tot dinspre nobilimea cumană, mai ales că evidența documentară ne dezvăluie că, și după anul 1280, Ladislau al IV-lea nu a renunțat total la sprijinirea acestora¹².

Nu trebuie să oitem, în același timp, că relația cumano-tătară a rămas, pe tot parcursul secolului al XIII-lea, una specială. Începuturile ei se cuvin a fi căutate în timpul marii invazii mongole asupra Europei, atunci când o mare parte a triburilor cumane, conduse de Kuthen, se aflau în Ungaria, sub oblăduirea regelui Bela al IV-lea. Ca urmare a unui nefericit eveniment (asasinarea lui Kuthen la Pesta), cumanii nu vor mai acorda sprijinul așteptat suveranului maghiar în fața hoardelor mongole, retrăgându-se spre Bulgaria¹³. Era doar piatra de temelie a unui adevărat „pact de neagresiune”, ce se va prelungi și în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, atunci când prințul Nogai se va baza pe elementele cumane, în consolidarea dominației în zona Dunării de Jos.

Prin urmare, invazia mongolă asupra Ungariei din anul 1285 este posibil să fi consolidat facțiunea cumană din regat, însuși suveranul maghiar fiind parte componentă a acestui triumf de forțe, dacă admitem ideea că, în ultimii ani de domnie, puterea sa era susținută, cu precădere, doar de către triburile cumane.

Apropierea regelui de nobilimea cumană era firesc să determine apariția unui nou val de privilegii acordate acesteia, între care trebuie să căutăm depozitarea nobilului Ugrinus de moșiile făgărășene și posibila împroprietărire a lui Negru vodă, Thocomer sau a unui alt personaj de origine cumană cu micul teritoriu intracarpatic.

În analiza acestui moment, utilă ni se pare urmărirea evoluției carierei politice a nobilului Ugrinus, descendent, pe linie paternă, din puternicul neam Csaák. Ascensiunea feudalului maghiar începe, practic, în ultimii ani de domnie ai regelui Bela al IV-lea, când primește întâia demnitate importantă, aceea de ban de Severin (1268)¹⁴.

Dispariția sa din funcțiile deținute, pentru o perioadă de aproape un deceniu, este justificabilă în contextul luptelor pentru putere dintre Bela al IV-lea și fiul său, Ștefan. Instaurarea conducerii acestuia din urmă asupra Transilvaniei putea avea drept repercusiune apariția unei rupturi în cadrul stăpânirilor exercitate până atunci de regat în părțile de răsărit. Prin urmare, nefiind, cu siguranță, unul dintre favoriții noului rege Ștefan al V-lea, Ugrinus nu va putea reintra în posesia privilegiilor anterioare decât după dispariția acestuia.

Moartea neașteptată a lui Ștefan al V-lea a venit în sprijinul lui Ugrinus care, în doar câțiva ani, câștiga încrederea tânărului suveran Ladislau al IV-lea, ce îl repune la conducerea băniei de Severin (1274), iar apoi în funcția de voievod al Transilvaniei (1275) și în cea de mare vistiernic al regatului (1279)¹⁵.

Absența nobilului Ugrinus din documentele vremii, după anul 1279, poate fi interpretată drept mărturie a apariției unor neînțelegeri între el și suveranul său. Mai corect ar fi să vedem, însă, în această situație o încercare de restaurare a puterii regale asupra Transilvaniei dominată deja de câțiva ani de membrii familiei Csaák, cadru în care mult discutata devastare a catedralei episcopale din Alba-Iulia, în 1277, de către sașii răsculați, era doar un răspuns dat de o categorie socială nemulțumită de modalitatea de guvernare a Transilvaniei.

Perioada ar coincide și cu începutul tensiunilor iscate în regat, între papalitate și nobilimea maghiară,

pe de o parte, și Ladislau al IV-lea, legate de prezența cumanilor în interiorul regatului¹⁶.

Mobilul conflictului ce a cauzat puternica scindare în viața politică a Ungariei a fost reprezentat chiar de opțiunea regelui Ladislau al IV-lea de a sprijini, prin orice mijloace, nobilimea de origine cumană. Aflat în tabăra opusă, Ugrinus nu avea cum să mai beneficieze de protecția regală și pe fundalul ascensiunii evidente a clanului Aba, principalul competitor al partidei Csaákilor.

Nu se poate constata cu ajutorul evidenței documentare când a fost depozitat Ugrinus de moșiile Făgăraș și Sâmbăta și, mai ales, dacă Ladislau al IV-lea a numit la conducerea acestui teritoriu un privilegiat al său. Există, totuși, un singur punct de sprijin în demonstrarea ipotezei conform căreia, în penultimul deceniu al veacului al XIII-lea, Ugrinus nu își mai exercita controlul asupra Făgărașului. În scrisoarea Arhiepiscopului de Strigoni, din 1288¹⁷, către prepozitul decanilor, parohilor și tuturor nobililor unguri, sașilor, secuilor și românilor din comitatele Sibiu și Bârsa surprindem lipsa mențiunilor legate de Țara Făgărașului, explicabilă, din punctul nostru de vedere, doar dacă admitem că acolo nu exista, la acea dată, un dregător regal.

Moartea lui Ladislau al IV-lea a accelerat recuperarea moșiilor pierdute de către nobilul Ugrinus. Aflat între privilegiații noului rege, venețianul Andrei al III-lea, Ugrinus se va grăbi să reintre în posesia teritoriilor sale intracarpatiche¹⁸. Victoria nobilului maghiar este dusă la bun sfârșit chiar în contextul congregației generale a stărilor din Transilvania¹⁹, în 1290, cu toate că diploma efectivă de reîmproprietărire va fi acordată un an mai târziu²⁰.

În fața unei relative continuități la nivel documentar, rămân o serie de întrebări care împiedică reconstituirea exactă a lucrurilor și fracturează legăturile ce pot fi stabilite cu evenimentele petrecute, în perioada imediat următoare, în spațiul de la sud de Carpați.

Mai întâi, nu se poate identifica, cu precizie, dacă Țara Făgărașului a fost controlată sau stăpânită pentru o bucată de vreme, după depozitarea lui Ugrinus, de un personaj numit în această funcție chiar de regele Ladislau al IV-lea.

Tocmai de aceea, instalarea unui voievod de origine română, Negru-Vodă, în penultimul deceniu al secolului al XIII-lea, la conducerea Țării Făgărașului trebuie analizată, în opinia noastră, cu maximă

reticență. Considerăm că revenirea lui Ugrinus în posesia moșiilor sale, în cazul în care Făgărașul s-ar fi aflat sub controlul unui voievod român, trebuia să se realizeze cu mai mare dificultate, ținând seama că la adunarea de la Alba Iulia prezența românilor nu a fost, nicidecum, doar una onorifică²¹ și, prin urmare, o anumită opoziție a lor trebuie să fi existat.

În al doilea rând, apare acceptabilă ipoteza numirii la Făgăraș a unei persoane care să fie de origine cumană, ținând seama de situația politică din Ungaria în care s-a înfăptuit, probabil, depozitarea lui Ugrinus. În aceeași împrejurare, însă, rămâne esențial de clarificat și motivul absenței „părții adverse” de la acțiunea de repunere în proprietate a nobilului maghiar.

Pornind de la rațiunile enunțate, devine aproape imposibil de explicat cum un personaj, deloc lipsit de importanță, un protejat al defunctului rege, din spațiul intracarpatic, nu este menționat nici măcar în mod aluziv în cadrul așa-numitului proces, mai ales că temeiurile absenței sale (mult discutata deplasare în Muntenia) erau unele însemnate.

Trecerea sa în teritoriile de la sud de Carpați, în Cumania, nu este semnalată în niciun document, eveniment ce nu putea trece atât de ușor neobservat, dacă ne gândim că acest spațiu era văzut, în continuare, de regat ca aflându-se în subordonarea sa.

Lipsa totală a informațiilor cu privire la personajul aflat la conducerea Făgărașului, pentru o perioadă de timp imposibil de delimitat cu exactitate, aruncă un semn de întrebare chiar asupra existenței sale reale. În această circumstanță, putem face chiar o paralelă cu situația din Maramureș, acolo unde – în actul de împroprietărire a lui Balk și a fraților săi, din 1365 – este precizată acțiunea de nesupunere a lui Bogdan, de la răsărit de Carpați, care a condus la depozitarea acestuia de moșiile sale.

Deși stabilitatea politică din regatul Ungariei era evidentă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în opinia noastră, acest fapt nu reprezintă un element suficient de convingător. Însăși dovada că într-o ipostază politică la fel de tulbură precum cea din 1290, în anul 1285 este înregistrată acțiunea de revoltă a voievodului Litovoi, care anexase mai multe teritorii de la sud de Carpați subordonate regatului, constituie un argument îndeajuns de credibil.

Conexiunile legate de trecerea personajului în cauză în Muntenia și explicarea, în felul acesta, a

absenței sale de la Alba-Iulia sunt, din punctul nostru de vedere, oarecum forțate, câtă vreme nu dispunem măcar de un document care să ilustreze faptul că moșiile Făgăraș și Sâmbăta au fost stăpânite, în ultimii ani de domnie ai lui Ladislau al IV-lea, de un protejat al său, fie el de origine cumană, sau nu.

De aceea, consecința dedusă din argumentele expuse ar fi că venirea lui Negru Vodă, conform legendei, la 1290, „în zilele lui Andreiaș craiul”, este încă departe de a fi demonstrată, cu toate că apariția unor forțe din exterior, venite, la un moment dat, la sud de Carpați și care vor juca rolul de liant în contopirea formațiunilor locale, rămâne o ipoteză la fel de credibilă²².

Pornind de la o logică apropiată, unii istorici au îmbrățișat ideea că Negru Vodă și Basarab ar fi una și aceeași persoană²³. Astfel, supranumele de Basarab²⁴ avea să fie primit doar ca urmare a subordonării neamurilor turanice, prezente în zona de la sud de Carpați (evident, fiind vorba, în special, de cumani și pecenegi). Întreaga demonstrație este umbrată, după părerea noastră, de emiterea acelui document, la 26 noiembrie 1332, în care este amintit tatăl lui Basarab, Thocomerius („... Basarab, filium Thocomerri...”)²⁵.

Existența a două nume cumane, Basarab și Thocomer, elimină orice dubiu în privința originii cumane a primului voievod al Țării Românești²⁶ și, în același timp, infirmă ipoteza că Basarab ar fi doar un supranume, primit de un voievod român ca urmare a supunerii acestui neam turanic din spațiul extracarpatic.

În egală măsură, merită expusă o realitate, oarecum neglijată în plan istoriografic, și anume că între cumani și populația extracarpatică, vlahii, nu sunt semnalate documentar niciun fel de conflicte sau incidente. Pornind de la un asemenea raționament, putem apela, în sprijinul demonstrației, la cazul asaltului cuman asupra cnezatelor rusești, la invadarea de către acești migratori a Imperiului Bizantin și, mai recent, la conflictele din regatul Ungariei. Chiar dacă în cazul exemplelor citate avem de-a face cu state ce atinseseră un anumit grad de dezvoltare, care doreau impunerea unor reguli stricte în relația cu populația cumană, este greu de îngăduit că cel puțin voievodatele și cnezatele de la sud de Carpați erau lipsite de forță militară necesară pentru a se opune elementelor cumane rămase în zonă.

Câtă vreme la mijlocul veacului al XIII-lea existau la sud de Carpați (conform diplomei cavalerilor ioaniți) formațiuni politice capabile să acorde un sprijin militar efectiv coloniștilor în securizarea zonei, suntem obligați să privim măcar cu o anumită reticență subordonarea lor elementelor de origine cumană rămase în aceste teritorii.

Revenind la Negru Vodă, trebuie adăugat faptul că numele său nu îl regăsim, așa cum pentru mult timp s-a crezut, doar în cronicile muntene din secolul al XVII-lea, el fiind prezent și într-o serie de documente emise de unii domni munteni încă din veacul al XVI-lea.

Cele mai cunoscute rămân cele două acte păstrate de la Mircea Ciobanul, în care este confirmată, mai întâi, stăpânirea unor boieri asupra satului Hiristești și apoi obcinele unor simpli țărani²⁷. În ambele cazuri, documentele sugerează că posesorii pământurilor beneficiau de acte dăruite de însuși Negru Voievod, semn că acesta a reprezentat, la un moment dat, unica autoritate în spațiul de la sud de Carpați.

La rândul lor, izvoarele amintite sunt urmate de alte două acte, din timpul voievodului Alexandru Mircea, către mănăstirea Tismana, în care, de asemenea, se aduce la cunoștință că satele aflate în posesia sfântului lăcaș fuseseră acordate de Negru Vodă²⁸.

Existența lui Negru-Vodă, văzută prin prisma unor asemenea documente, poate fi interpretată ca o probă a prezenței sale atât în spațiul din stânga Oltului, cât și în cel din dreapta Oltului. Elementele pe care se sprijină însă ipoteza expusă sunt învăluite, în continuare, de incertitudine, și asta deoarece în cazul actelor aduse în discuție observăm că însemnările cu privire la Negru-Vodă trimit la unele documente mai vechi, de secol XIV, pierdute. Poate, tocmai din acest motiv, există posibilitatea ca informația să fi ajuns sub o formă eronată sau denaturată în veacul al XVI-lea, care avea din ce în ce mai multă nevoie de legitimarea puterii și continuității la nivelul clasei conducătoare.

Prin urmare, rămâne o piatră de încercare pentru istoriografia noastră argumentarea faptului că „enigmaticul” voievod a deținut rolul principal în procesul de unificare a teritoriilor de la sud de Carpați.

Ca și în cazul Moldovei lui Dragoș, Negru Vodă este posibil să fi acționat sub autoritatea altei puteri²⁹, ipoteză ce ar explica de ce adevăratul unificator este considerat Basarab. Asemănarea

cu spațiul de la est de Carpați ar putea continua, în sensul că puterea a fost preluată acolo, ca și aici, de o altă forță care reprezenta mai bine interesele formațiunilor locale, fiind acceptată, din diverse rațiuni, și de restul populației.

În condițiile de față, ideea conform căreia Negru-Vodă ar fi una și aceeași persoană cu Thocomer continuă să prezinte serioase deficiențe, neexistând, din punctul nostru de vedere, o argumentație coerentă pentru fundamentarea unei asemenea teorii.

Documentele amintite în rândurile de mai sus, ca de altfel și cronicile muntene, ne înfățișează un voievod care beneficia de o autoritate politică de necontestat, ce nu putea fi trecută cu vederea de cel mai important stat vecin, regatul maghiar, nici chiar pe fundalul procesului de adâncire a crizei interne.

În aceeași ordine de idei, cancelaria ungară îl amintește, totuși, pe Thocomer, dar într-un document târziu, în corelație cu fiul său, fără a-i atribui nicio funcție politică. Este greu de admis ipoteza că tocmai cancelaria maghiară nu cunoștea, după doar câteva decenii, nimic despre rolul jucat de părintele lui Basarab la înfăptuirea statului de la sud de Carpați.

Dintr-un astfel de motiv, fără a infirma, sub nicio formă, existența lui Thocomer, considerăm că între acesta și Negru Vodă nu poate fi stabilită vreo legătură, pe baza elementelor de care dispune cercetarea românească în momentul actual.

Faptul că o familie de origine cumană, având ca exponenți pe Thocomer și Basarab, putea prelua, la un moment dat, puterea din mâinile unui voievod local, pe care îl vom numi, ipotetic, Negru-Vodă, reprezintă încă o teorie viabilă ce trebuie luată în calcul și, pe cât este posibil, analizată mai amplu³⁰.

Pornind de la o asemenea idee, vom insera, sub formă de concluzie, o opinie formulată, într-un moment de genialitate, de marele nostru istoric Nicolae Iorga: „Basarab nu e un întemeietor, ci un continuator, iar la urmă, și un liberator”³¹.

Basarab, pe bună dreptate, nu poate fi considerat, întru totul, un întemeietor, deoarece în spațiul de la sud de Carpați constatăm un proces neîntrerupt de evoluție a factorilor interni, el aducându-și efectiv contribuția doar la actul final, acela de recunoaștere a supremației sale pe ambele maluri ale Oltului³².

Basarab este, însă, un continuator, atâta vreme cât el va duce la bun sfârșit un proces de unificare

teritorială și politică, început încă din veacul al XIII-lea, și, în fine, un eliberator, pentru că eliberase o mare parte din spațiul cuprins între Carpații Meridionali și Dunăre de sub o autoritate, ce rămâne necunoscută documentar, dar care înclinăm să credem că era cea tătarască.

Prin urmare, procesul de desăvârșire a statului muntean a fost concretizat, am putea conchide, în doi eroi eponimi: Negru-Vodă și Basarab. În fond, aceștia reprezintă ultimul dualism care a precedat apariția statului unitar Țara Românească. Cu aceasta încetează legenda³³.

În cazul procesului de întemeiere a statului medieval Moldova întâlnim, de asemenea, o altă tradiție a cărei înțelegere este esențială în identificarea etapelor parcurse de zona de la răsărit de Carpați spre desăvârșirea formelor statale³⁴.

Chiar dacă, între cele două legende, evenimentele se derulează la mai bine de un secol distanță, considerăm că între venirea lui Negru-Vodă și cea a lui Dragoș nu există, după cum am precizat mai sus, deosebiri de fond³⁵.

Aici, ca și în cazul spațiului de la sud de Carpați, penuria izvoarelor a lăsat loc unei legende, ce poate avea un substrat real, dar care nu poate fi atribuită, cu precizie, unui anumit moment cronologic sau asociată incontestabil unei anumite acțiuni politice.

Legenda vânătorii sau legenda venirii lui Dragoș ne aduce în prim plan un nobil maramureșean care, în timpul unei partide de vânătoare, aflat în urmărirea unui bour, va pătrunde în teritoriul de la răsărit de Carpați, unde va domni mai mulți ani ca voievod.

Descrierea atât de succintă, chiar în raport cu legenda lui Negru Vodă, a îndreptat cercetarea românească, din ultima perioadă, spre noi direcții de abordare a problemei, prin includerea controversatului feudal maramureșean în cadrul unor coordonate mai largi de politică externă³⁶.

Odată construit acest fundament, s-a presupus că trecerea lui Dragoș în Moldova a avut loc în contextul schimbării raportului de forțe dintre cele două mari puteri ale zonei: regatul maghiar și Hanatul Hoardei de Aur³⁷. În consecință, s-a stabilit că afirmarea lui Dragoș s-a realizat ca urmare a campaniei lansate de Ungaria în sudul Moldovei, împotriva tătarilor, undeva, între anii 1345-1347, el fiind, fie un participant direct la confruntarea militară de dincolo de Carpați, fie un reprezentant al regalității maghiare, trimis aici după eliberarea acestui teritoriu³⁸.

Două argumente atârnă greu în validarea teoriei. Mai întâi, este vorba de faptul că documentele maghiare și cronicile vremii (dintre care cea mai importantă rămâne biografia redactată de arhidiaconul Ioan de Târnave) nu vorbesc de prezența la expediția ungară a unui nobil din Maramureș, cu numele Dragoș, care, după ocuparea sudului Moldovei, să fi fost lăsat acolo la conducerea unei importante structuri militare. În al doilea rând, nu s-a reușit identificarea exactă a lui Dragoș în cadrul nobilimii românești din Maramureș, situație ce obstrucționează, până în momentul de față, reconstituirea, chiar și parțială, a evenimentelor desfășurate la răsărit de Carpați, sub egida acestui personaj, după anul 1345³⁹.

Concluzia firească ce s-ar impune în urma analizei puținelor izvoare existente ar fi aceea că nu avem de-a face cu un nobil maramureșean ce va fi acționat în Moldova imediat după expediția antimongolă a regatului ungar.

De altfel, raportându-ne strict la documentele vremii remarcăm o singură prezență certă, în spațiul de la răsărit de Carpați, a unui feudal maramureșean cu acest nume. Este vorba de Dragoș de Giulești, un fidel al coroanei maghiare, care s-a aflat în fruntea acțiunii de reprimare a unei revolte a populației locale din zona moldovenească, în anul 1359⁴⁰.

Este tocmai anul oferit de majoritatea cronicilor, care îl pomenesc pe Dragoș și care sunt redactate cel mai aproape de evenimentele propriu-zise⁴¹.

Să fie oare Dragoș de Giulești „adevăratul” Dragoș⁴², cel considerat de toate cronicile întâiul „descălecător” al Moldovei? Atunci, întreaga expunere construită cu migală în jurul acestui personaj, bazată pe rolul său de frunte la clădirea statului moldovean ar trebui reevaluată și așezată pe alte coordonate.

Unde ar mai putea fi integrate luptele conduse de Dragoș pentru împingerea stăpânirii tătarăști spre zona gurilor Dunării? Când ar mai fi plasată expansiunea spre nord, ce atinge zona Siretului?

Tradiția populară și, tangențial, chiar unele mențiuni din cronici îi atribuie presupusului feudal maramureșean o altă evoluție. Constatăm, prin urmare, pornind de la existența acelor „câmpuri”, între care cel al lui Dragoș a fost intens dezbătut în lucrările de specialitate⁴³, continuând cu semnalările din cronica florentinului Matteo Villani despre acel „rege al Proslaviei” ce luptă contra tătarilor, identificat în persoana lui Dragoș⁴⁴, și ajungând la

vechea bisericuță de lemn de la Volovăț (locul unei posibile reședințe voievodale), unde acest personaj, intrat în legendă, se presupune că a fost înmormântat⁴⁵, că există încă numeroase aspecte contradictorii în analiza unui moment esențial din evoluția spațiului de la răsărit de Carpați.

Trecând discuția pe un alt palier, nu mai puțin lipsit de însemnătate, vom remarca o problemă ce a pătruns la rândul ei în domeniul tradiției. Ne referim, în cazul de față, la demnitatea de voievod deținută de Dragoș în teritoriul de la est de Carpați. Informațiile întâlnite în cronici, cu referire precisă la această problemă, sunt caracterizate de unanimitate. Astfel, cronicile slavo-române din secolele XV-XVI îi acordă titlul de voievod, fie că vorbim de cronică moldo-germană, de letopisețul anonim al Moldovei sau de cronică moldo-polonă („Cu voia lui Dumnezeu, cel dintâi voievod, Dragoș, a venit ca vânător din Țara Ungurească...”)⁴⁶.

Cum s-a ajuns, însă, ca toate aceste izvoare să-l amintească pe Dragoș cu titulatura de voievod? Putea fi rezultatul unei tradiții transmise pe cale orală sau vorbim doar de rodul imaginației cronicarilor, care s-au simțit nevoiți să îl apropie pe Dragoș de organizarea politică prezentă în teritoriile românești, prin asocierea sa cu o funcție pe care este foarte probabil să nu o fi deținut?

Nu trebuie să uităm că Dragoș pornea, în „aventura” sa în ținuturile de la răsărit de Carpați, din Maramureș, un spațiu ce străbătea, la momentul respectiv, apogeul la nivelul instituției voievodale. Cu toate acestea, numirea sa la conducerea părții de sud a Moldovei s-a făcut la dispoziția regatului maghiar, stat ce nu putea permite dezvoltarea, în ținutul proaspăt subordonat, a unei instituții caracteristice românilor, mai ales în condițiile în care, în Maramureșul învecinat, Ungaria inițiasese deja o serie de măsuri menite a grăbi procesul de îngrădire a drepturilor și libertăților voievodale.

Prin urmare, în cadrul izvoarelor din secolele al XV-lea și al XVI-lea, surprindem o contradicție de ordin istoric, deoarece se acceptă că venirea lui Dragoș s-a produs din Țara Ungurească (înțelegând, prin aceasta, un ținut aflat sub un oarecare grad de subordonare față de coroana maghiară), fiind, apoi, numit în postura de voievod al Moldovei, o funcție care îngloba, chiar și în condițiile date, un anumit statut de independență.

În cazul în care am îngădui, și numai ipotetic, că Dragoș a fost primul voievod al Moldovei, suntem de părere că instituția, în sine, trebuie să fi

fost organizată după modelul Maramureșului, atâta vreme cât primul conducător al ei provenea din rândul structurilor nobiliare maramureșene.

Așadar, știut fiind faptul că alegerea voievodului se realiza în urma delegării atributelor puterii de către membrii unui grup de cnezate, considerăm că, și în acest caz, se impunea aplicarea procedurii firești, care presupunea, înainte de toate, un sprijin masiv din partea vârfurilor societății locale, sprijin despre care nu avem, până astăzi, nicio informație.

Cu toate acestea, mai există o ipoteză ce nu poate fi nici ocolită, nici contestată cu argumente pertinente. Pornind de la o definiție devenită clasică (valabilă pentru întreg spațiul extracarpatic) a funcției voievodale, ce indică faptul că ea cumula majoritatea atributelor de comandament militar superior⁴⁷, putem avansa ideea unei confuzii, apărută în cronici, între funcția deținută de Dragoș la conducerea mărcii de la Baia (ce îngloba, probabil, în special, prerogative de ordin militar) și funcția de voievod, care nu putea fi obținută decât cu acceptul celorlalte formațiuni politice locale.

În contextul precizat, tocmai caracterul stăpânirii maghiare semnalează imposibilitatea unei colaborări strânse a populației locale cu elementele ungare de ocupație, al căror principal reprezentant era chiar Dragoș. Subordonarea pe plan politic și încercările de presiune la nivel religios (prin reînființarea episcopiei Milcoviei la 1347) confirmă raționamentul că la răsărit de Carpați s-a încercat doar înlocuirea unei dominații tătare cu una exercitată de coroana Ungariei⁴⁸.

Demonstrația sintetic prezentată ne arată că funcția voievodală a lui Dragoș rămâne un mare semn de întrebare pentru cercetarea istorică, fiind greu de susținut că vârfurile societății locale au desemnat în fruntea lor un personaj care nu le putea reprezenta interesele.

În privința scrierilor cronicarilor moldoveni din secolele XVI-XVII, întâlnim variante asemănătoare, privind demnitatea ocupată de Dragoș. Dintre toate acestea, cea mai interesantă rămâne inserția făcută de Misail Călugărul în „Letopisețul Țării Moldovei” redactat de Grigore Ureche, unde este semnalat faptul că, în cazul lui Dragoș, „a fost domnia ca o căpitănie”⁴⁹; informația a născut dezbatere aprinsă în istoriografie, ea aducând, în primul rând, o perspectivă diferită asupra prerogativelor pe care le cumula așa-zisa funcție de voievod.

Coroborând această mențiune din letopisețul lui Grigore Ureche cu un alt izvor mai vechi, cronică moldo-rusă⁵⁰, în care se arată că Dragoș a trecut în Moldova în fruntea drujinei sale (cuvânt ce desemnează o ceată de războinici), putem identifica, din punctul nostru de vedere, rolul predominant militar al funcției sale. Astfel, demnitatea de voievod atribuită lui Dragoș devine, prin interpretarea celor două izvoare, o simplă substituție a unei funcții asociate, în mod eronat, unui personaj care a stăpânit, se pare un teritoriu de la răsărit de Carpați, însă nu din postura de voievod, ci din cea a unui comandant militar, care trebuia să asigure, prin forța armelor, controlul asupra zonei.

Titulatura de „căpitan”, atribuită lui Dragoș, are o conotație diferită, dacă este privită din perspectiva perioadei în care Misail Călugăruș realiza interpolarea. Din acest unghi, ea nu se aseamănă cu o marcă militară apuseană, ce beneficia de o întindere teritorială considerabilă, ci mai degrabă cu o unitate militară, care, pentru veacul al XVII-lea, grupa categoriile militare cu obligații permanente dintr-un număr de sate, având, prin urmare, o întindere mult mai mică⁵¹.

Acceptând argumentația, suntem de părere că funcția de voievod, judecată în strânsă legătură cu momentul în care s-a realizat inserția lui Misail Călugăruș, nu poate fi valabilă, deoarece ea nu încorporează în cadrul ei formațiunile sau structurile politice locale existente în acel teritoriu.

Dincolo de implicațiile reale pe care le presupune ocuparea unei asemenea demnități, la cronicarii moldoveni observăm necesitatea asigurării unei continuități dinastice, care nu a fost frântă, ci continuată prin venirea lui Bogdan. Dorința existenței unei dinastii, la est de Carpați, care să înceapă cu Dragoș și să continue cu Sas s-a aflat mai presus, poate, decât demersul de a pune în valoare adevărul istoric. Aceasta este, în concepția noastră, una din motivațiile pentru care Dragoș apare inclus în majoritatea cronicilor ca întâiul voievod sau domn al Moldovei, ca întemeietorul dinastiei Dragoșeștilor.

Informațiile și cronologia inserate în letopisețe și cronici pot avea ca punct de plecare un prototip din veacul al XV-lea (rămas necunoscut), din care au rezultat Letopisețul de la Bistrița, Cronică moldo-germană, Letopisețul de la Putna redactate, poate, chiar la dorința sau sub oblăduirea lui Ștefan cel

Mare⁵². Ulterior, modelul putea fi lesne preluat și de către cronicarii moldoveni, atrași de ideea stabilirii unei continuități a primei dinastii moldovene, care să ia ființă imediat după înlăturarea dominației tătare de la răsărit de Carpați.

În finalul dezbaterii referitoare la această problemă vom sintetiza următorul aspect. Dincolo de considerațiile cu caracter ipotetic, funcția deținută de Dragoș necesită, în opinia noastră, o analiză pornind de la obiectivele politicii maghiare la răsărit de Carpați, deschise prin campania antimongolă din sudul Moldovei și încheiate prin venirea lui Bogdan. În acest interval de aproximativ două decenii, numirea unor personaje la conducerea unor structuri politico-militare întemeiate în zonă nu putea veni decât din inițiativa coroanei maghiare. Prin urmare, dezvoltarea și afirmarea unor instituții specifice spațiului intra și extracarpatic, apărute sub oblăduirea regatului Ungariei, rămâne o ipoteză ce prezintă suficiente neclarități grupate, în acest context, chiar în jurul exercitării demnității de voievod de către Dragoș, la mijlocul secolului al XIV-lea.

În același timp, trecerea lui Dragoș în Moldova a fost corelată și cu un proces mult mai amplu de emigrare românească din Transilvania, tradus, în lucrările de specialitate, prin termenul de „descălecat”. În cazul în care prin „descălecat” înțelegem stabilirea unor elemente venite din Maramureș (acesta fiind sensul la care vom face referirile principale în discuția de față), nu se poate stabili, din punctul nostru de vedere, o dată precisă, existând posibilitatea ca între Maramureș și Moldova comuniunea, în plan social și economic, să dateze încă din primii ani ai veacului al XIV-lea, ea implicând și momente în care s-a produs un transfer de populație.

Chiar dacă, în stadiul actual, cercetarea românească nu beneficiază de un suport documentar în dezvoltarea acestei teorii, considerăm extrem de important să fie făcută o distincție clară între „descălecatul de durată” și „descălecatul” lui Dragoș, care presupune doar investirea de către coroana angevină a unor nobili maramureșeni cu anumite funcții politice în cadrul mărcii militare întemeiate în sudul Moldovei⁵³.

În accepțiunea noastră, „descălecatul” lui Dragoș nu trebuie înțeles într-un sens strict, și anume acela că românii maramureșeni au înt-

meiat statul medieval Moldova. Venirea lui Dragoș sau a altor nobili maramureșeni a creat, în primul rând, un anumit cadru propice unirii tuturor factorilor politici locali (înțelegând prin aceasta structurile de tip cnezial și voievodal de la răsărit de Carpați), după înlăturarea dominației Hoardei de Aur⁵⁴.

Așezând faptele și evenimentele pe un asemenea făgaș, suntem de părere că și acțiunea înfăptuită de Bogdan, câteva decenii mai târziu, trebuie văzută tot ca un „descălecat”, mai ales că aceasta a avut la bază presiunea politică exercitată de către coroana angevină asupra unei părți a feudalității românești intracarpatice.

Termenul de „descălecat”, cu referire clară la venirea lui Dragoș în Moldova, credem că nu poate avea alt înțeles (dincolo de sensurile deja ilustrate în istoriografia noastră: de întemeiere a unei țări, de cucerire a unei țări sau de colonizare a unei țări) decât acela de a lua în stăpânire un anumit teritoriu⁵⁵.

Cu toate acestea, la adăpostul unei legende seducătoare pentru imaginație (legată de vânătoria bourului), dar construită nu pe analiza unor evenimente istorice⁵⁶, cronicarii moldoveni au încercat să îi atribuie, nejustificat, din punctul de vedere al realității istorice, lui Dragoș rolul de întemeietor al Țării Moldovei⁵⁷. Ulterior, această tradiție a „descălecatului” a devenit atrăgătoare și pentru o parte a istoriografiei moderne⁵⁸, care a preluat, amplificat și potențat textele cronicărești, ajungându-se chiar la stabilirea unei diferențieri între cele două procese de întemeiere a statalității românești, văzută strict prin „sita” legendei.

Din acest motiv, nu putem fi de partea unei teorii care încearcă să sublinieze că apariția Țării Românești a fost rodul unei evoluții treptate a formațiunilor menționate în diploma cavalerilor ioaniți emisă la 2 iunie 1247, în timp ce înfăptuirea statului moldovean trebuie privită doar ca rezultatul unui „descălecat” înfăptuit de o parte a feudalității din Maramureș. Așadar, întemeierea Moldovei, analizată prin prisma emigrării micii nobilimi maramureșene, este inacceptabilă, din punctul nostru de vedere, atâta timp cât aceste mici detașamente nobiliare au trecut la răsărit de Carpați sub forma unui segment al armatei maghiare. Pornind de la această rațiune, considerăm că nu a putut avea loc o contopire de interese între mica feuda-

lită maramureșeană, condusă de Dragoș, în sudul Moldovei, și societatea locală. Scopurile și năzuințele celor două părți erau diametral opuse și au rămas așa până la acțiunea militară a lui Bogdan, care vine să demonstreze că doar o colaborare pe toate planurile cu vârfurile societății moldovenești poate conduce la apariția unei țări, a unui stat, a unui edificiu durabil, capabil să reziste, ulterior, presiunilor politice venite din exterior.

Mai mult, venirea succesivă a doi voievozi, referindu-ne aici la Dragoș și Sas, nu a putut schimba esențial evoluția populației de la răsărit de Carpați pe plan politic, social și economic, nu a putut distruge anumite structuri locale amintite indirect, și de unele documente ale vremii⁵⁹.

În consecință, trecerea lui Dragoș în Moldova nu trebuie nicidecum prezentată sub forma unui „descălecat”, a unui transfer de populație. Ea are, în primul rând, un suport militar și, în al doilea rând, o cauză politică, integrată planului coroanei angevine de transformare a Maramureșului din voievodat în comitat regal, proces realizat prin atragerea micii nobilimi a zonei de partea statului ungar. Totuși, chiar și în condițiile unor argumente suficient de convingătoare, bazate sau nu pe dovezi documentare, ne vedem nevoiți să constatăm că „descălecatul” lui Dragoș a trecut deja, iremediabil, în domeniul tradiției. Una din multiplele explicații ale acestei stări de fapt ar putea fi aceea că acțiunea, în sine, a lăsat urme adânci în conștiința acestui popor, care a știut să îndeplinească dintotdeauna tradiția transmisă pe cale orală cu adevărul istoric.

În considerațiile finale, cu privire la această problemă extrem de complexă, suntem de părere că două idei pot avea caracter definitoriu. În primul rând, evoluția spre forme statale trebuie apreciată ca un proces care a angrenat o parte importantă a societății românești extracarpatice, atât în veacul al XIII-lea, cât și în veacul al XIV-lea și, din această cauză, ea nu poate fi analizată pe baza unei singure acțiuni externe. În relație strânsă cu această evoluție, putem stabili că accelerarea procesului de geneză statală s-a înfăptuit și pe fondul suprimării treptate a autonomiilor locale din spațiul intracarpat (consecință directă a măsurilor promovate de regalitatea maghiară), ce a condus la apariția unor centre de putere care s-au văzut nevoite, în final, să își transfere raza de acțiune în teritoriile de la sud și răsărit de Carpați.

Așadar, problema „descălecatului” lui Dragoș în spațiul moldovenesc rămâne, în stadiul actual, chiar și în urma pașilor importanți realizați în studiile de specialitate, greu de clarificat și dezbătut, în special, din cauza caracterului lacunar al surselor capabile să aducă mai multă lumină în identificarea evenimentelor incluse acestei perioade istorice. Din această perspectivă, considerăm că analogiile dintre cele două procese de întemeiere, cel al Țării Românești și cel al Moldovei, devin necesare și obligatorii, câtă vreme vidul documentar a impus, în ambele cazuri, apariția unei legende care să justifice, într-un anume fel, acest hiatus⁶⁰.

Astfel, dacă în privința statului muntean, absența mențiunilor de orice natură în ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea a conturat legenda lui Negru Vodă, în cazul Moldovei inexistența unor date precise despre Dragoș a permis nașterea legendei vânătorii, venită să substituie, de ce nu, golul informațional legat de activitatea acestui personaj la conducerea formațiunii din sudul Moldovei, în funcția de reprezentant al coroanei maghiare.

Din acest motiv, și în condițiile unei prezentări atât de succinte, remarcăm faptul că una din cele mai importante etape ale procesului de desăvârșire a Moldovei, ca stat, beneficiază de două istorii. Prima dintre ele se bazează, în emiterea ipotezelor și demonstrațiilor, doar pe sursele de ordin documentar, prea lipsite de conținut pentru a conduce la clarificarea tuturor problemelor, în timp ce a doua încearcă nuanțarea și diversificarea întregului ansamblu, prin includerea elementelor tradiției populare și eventuala lor corelare cu date de toponimie, hidronimie, ce pot fi, totuși, în multe cazuri, înșelătoare, determinând concluzii acceptate doar parțial de istoriografia românească.

Paradoxal, îmbinarea celor două direcții rămâne un fapt rar întâlnit la nivelul cercetării românești, ce continuă să fie dominată, ori de un spirit critic dus la extrem, ori de o ușurință în stabilirea succesiunii evenimentelor, rezultată din utilizarea unor argumente ce nu pot fi întotdeauna verificabile din punct de vedere istoric.

Pe baza tuturor celor afirmate în paginile de față, putem susține cu convingere ideea că, în ambele procese de apariție a statalității, istoriografia românească a fost obligată să apeleze, nu de puține ori, la raționamente întemeiate pe simple

presupuneri, mai ales în condițiile în care orice similitudini cu alte acțiuni sau evenimente amintite de izvoare nu se puteau realiza.

În încheiere, ca un corolar al întregii discuții, apreciem că analiza procesului de apariție a celor două state românești nu a fost și probabil nu va fi epuizată ca subiect. Îmbinarea dintre legendă și adevăr nu face decât să dea naștere la scenarii, verosimile sau nu, și probabil tocmai acest aspect continuă să suscite interesul specialiștilor, care se văd obligați să ia în calcul un număr considerabil de ipoteze și teorii, încercând, la rândul lor, să recompună un proces istoric ce stă la baza evului mediu românesc.

¹ Îl vom desemna cu termenul acesta deoarece, până în momentul de față, existența sa nu este probată decât în cronică, relatări și lucrări târzii, apărute la câteva secole după desfășurarea propriu-zisă a evenimentelor. Ne referim aici la informațiile lui Paul de Alep din 1656 (*Călători străini despre țările române*, VI, București, 1976, p. 170-171), care îl înfățișează pe Negru-Vodă în postura de comes din Transilvania ce a eliberat teritoriile de la sud de Carpați de sub dominația tătară cu acordul regelui maghiar, la mențiunile din operele lui Miron Costin, redactate la sfârșitul veacului al XVII-lea, ce vorbesc de eliberarea Țării Românești de sub tătari de către Negru-Vodă, dar conțin o serie de neconcordanțe cronologice (Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 207, 228, 273), la lucrarea Viața preacuviosului părinte Nicodim, editată la mănăstirea Tismana în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în care se avansează ideea că Negru-Vodă a eliberat județele de la răsărit de Olt de la tătari (Ela Cosma, *Ideea de întemeiere în cultura populară românească*, Cluj-Napoca, 2000, p. 514). La toate acestea, vom insera și o legendă culeasă din zona Cetățeni-Muscel unde se vorbește despre un Negru-Vodă care nu a venit din Țara Ungurească ci din contră și-a găsit refugiu aici în fața unei invazii tătarăști. Ca o confirmare a acestor tensionate evenimente, în zona de la confluența actualelor județe Dâmbovița și Argeș regăsim tradiția potrivit căreia, în fața uneia din numeroasele incursiuni mongole, cursul Dâmboviței a fost barat cu piei de bivol. Tătarii care înaintau dinspre sud au fost astfel înecați, iar pe locul unde a fost oprită înaintarea a luat naștere satul Tătărani existent și astăzi (V. N., Purnichi, *Așezarea de la Cetățeni-Muscel în epoca veche și medie*, Câmpulung Muscel, 2008, p. 42).

² Pentru Țara Românească, dispunem de „Letopisețul Cantacuzinesc”, care face referire la controversatul moment al întemeierii statului de către

Negru-Vodă: „Iar când au fost cursul anilor de la Adam 6798, fiind în Țara Ungurească un voievod ce l-a chemat Radu Negru voievod, mare herțeg pre Amlaș și pre Făgăraș, rădicat-s-au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade: rumâni, papistași, sași, de tot felu de oameni, pogorându-se pre apa Dâmboviții, început-au face țară noao. Întâi au făcut orașul ce-i zic Câmpul Lung... De acolo au descălecat la Argeș și iar au făcut oraș mare și și-au pus scaunul de domnie... Iar noroadele ce pogorâse cu dânsul... s-au întins în jos, preste tot locul, de au făcut orașă și sate până în marginea Dunării și până în Olt. Atunce și Basarabești cu toată boierimea ce era mai nainte preste Olt, s-au sculat de au venit la Radu Vodă, închinându-se... De atunce s-au numit de-i zic Țara Rumânească...” (*Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. critică întocmită de C. Grecescu și D. Simionescu, București, 1960, p. 2; a se consulta și *Cronicari munteni*, vol. I, ed. îngrijită de M. Gregorian și E. Stănescu, București, 1961, p. 83-84), iar pentru Moldova operele marilor cronicari moldoveni între care se remarcă, în problema supusă analizei, însemnările lui Grigore Ureche: „...cându au răsipit tătarii dintr-aceste locuri... mai apoi, după multă vreme... păstorii din munți ungurești pogorându după vânat au nemerit la apa Moldovei... între acei păstori ce au nemerit locul acesta, fost-au și Dragoș, carile au venitu de la Maramoroș... pre carile cu toții... l-au pus domnu...” (*Marii Cronicari ai Moldovei*, Edit. Academiei Române, București, 2003, p. 6-8).

³ *DIR*, C, Veacul XIII, II, p. 369. În textul actului avem înregistrată cererea magistrului Ugrinus, privind înapoierea moșiilor Făgăraș și Sâmbăta, înstrăinate pe nedrept, lipsind orice referire la posesorul lor din perioada anterioară. În același timp, expediția maghiară din sudul Moldovei este, și ea, menționată în cronica lui Ioan de Târnave, fără a se preciza că zona eliberată de tătari a fost condusă, ulterior, de un nobil maramureșean, pe nume Dragoș.

⁴ Enigmaticul voievod a suscitat interesul istoriografiei românești de timpuriu. Din bibliografia extrem de vastă a subiectului vom selecta câteva lucrări ce grupează mai multe puncte de vedere asupra originii și evoluției acestui personaj: C. Kogălniceanu, *Cerțări critice cu privire la istoria românilor*, fascic. I, București, 1908, p. 4 (înlătură în totalitate ipoteza existenței lui Negru Vodă văzând ca singur întemeietor pe Basarab I); I. C. Filitti, *Despre Negru-Vodă*, în AARMSI, S. III, t. IV, 1924, p. 4, 6, 34, 35, 36 (în care ideea de bază este aceea că Negru-Vodă a fost creația domnului Matei Basarab introdusă cu prilejul refacerii bisericii de la Câmpulung); O. Popa, *Ugrinus 1291*, Brașov, 1935, p. 7, 12 (autorul își exprimă îndoiala că moșiile Făgăraș și Sâmbăta au beneficiat de un proprietar, în persoana lui Negru-Vodă, Ugrinus arogându-și acest drept pe baza unor acte false); D. Stănescu, *Radu*

Negru, București, 1925, p. 6 (admite existența sa și îi acordă principalul merit la întemeierea statului muntean); N. Argeș, „*Radu Negru Basarabă*”, București, 1925, p. 41, 49 (avansează ipoteza că Thocomer este una și aceeași persoană cu Negru Vodă, el urcând pe tron la 1290. Nu aduce însă în sprijinul afirmațiilor sale dovezi de ordin documentar ci doar simple considerații de ordin personal). Recent, vom semnala studiul semnat de către D. Căprăroiu, *Asupra începuturilor orașului Câmpulung*, în HU, tom. XVI, 2008/1-2, p. 57-58, în care găsim expuse ample și originale argumente menite să confirme că întemeietorul Țării Românești nu este altcineva decât descăcătorul înregistrat de tradiție, acel Negru Vodă.

⁵ Legăturile lui Nogai cu populația cumană sunt evidente. Cel mai citat exemplu este cel al boierului cuman Gheorghe Terter, impus în fruntea Bulgariei, după înlăturarea țarului Ivaillo, în anul 1280. Pe aceeași linie, remarcăm observația extrem de pertinentă a lui R. Theodorescu (*Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, 1974, p. 59), conform căreia procesul de sedentarizare a cumanilor a fost mult mai adânc în raport cu al celorlalți migratori turanici. Tocmai acest fapt a determinat puternica lor implicare în evoluția politică a diverselor teritorii sau state.

⁶ P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 306. Istoricul a introdus pentru întâia dată ideea că în spatele răscoalei cumane s-a aflat însuși Nogai.

⁷ T. Sălăgean, *Transilvania și invazia mongolă din 1285*, în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul bizantin și Occidentul latin). Studii în onoarea profesorului Victor Spinei*, Brăila, 2008, p. 272, 273. Regele Ladislau al IV-lea era considerat unicul vinovat de lansarea noii invazii mongole stârnind mânia lui Nogai prin imprudenta acțiune de urmarire „ultra alpes” a detașamentelor cumane.

⁸ Idem, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kan 1294-1315*, Cluj-Napoca, 2007 p. 17. Contingentele cumane, alungate dincolo de munți, au fost cele care l-au convins pe Nogai să întreprindă o acțiune de amploare asupra unui regat care la prima vedere nu arăta o mare capacitate de rezistență.

⁹ Putem vorbi chiar de apariția unor regiuni cvasi-independente de Ungaria, conduse de baroni locali, ce vor avea capacitatea de a se opune, după moartea lui Ladislau al IV-lea, chiar instituției papale ce viza impunerea pe tron a lui Carol de Anjou în dauna lui Andrei al III-lea. Practic, regatul ajunsese să fie rupt în două. În centrul țării guvernau singuri baronii și prelații care țineau până și dietele fără participarea regelui (detalii asupra acestui moment pot fi găsite la P. Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006, p. 135).

¹⁰ Vom remarca opinia lui T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, 2007, p. 223, 224, care sugerează o posibilă comuniune de interese între români și cumanii din interiorul arcului carpat în ultimii ani de viață ai lui Ladislau al IV-lea. Faptul că suveranul maghiar s-a aflat spre sfârșitul domniei cu precădere în regiuni cu populație românească majoritară ne îndeamnă să-i vedem pe români, alături de cumani, la adăpostul privilegiilor regale.

¹¹ Hurmuzaki/Densușianu, I/1, p. 463-464.

¹² *Ibidem*, p. 468.

¹³ G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V, București, 1935, p. 74, 75. Călugărul Rogerius relatează evenimentele, precizând că a existat chiar zvonul conform căruia înșiși cumanii prădau împreună cu tătarii regatul Ungariei. Astfel întreg poporul a început să strige împotriva lui Kuthen: „moarte, moarte, el este cauza distrugerii Ungariei...”

¹⁴ *DIR*, C, II, p. 101 („Noi Ugrin... ban de Severin din incuviințarea lui Bela, cu mila lui Dumnezeu, prea strălucitul rege al Ungariei...”).

¹⁵ *Ibidem*, p. 172, 173, 175, 179, 203.

¹⁶ Nu trebuie uitat nici faptul că Ladislau al IV-lea a condus pentru mult timp țara sub regența mamei sale, cumana Elisabeta. Influențele din acești ani s-au repercutat, cu certitudine, și în primii ani ai majoratului determinând atitudinea sa potrivnică în fața nobilimii maghiare și a legatului papal, Filip Fermo, dat pe mâna cumanilor la scurt timp după venirea sa în Ungaria (pentru detalii a se vedea P. Engel, *op. cit.*, p. 133, 134, 135).

¹⁷ *Ibidem*, p. 296, 297.

¹⁸ Considerăm că nobilul maghiar s-a aflat în tabăra care l-a susținut pe „venețianul” Andrei al III-lea, deși Papalitatea îl va numi, din primul moment, la conducerea Ungariei pe Carol de Anjou în virtutea drepturilor mamei sale, Maria de Ungaria, fiica fostului rege Ștefan al V-lea. În acest mod, se poate explica și rapida reîmproprietărire a acestuia cu cele două domenii intracarpate.

¹⁹ T. Sălăgean, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kan 1294-1315.*, p. 42. Singura formulă prin care noul rege Andrei al III-lea își putea introduce proprii oameni într-o congregație transilvăneană credincioasă amintirii lui Ladislau al IV-lea rămânea exercitarea dreptului regal de donație. Și din punctul nostru de vedere, în cadrul acestei ecuații trebuie judecată împrăștierea nobilului Ugrinus.

²⁰ *DIR*, C, veacul XIII, II, p. 369. În textul documentului de împrăștiere propriu-zis, emis la 11 martie 1291, se menționează despre adunarea ținută cu ceva timp în urmă la Alba-Iulia („Noi Andrei... rege al Ungariei, aducem la cunoștință... că, atunci când am ținut noi împreună cu toți nobilii, Sașii, Secui și Românii din părțile Transilvaniei o adunare la Alba-Iulia...”).

²¹ A. Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, 1999 p. 166. Autorul accentuează că prezența românilor nu s-a redus la o simplă asistență într-un scaun de judecată.

²² Avem în vedere corelațiile de fond ale istoricului Șerban Papacostea (*Întemeiere și descălecăt în tradiția istorică a constituirii Țării Românești*, în SMIM, XIX, 2001, p. 64) asupra acestui așa-zis transfer de stăpânire și viitoarele raporturi dintre regatul ungar și Țara Românească. Potrivit autorului, instituirea privilegiului comercial de la 1358, pe drumul Brăilei (în care nu întâmplător Câmpulungul era sediul vămii centrale a țării) și recunoașterea de către Ungaria a stăpânirii domnești asupra Țării Făgărașului și Amlașului pot avea o legătură directă cu anihilarea autonomiei Țării Făgărașului și chiar cu mutarea de scaun de la Făgăraș la Câmpulung.

²³ N. Stoicescu, „Descălecăt” sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. *Legendă și adevăr istoric*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 163. Studiul rămâne unul din cele mai ample și documentate analize dedicate problemei, chiar dacă, în parte, concluziile prezentate aici rămân supuse dezbatelor.

²⁴ În traducere din cumană, Basarab ar însemna „tată stăpânitor”.

²⁵ *DRH*, D, I, p. 49.

²⁶ În istoriografia noastră a fost reliefată, tangențial sau nu, preponderența numelor, toponimelor și chiar a descoperirilor arheologice de factură cumană din întregul spațiu sud-carpatic, dar cu precădere din zona Munteniei. Ele reprezintă un argument în plus în susținerea acestei teorii. Avem în acest sens o serie de lucrări precum: N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 521; P. Diaconu, *Les coumans au Bas-Danube aux XI et XIII siècles*, București, 1978, p. 37; N. Iorga, *Istoria românilor*, ed. a II-a, vol. III, București, 1993, p. 134, 135; V. Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei*, Iași 1999, p. 311, 312; P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 2000, p. 141, 142; Adrian Ioniță, *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea inferioară în secolele IX-XIII*, București, 2005, p. 113, 114.

²⁷ *DRH*, B, Țara Românească, IV, p. 327-328; *DRH*, B, Țara Românească, V, p. 128.

²⁸ *DIR*, sec. XVI, III, p. 303; *DIR*, sec. XVI, IV, p. 221.

²⁹ Înclinăm să susținem, fără a dispune de temeiuri documentare care să justifice pe deplin această ipoteză, că activitatea desfășurată de Negru Vodă la sud de Carpați s-a aflat sub influența puterii mongole. Rațiunile teoriei izvorăsc, în special, din faptul că forța tătarască se afla concentrată în zona Dunării de Jos, de unde își putea exercita, cu ușurință, dominația și asupra teritoriului extracarpatic, în general, și a

Cumaniei, în special. O colaborare cu temuții nomazi ar putea explica ușurința și chiar rapiditatea cu care un voievod, fie el și Negru-Vodă, s-a impus în fața celorlalte formațiuni locale.

³⁰ T. Sălăgean (*op.cit.*, p. 121, 124) a adus în discuție o nouă ipoteză cu privire la această etapă din procesul întemeierii, considerând că existența pietrei de mormânt a comitelui Laurențiu la Câmpulung poate fi pusă în legătură cu o stăpânire a voievodului Transilvaniei, Ladislau Kan, în zonă, cu o eventuală înființare de către acesta a unui district militar de frontieră pe versantul sudic al Carpaților. Ulterior, liderii acestei formațiuni politice s-au substituit unui voievod local, ce își avea probabil sediul la Argeș, în împrejurări ce nu pot fi reconstituite. Unul din argumentele aduse în sprijinul afirmațiilor este legat de adăpostirea fiului lui Nogai, Caka, de către voievodul transilvănean, Ladislau Kan obținând cu acest prilej o consolidare a stăpânirii sale în zona de curbură a Carpaților, poate chiar în regiunea Câmpulungului.

³¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 135.

³² Șerban Papacostea (*op. cit.*, p. 64-65) observa lipsa unei cercetări temeinice, în istoriografia românească, a constituirii teritoriale a Țării Românești, subliniind că doar noi și răbdătoare analize vor putea să lămurească, măcar parțial, modalitățile acestei expansiuni teritoriale.

³³ A. Sacerdoțeanu, *Argeș-cea mai veche reședință a Țării Românești*, în Muzeul Pitești. Studii și Comunicări, I, 1968, p. 109.

³⁴ În cazul legendei lui Dragoș, vom încerca să ne ghidăm și după opinia lui Mircea Eliade care considera că încercarea de a proba non-istoricitatea unei tradiții legendare reprezintă doar un timp pierdut (*Voievodul Dragoș și „vânătoarea rituală”*, în vol. *De la Zamolxis la Genghis Han*, București, 1980, p. 139).

³⁵ Discuția cu privire la legenda venirii lui Dragoș, ca, de altfel, și expunerea unor comparații cu legenda lui Negru Vodă considerăm a fi o problemă de mare complexitate ce nu poate fi tratată de o manieră completă în cazul de față. Ea va face obiectul unei investigații mai ample într-o lucrare aflată sub tipar, care analizează procesul genezei statului medieval Moldova. Din acest motiv, aici ne vom limita doar la prezentarea anumitor opinii cu caracter de concluzii.

În analogiile asupra momentului întemeierii statelor românești ne vom opri și asupra observațiilor, în plan cultural-artistic, ale istoricului R. Theodorescu (*Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 29) care găsește mai multe similitudini între Basarab I și Bogdan I, decât între Negru Vodă și Dragoș, pe baza analizei arhitecturii celor două lăcașuri de cult ortodoxe, de plan bazilical, occidentalizat de la Câmpulung și respectiv Rădăuți ce adăpostesc, probabil, mormintele celor doi întemeietori de „țară”.

³⁶ S. Iosipescu, *Drumurile comerciale în Europa centrală și sud-estică*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 273. Autorul atrage atenția că justificarea politicii angevine dincolo de Carpați, în secolul al XIV-lea, continuă să se facă doar invocând considerații de ordin strategic, precum asigurarea frontierelor transilvănene ale regatului. Explicația este dată de interesul istoricului ce continuă să fie circumscris unei probleme anume și a tendinței sale de a o simplifica prin izolare. În realitate, politica extracarpatică a unei mari puteri cum este Ungaria, sub domniile lui Carol-Robert de Anjou și Ludovic I, ar trebui analizată pe toate fronturile pentru a se putea obține un rezultat notabil.

³⁷ Anul 1342 reprezintă un an de răscruce. Moartea regelui maghiar Carol-Robert de Anjou și a hanului Uzbek a condus la slăbirea presiunii exercitate până atunci la granița de răsărit a Ungariei. Noul rege maghiar, Ludovic I, a încercat, din primul moment, să profite de contextul favorabil, pentru alungarea tătarilor din sudul Moldovei.

³⁸ A se consulta, în această problemă, cele două lucrări esențiale ale istoricului Șt. S. Gorovei, *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București, 1973, p. 67-69, și *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 68-70, dar și concluziile lui M. Diaconescu, *Dragoș „descălecătorul” Moldovei între legendă și realitate*, în vol. *Nobilimea românească din Transilvania, Satu-Mare*, 1997, p. 77-86.

³⁹ Diplomele maramureșene din secolele XIV-XV publicate la sfârșitul veacului al XIX-lea nu au reușit să lămurească problema identificării și a originii lui Dragoș în cadrul nobilimii românești (I. Mihaly de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sibiu, 1900, p. 15, 38-39).

⁴⁰ DRH, D, I, P. 76.

⁴¹ P. P. Panaitescu, *Croniclele slavo-române din secolele XV-XVI*, pub. de I. Bogdan, București, 1959, p. 14, 39, 48, 60.

⁴² Iată doar câteva din argumentele pe care se sprijină teoria supusă spre dezbateră. Dragoș de Giulești este primul feudal român (amintit documentar) ce acționează la răsărit de Carpați sub egida regatului maghiar. El reprimă o revoltă a populației locale din Moldova, însă nu este exclus ca, în această conjunctură, să se desfășoare sub egida sa chiar și o serie de confruntări împotriva tătarilor. Ca urmare a serviciilor aduse coroanei maghiare, nobilul maramureșean va fi împroprietărit cu mai multe sate în Maramureș, dar lipsa mențiunilor precise ne împiedică să respingem ideea că influența sa politică și militară nu se putea prelungi în spațiul est-carpatic și după anul 1359, luând forma unei mărci militare, unei „căpităni” regale menționate și de cronici câteva secole mai târziu.

⁴³ Trecând munții pe la Oituz, se presupune că Dragoș s-a oprit pe valea Bistriței într-un spațiu delimitat de Bistrița, Nechid și Tazlău și care va deveni cunoscut de-a lungul veacurilor sub denumirea de „câmpul lui Dragoș” (a se vedea Șt. S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, p. 38-39). În același timp, după numai jumătate de veac, la 1419, câmpul lui Dragoș „sună ca ceva vechi tare”, fapt ce ne îndeamnă să ne gândim dacă nu cumva avem de-a face cu o structură politică mai îndepărtată întemeiată de unul din mulții români care din diverse motive a fost obligat să-și părăsească locurile de baștină (C. Mătasă, *Câmpul lui Dragoș*, București, 1943, p. 26).

⁴⁴ Șt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 93-94.

⁴⁵ Idem, *Biserica de la Volovăț și mormântul lui Dragoș Vodă*, în „MMS”, XLVII, nr. 56, Iași, 1971, p. 374, 383.

⁴⁶ *Croniclele slavo-române...*, p. 15, 177.

⁴⁷ Ș. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată și imperiul mongol*, București, 1993, p. 58.

⁴⁸ V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 305, 306. Argumentația privind problema este bogată și bine susținută. Regele maghiar a căutat să urmeze, în primă fază, în Moldova, linia diplomatică pentru a reuși să își mențină dominația într-o regiune ostilă locuită de români. Doar din această perspectivă Ludovic I putea îngădui existența unui voievodat dependent, precum și numirea în fruntea sa a unei căpetenii românești.

⁴⁹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1978, p. 72.

⁵⁰ *Croniclele slavo-române...*, p. 159.

⁵¹ C. Rezachevici, *Cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova*, vol. I, București, 2001 p. 415-416.

⁵² A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea și a cronicilor românești din secolul al XV-lea și al XVI-lea, scrise în limba slavonă*, în „Romanoslavica”, XI, 1965, p. 222.

⁵³ Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, p. 31.

⁵⁴ Ștefan Meteș, *Emigrări românești în secolele XIII-XX*, București, 1977, p. 73.

⁵⁵ P. Ș. Năsturel, „Descălecat” – *Mărturia unui cuvânt despre începuturile țărilor române*, extras din *Buletinul Bibliotecii Române*, vol. XII, 1980/1981, p. 222-224.

⁵⁶ E. Beau de Lomenie, *Naissance de la nation roumaine*, București, 1937, p. 67.

⁵⁷ Se poate observa că termenul de „descălecat” nu apare și în cronicile slavo-române (P. P. Panaitescu, *Croniclele slavo-române*, p. 14, 39, 48, 160, 191), fapt ce indică posibilitatea ca prima sa menționare să fie legată de scrierile unor cronicari, precum Grigore Ureche sau Nicolae Costin.

⁵⁸ A se consulta în această problemă o serie de lucrări, precum A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, Iași, 1889, p. 47, 48 sau Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 138.

⁵⁹ P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1994, p. 39. Autorul aduce în discuție oștirea românească consemnată, la 1325, în lupta dusă de Polonia contra cehilor, pomenirea târgului Siretului, la 1352, cu prilejul trecerii prin Bucovina a regelui Ludovic I, precum și menționarea lui Alexa Moldavicz, la Lemberg, în 1334-1335.

⁶⁰ În opinia istoricului D. Onciul (*Opere complete*, București, 1946, p. 136-138), descălecatul lui Negru Vodă a fost imaginat pornind de la descălecatul lui Dragoș, fără a avea neapărat la bază un eveniment istoric.

ÎNCEPUTURILE MODERNIZĂRII ȘI SECURITATEA ROMÂNIEI. ACTUALITATEA UNOR PARADIGME ISTORICE

MIRCEA SOREANU

Abstract

The beginning of the modernization of the Danube principalities bear the mark of the competition between Russia and the Ottoman Empire, which caused destruction on a large scale, the principalities representing a battlefield for the two great powers of the 18th and 19th century. The Russian expansion seemed unstoppable, being only temporarily slowed down by the Crimean War and its effects. Therefore, the aggravation of the Eastern Question brought up in the international spotlight the so-called "Romanian Question".

The Russian invasions of the Danube principalities and the subsequent annexation of Eastern Moldova (Bessarabia) by Russia in 1812 had a profound impact on the Romanian society, leading to a state of constant fear, which ameliorated (or even became a thing of the past) only after Romania joined the North-Atlantic structures (2004).

The program of the Romanian Revolution of 1848, put together by young Romanians who had graduated at Western universities, constituted a real European project, which pursued the affirmation of national identity and of democratic reforms – liberty, equality, unification, domnitor (prince) from a Western dynasty, independence, modern education, social and economic development.

The project of unification of the Romanian principalities would have not been successful without the support of the West, both in 1859 and 1918, something that will contribute to the expansion of the European values beyond the borders of the Western countries. That is why the Romanian unionist project, seeking economic development and closer ties to the West, will become the archenemy of Comintern and of the political regime during the period of forced sovietization of Romania. The attempt of isolating Romania from the West eventually demonstrated its bankruptcy, being unable to decisively alter the mentality and aspirations of the Romanians.

Keywords: Black Sea, Lower Danube, Danube principalities, Romania, Russia, Ottoman Empire, Austria, France, Great Britain

„Secolul Luminilor” a reprezentat, în mod paradoxal, una dintre cele mai sângeroase perioade înregistrate până atunci de istorie. Sistemul instaurat în urmă cu un secol de pacea westphalică

a cunoscut transformări importante, confruntările internaționale de mare intensitate făcând ca balanța de forțe dintre marile puteri să înregistreze modificări importante.

În răsăritul Europei, o spectaculoasă ascensiune militară a avut-o Rusia, iar Imperiul Habsburgic și-a consolidat situația de mare putere în zona Dunării.

„Chestiunea Orientală” a apărut pe eșichierul politico-diplomatic ca urmare a decăderii Porții Otomane, fenomen având ca perioadă inițială sfârșitul domniei sultanului Suleyman Magnificul (1566), dar devenit o evidență după asediul eșuat al Vienei (1683) de către oastea marelui vizir Kara Mustafa Pașa¹.

Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Rusia și-a început marșul strategic spre Marea Neagră, o mare „caldă”, și către Peninsula Balcanică și Strâmțori (Bosfor și Dardanele). Drept urmare, între 1676 și 1878 au avut loc 10 războaie între Rusia și Imperiul Otoman².

După marea victorie de la Poltava (1709) împotriva oastei suedeze, având în frunte pe Carol al XII-lea³, țarul Petru cel Mare a urmărit să profite de schimbarea raportului de forțe din regiune și a atacat Imperiul Otoman. La Stănilești (1711), însă, după grave greșeli tactice, oastea țarului și cea a domnului Moldovei, Dimitrie Cantemir, au fost încercuite de turci și de tătari, și țarul a obținut pacea doar grație diplomatului său, Șafirov, care l-a mituit pe marele vizir⁴. Poarta recupera astfel cetatea Azov și alte teritorii nord pontice pierdute prin tratatul de la Istanbul (1700), ce era o consecință a celui de la Carlowitz (1699). Defecțiunea domnului Moldovei, Dimitrie Cantemir, și atitudinea ambiguă a lui Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești, vor determina Poarta Otomană să inaugureze domniile fanariote, atât în Moldova (1711), cât și în Țara Românească (1716). Astfel, otomanii își întăreau pozițiile în Principatele române, care dețineau un rol decisiv pentru păstrarea controlului liniei Dunării de Jos și chiar pentru garantarea siguranței Istanbulului.

După mai multe conflicte cu rezultate indecise, odată cu preluarea puterii la Sankt Petersburg de țarina Ecaterina a II-a (1762-1796), a început o nouă etapă în raporturile dintre marile puteri în arealul Mării Negre. Victorioasă în războiul dintre anii 1768 și 1774 împotriva Porții Otomane, Rusia a obținut *manu militari* abrogarea statutului Mării Negre de „lac turcesc”. Menținerea integrității Imperiului Otoman va constitui de acum o problemă a diplomației marilor puteri europene.

Prin tratatul de pace dintre Imperiul Otoman și Rusia de la Kuciuk Kainardji (1774), Rusia învingătoare a obținut libera navigație, militară și

comercială, în Marea Neagră și dreptul de a avea consulate în Imperiul Otoman. Poate și mai important, Rusia a impus independența formală a Hanatului Crimeii – pe care l-a anexat fără nici o împotrivire în 1783⁵ – și a câștigat dreptul de a interveni la Poartă în favoarea Principatelor române și a populației creștine de rit ortodox din Imperiul Otoman. Posibilitatea de a acționa în favoarea creștinilor români, balcanici etc. trebuie interpretată ca un redutabil drept de intervenție al Rusiei țariste, care în caz de nesatisfacere a cererilor sale putea oricând să interpreteze neînțelegerile cu Poarta ca un *casus belli*⁶.

Rusia obținea prin anexarea Crimeii mai multe fortărețe ce-i asigurau controlul absolut asupra nordului Mării Negre: Azovul și Taganrogul la Marea de Azov, Kerci și Yenikale, care permiteau accesul la Marea Neagră și Kinburn, la gurile Niprului⁷. Rusia a căpătat astfel o poziție dominantă la Marea Neagră și, drept consecință, Georgia de Est a fost obligată să accepte protectoratul rusesc (1784).

O dată cu înfrângerile militare ale otomanilor, boierimea din Principatele române și-a expus „programul” politic în memorii înaintate puterilor europene. În cel din 24 iulie/4 august 1772 se cerea unirea Principatelor sub „un prinț bun” și sub protecția imperiilor Habsburgic și Rus⁸. În acest memoriu, înaintat de boierii din Țara Românească reprezentantului Vienei la congresul de pace de la Focșani (1772), se exprima dorința recunoașterii vechilor libertăți și drepturi ale Principatelor române, a revenirii la domniile pământene și la o „stare de neatârnamare”⁹.

Atenția curții țarinei s-a focalizat și asupra Poloniei, acest stat fiind desființat în etape, în mod treptat, prin partaj teritorial între Rusia, Prusia și Imperiul Habsburgic.

Alertați de acest exemplu alarmant, boierii moldoveni subliniau într-un memoriu din 27 iulie/7 august 1775: „Poarta e obligată să ne mențină toate drepturile și privilegiile noastre și să ne conserve libertatea și patria noastră în virtutea tratatului (de la Kuciuk Kainardji – n.n.), fără cea mai mică dezmembrare, astfel cum este în mod expres enunțat la fel în ultimul tratat”¹⁰. Cu toate acestea, Bucovina a fost cedată de Poarta Otomană, în 1775, Imperiului Habsburgic, în pofida protestelor energice ale domnului Grigore al III-lea Ghica (1774-1777) – care a fost executat de otomani pentru a fi redus la tăcere.

Într-un nou conflict militar ce opunea Rusia și Imperiul Habsburgic Imperiului Otoman (1787-1792), Rusia a reușit să anexeze teritoriul dintre Bug și Nistru, ajungând practic la granița Moldovei. Astfel, Rusia a ocupat puternica fortăreață Özü (Oceakov) și portul Hadjibey, unde se va constitui Odessa, și controla comunicațiile care legau Crimeea de Dunărea de Jos. Navele comerciale rusești căpătau, prin pacea de la Iași (29 decembrie 1791/9 ianuarie 1792), dreptul de navigație în apele aflate în suveranitatea Porții.

Europa sfârșitului de secol al XVIII-lea și a începutului celui următor a cunoscut două evenimente care au cutremurat tradiționalul eșichier politic: Revoluția franceză din 1789 și campaniile napoleoniene. După pacea cu Habsburgii de la Campo-Formio (1797), Napoleon a încercat să controleze cel mai scurt drum dintre Europa și India. Ocuparea Egiptului (1798), pe atunci provincie otomană, a schimbat în mod neașteptat coordonatele Chestiunii Orientale, având drept consecință „alianța monstruoasă” între Imperiul Otoman și Rusia¹¹. Cele două inamice de moarte au creat astfel un precedent, pentru o situație oarecum asemănătoare – după încheierea Războiului Rece, Rusia și Turcia trecând de la inamiciție la o „antantă” amicală și tot ca o contrapondere la puterile occidentale. După 1789, navele militare rusești căpătau pentru prima oară dreptul să străbată Strâmțurile și să iasă astfel în Marea Mediterană.

După eșecul tentativei de cucerire a Constantinopolului, via Siria, Napoleon a fost nevoit să părăsească Egiptul (1799). După victoria sa magistrală de la Austerlitz (2 decembrie 1805), împotriva Austriei și Rusiei, Franța a devenit arbitru Europei. Ambasadorul francez la Poartă (începând cu mai 1806), generalul H. Sébastiani, l-a convins pe sultanul Selim al III-lea să treacă de partea lui Napoleon¹². Tratatul din 1792, încheiat între Imperiul Otoman și Rusia a fost denunțat de Sublima Poartă. Strâmțurile au fost închise pentru navele rusești, iar principii Moldovei și Țării Românești, Alexandru Moruzi și, respectiv, Constantin Ipsilanti – care întrețineau strânse relații cu reprezentanții țarului – au fost maziliți.

Rusia se pregătea deja pentru o nouă acțiune în direcția Țarigradului, având obiective ambițioase. Astfel, fostul ministru de Externe Adam Czartoryski, prieten și confident al lui Alexandru I, îi adresa țarului mai multe memorii, în ianuarie 1806, prin care îi propunea crearea în Balcani a unor state

independente de otomani, dar sub suzeranitate rusească. În schimb, Moldova, Țara Românească și Basarabia – aceasta din urmă gândită probabil ca un avanpost rusesc – urmau să fie anexate de Rusia¹³. Motivația era că Dunărea ar constitui „o graniță infinit mai puternică decât este acum Nistrul” (11 ianuarie 1806)¹⁴. Ca urmare a ofensivei diplomatice încununată de succes a Franței la Poartă, Rusia s-a aliat cu Marea Britanie și a ocupat Principatele române (noiembrie – decembrie 1806), ceea ce a constituit primul act al unui nou război cu Imperiul Otoman (1806-1812). Pentru Franța, acest conflict militar reprezenta o diversivă, care îndepărta o parte din trupele rusești de Polonia – unde luptau cu francezii – îndreptându-le către zona Dunării¹⁵. Deși era în aceeași tabără cu Marea Britanie, Rusia a trebuit să lupte singură pe continent împotriva Franței și a acceptat pacea de la Tilsit (7 iulie 1807).

Într-o scrisoare către împăratul Franței (noiembrie 1807), țarul își preciza pretențiile asupra Principatelor române, pe care dorea să le anexeze¹⁶. În anul următor, francezii au întâmpinat mari dificultăți în Spania, unde două dintre armatele lor au capitulat, la Baylen și Cintra. Intenționând să trimită în Spania trupele sale staționate în Prusia, Napoleon se afla în situația de a nu mai putea apăra granița de răsărit a imperiului său – cea cu Rusia. Drept urmare, a semnat cu țarul la Erfurt (12 octombrie 1808) o convenție secretă de alianță. Din cele 14 articole ale convenției, patru se refereau la Principatele române (danubiene). În principal, se recunoștea anexarea de către Rusia a Moldovei, Țării Românești și Finlandei (art. 5), iar granița sudică a Rusiei era fixată pe linia Dunării (art. 8)¹⁷.

Poarta Otomană a ripostat prin tratatul încheiat cu Marea Britanie la Dardanele (5 ianuarie 1809), prin care se angaja să interzică, pe timp de pace, accesul navelor de război prin Strâmțuri, ceea ce constituia un prim pas spre internaționalizarea statutului Bosforului și Dardanelor și, drept consecință, al Mării Negre.

Napoleon era avantajat de continuarea războiului ruso-otoman, fiind însă nemulțumit de planurile Rusiei la sud de Dunăre, pe care le socotea inacceptabile¹⁸.

La apusul existenței sale, aflat în insula Sfânta Elena, Napoleon își exprima poziția privind relațiile cu țarul Alexandru I față de Las Cases. Acesta din urmă consemna cuvintele împăratului în

„Mémorial de Sainte-Hélène”: „Aș fi putut împărți Imperiul turc cu Rusia; s-a pus de mai multe ori această problemă între noi. Constantinopolul l-a salvat întotdeauna. Această capitală constituia marea încurcătură, adevărata piedică. Rusia o dorea; eu nu trebuie să i-o dau: este o cheie prea prețioasă; ea valorează singură cât un imperiu: cine o va stăpâni poate governa lumea”¹⁹. Astfel, Chestiunea Orientală era reprezentată atât de politica marilor puteri urmărind obținerea unei părți cât mai importante la succesiunea Imperiului Otoman, cât și de intenția lui Napoleon și, mai târziu, de cea a puterilor maritime, de a nu permite Rusiei accesul la Marea Egee și Mediterană. Rușii trebuiau deci limitați doar la blocul continental, excluzându-se posibilitatea de a avea acces la „mările calde” – respectiv la rutele maritime având o importanță strategică deosebită.

Pentru acea perioadă și, în general, în secolul al XIX-lea, occidentalii aveau în vedere dominația asupra Mediteranei de Est, culminând cu protejarea Canalului de Suez și a porturilor anatoliene, politică pe care o reîntălnim în perioada Războiului Rece. În fapt, Napoleon era în acord cu concepția geopolitică britanică, care considera că Imperiul Otoman poate stopa, dacă este susținut, invadarea Europei de către Rusia. Astfel că, până la criza din anii 1870, Occidentul a fost apărătorul integrității teritoriale a Imperiului Otoman. Iar Principatele române au reușit Unirea mică grație ajutorului acordat de Occident, care înfrânsese Rusia în Războiul Crimeii. După falimentul politicii lui Napoleon al III-lea în vestul Europei – roadele acesteia în răsăritul bătrânului continent rămânând însă perene, întruchipate prin tânăra Românie – odată cu războiul franco-prusian și cu detronarea sa (1871), strategia occidentală se va schimba radical, fiind de acord cu „moartea clinică” a „marelui bolnav” reprezentat de Imperiul Otoman.

Napoleon a sesizat imediat pericolul pe care îl reprezenta Rusia, „putere agresivă”, care plănuiește cucerirea Europei. Împăratul Franței își imagina Rusia, după mărturia lui Las Cases, „stând la pol, rezemată pe imensitatea de gheață care o ajută când trebuie să fie de neatins. Orice atac contra ei trebuie să dureze doar trei sau patru luni, în timp ce ea ar putea utiliza întregul an pentru a ne lovi. Rusia oferă agresorilor ei suferința și durerea unei naturi pustii și moarte, în timp ce poporul său se va revărsa cu plăcere în regiunile noastre”²⁰.

Studiile strategice anglo-saxone au elaborat termenul „Heartland” (teritoriu central), care întruchipa spațiul rusesc, considerat ca deținând o importanță geostrategică deosebită, primordială, și denumit de aceea „Pivot Country” (țară pivot). După H.J. Mackinder, regiunile istorice cu o populație importantă numeric apar, văzute din perspectiva acestui „teritoriu central” („Heartland”), ca niște peninsule ale unei mari „Insule-Lume”. H.J. Mackinder considera că o mare putere care stăpânește *Heartland*-ul ar putea să prefigureze un imperiu mondial. Astfel, Rusia industrializată, sau Germania, sau China în cazul în care ar controla Rusia, ar putea exercita presiuni simultane asupra acestor peninsule ale „Insulei-Lume”, al cărui sfârșit, cu toată împotrivirea democrațiilor, este pecetluit²¹. Astfel, Mackinder a prefigurat dimensiunea reală a Chestiunii Orientale pentru perioada istorică care s-a încheiat odată cu Războiul Rece. Și anume presiunea în zona Mării Negre și a Strămtorilor exercitată de Rusia, sau Germania și politica de prevenire exercitată de puterile maritime, care urmăreau să dețină controlul asupra acestui areal. În 1942, profesorul francez P. Waltz a definit Chestiunea Orientală în mod sugestiv: „Conflictul dintre o putere terestră care dorește să obțină acces la mare și o putere maritimă care încearcă să monopolizeze toate punctele cruciale pentru navigație”²², teza lui Mackinder – opoziția între puterile maritime și puterile continentale – fiind unanim recunoscută. În 1944, însă, prin contribuția lui Nicholas John Spykman este introdus conceptul de „Rimland”²³ pentru a defini puterile periferiei maritime, respectiv „Insula-Lume”. Acele puteri care vor controla „Rimland”-ul, fie ele puteri continentale sau maritime, vor deține supremația pe scena internațională²⁴. Oricine ar conduce „Rimland”-ul ar controla Eurasia și, în consecință, întreaga lume, dacă va ține Rusia, „Heartland-ul, departe de mările calde ale sudului”²⁵.

Pentru români, expansiunea rusească părea de nestăvilit, fiind pentru o perioadă de timp stopată de Războiul Crimeii și de Revoluția bolșevică. Simion Mehedinți nota, la 1943: „mica noastră peninsulă europeană, la apus de istmul ponto-baltic, devine un satelit politic, după cum e și un satelit fizic al Asiei”²⁶.

Intervențiile repetate în Principatele române ale Rusiei, al cărui drept de intervenție a fost consfințit de noul său statut obținut prin pacea de

la Kuciuk Kainardji (1774), a dus la agravarea Chestiunii Orientale, ducând la apariția pe eșichirul internațional a „Chestiunii române”²⁷.

Alianța franco-rusă, care era profund contrară intereselor românești, nu avea cum să fie decât un eșec, rușii considerând Marea Neagră ca pe „marea noastră” și urmărind deschis să ia în stăpânire Constantinopolul, pe când francezii considerau aceste pretenții o amenințare gravă asupra dominației lor în Marea Mediterană²⁸.

Un rol important în „Chestiunea română” l-a avut diplomația britanică, care consilia Poarta, prin ministrul de Externe George Canning, să cedeze cât mai puțin teritoriu Rusiei la viitorul tratat de pace. Obținând informații despre un plan secret al Habsburgilor privind ocuparea Principatelor române, datat 10 iulie 1810, Canning a trimis un emisar la cartierul general rus de la București, ca să facă cunoscute rușilor intențiile agresive ale Austriei la Dunărea de Jos și să determine astfel reducerea drastică a pretențiilor teritoriale rusești și grăbirea semnării păcii ruso-otomane²⁹.

Amenințați și de atacul armatelor napoleoniene, ocupanții ruși, prin generalul Kutuzov, și-au micșorat succesiv pretențiile teritoriale mai întâi asupra Moldovei, apoi asupra Moldovei de la răsărit de Siret și, în ultimă instanță, asupra Moldovei dintre Prut și Nistru, teritoriu anexat prin pacea de la București (28 mai 1812). Acest vechi teritoriu românesc, asupra căruia Rusia nu avea nici un drept istoric, politic sau etnic, aparținea Moldovei încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea și era locuit în mod covârșitor de români moldoveni. Rusia a devenit țară riverană la Dunăre, ocupând malul nordic al brațului Chilia al fluviului. A apărut, astfel, o nouă problemă internațională, Chestiunea Basarabiei³⁰, care va cunoaște momente incandescente în anii 1918, 1940, 1941, 1944, și 1991. Este de subliniat faptul că reprezentanții Curții de la St. Petersburg nu au invocat „drepturi istorice” asupra Moldovei dintre Prut și Nistru, ci au acționat doar în conformitate cu raporturile de putere. Autoritățile de ocupație au dus o politică de rusificare sistematică, în special în zona de sud a Basarabiei, ce se învecinează cu Marea Neagră și cu gurile Dunării. Rolul economic și politic a ceea ce a rămas din principatul Moldovei a fost considerabil redus, capitala sa, Iașiul aflându-se de acum în imediata apropiere de granița cu Imperiul rus. Teamă unei noi invazii rusești și pericolul anexării la Rusia a restului teritoriului românesc au devenit

de atunci un subiect fierbinte³¹ pentru generațiile de români ce au urmat, cu impact în întreaga societate românească, teamă ce s-a atenuat sau chiar a devenit istorie doar odată cu intrarea României în structurile nord-atlantice (2004).

Congresul de pace de la Viena (1815) a proclamat principiul de drept public al libertății navigației pe fluviile care străbat mai multe state sau reprezintă ape de frontieră, internaționalizând astfel statutul Dunării.

Adoptând o politică de expansiune treptată, pentru a nu irita puterile europene, către Strâmtori, Rusia a obținut prin Convenția de la Akkerman (7 octombrie 1826) sporirea influenței sale în Moldova și Țara Românească, hotărând împreună cu Poarta Otomană cine vor fi domnitorii acestor Principate dunărene și dobândind Delta Dunării până la brațul Sulina, inclusiv³². Rusia a ocupat din nou Principatele ca urmare a unui nou război cu Imperiul Otoman (1828-1829), profitând de acest prilej favorabil ca să abolească autonomia Basarabiei, care a căpătat statutul de gubernie, precum celelalte regiuni ale Rusiei (1828). Prin pacea de la Adrianopol (1829), Rusia obținea controlul gurilor Dunării, al Deltei în întregime până la brațul Sfântu Gheorghe și dreptul de liberă navigație pe Dunăre și în Marea Neagră. Urmărind să-și permanentizeze ocupația asupra Principatelor, rușii au delimitat cu otomanii talvegul Dunării. Otomanii s-au retras din kazalele (cadiatele) Brăila, Giurgiu și Turnu (1830), care au revenit astfel în componența Țării Românești.

Pe litoralul estic al Mării Negre, Rusia ocupa fațada maritimă a Mingreliei, zona Suhumi Kale-Poti, care se adăuga regiunii montane a Mingreliei, ocupată de trupele țarului în 1803.

Amenințați de ofensiva forțelor egiptene, ca urmare a conflictului care a debutat în 1831 între sultanul Mahmud al II-lea (1808-1839) și guvernatorul Egiptului, Ibrahim Pașa, otomanii au solicitat ajutorul rușilor, care au debarcat un corp expediționar la Constantinopol, semnându-se și un tratat de alianță ruso-otoman la Unkiar Skelessi (8 iulie 1833).

În conformitate cu un articol adițional secret, Rusia căpăta accesul la Mediterana pentru flota sa militară prin Strâmtori, care, în schimb, erau închise navelor de război ale puterilor maritime europene³³. Astfel, Marea Neagră se transformase într-un „lac rusesc”.

Până la aceste evenimente (1833), constatăm o adevărată „lună de miere” între marile puteri

europene și Rusia, fără îndoială ca o răsplată pentru contribuția armatei țarului la înfrângerea celei napoleoniene, această perioadă dovedindu-se fastă pentru politica externă a Rusiei.

Dominarea de către Rusia a regiunii strategice a Strâmtorilor a constituit unul dintre factorii importanți care au condus la disoluția Sfintei Alianțe, a determinat apropierea între interesele Franței și ale Marii Britanii și a trezit resentimente în diplomația habsburgică.

Pe de altă parte, Principatele române fuseseră folosite de către marile puteri doar ca monedă de schimb sau pentru acțiuni politice de diversiune. Toate acestea au devenit posibile atât ca urmare a slabei forțe militare a Principatelor, cât și a lipsei lor de unitate politică. După revoluțiile din 1821 și 1848 și odată cu înfăptuirea Unirii Principatelor (1859), concomitent cu dezvoltarea organismului militar și modernizarea armatei, românii vor avea de jucat un rol din ce în ce mai dinamic în evoluția „Chestiunii române” și, implicit, a celei orientale.

Tratatul de la Unkiar Skelessi (8 iulie 1833) nu putea fi acceptat de marile puteri europene, el instaurând predominanța exclusivă a Rusiei asupra Porții Otomane și făcând din sultan un „portar al Strâmtorilor” aflat la dispoziția țarului, după expresia plastică a ministrului de Externe al Franței, ducele Victor de Broglie³⁴.

Un articol secret al tratatului interzicea accesul prin Strâmtori al navelor de război străine, cu excepția celor care arborau stindardul Rusiei, considerată țară aliată.

Victoria strălucită a diplomației ruse, obținută fără a se trage vreun foc de armă, a modificat dramatic relațiile dintre puterile maritime, Marea Britanie și Franța, și marea putere continentală, Rusia. Britanicii și francezii au lăsat la o parte rivalitatea lor seculară și au trimis nave de război în Dardanele. Cancelarul Imperial Habsburgic, Metternich, a mediat conflictul ce se profila amenințător la Münchengraetz (septembrie 1833). La Schwedt, țarul Nicolae I a promis împăratului habsburgic și regelui prusian că va respecta suveranitatea Porții Otomane, iar în aprilie 1834 a dispus trupelor rusești evacuarea Principatelor dunărene. Astfel, presiunile puterilor occidentale au condus la retragerea trupelor țariste din Țara Românească și Moldova.

St. Petersburgul a trebuit să renunțe la reînnoirea tratatului de la Unkiar Skelessi și să semneze la Londra (15 iulie 1840), împreună cu

Marea Britanie, Imperiul Habsburgic și Prusia, un acord ce pune capăt conflictului dintre Poarta Otomană și Egiptul răsculat, ce fusese sprijinit de Franța. Un an mai târziu (13 iulie 1841), la acest acord au aderat Imperiul Otoman și Franța. Marea Britanie, prin Lord Palmerston, obținea o strălucită victorie diplomatică, oprind accesul Rusiei la Strâmtori și îndepărtând Franța de Egipt³⁵, ce reprezenta „poarta” de acces spre India. Strâmtorile erau închise pe timp de pace pentru navele de război străine. Convenția de la Londra rezolva pentru prima oară problema traversării Strâmtorilor, de către un concert european³⁶, barând astfel calea navelor militare rusești către Mediterana, acestea rămânând izolate în Marea Neagră. Imperiul Otoman era pus, practic, sub garanția marilor puteri.

Rusia a reușit să-și ia revanșa la 1848-1849, când a reprimat revoluția română – Dunărea de Jos constituind o zonă pe care țarul Nicolae I și-o rezervase în exclusivitate –, și pe cea ungară, care putea reprezenta un exemplu periculos pentru arealul polono-lituanian. A urmat o nouă ocupație militară rusească a Principatelor dunărene (1848-1851), fiind aspru pedepsiți cei ce propovăduiau ideile liberale, de sorginte occidentală.

Considerând cea de-a doua Republică Franceză ca lipsită de forță și de interes pentru Chestiunea Orientală, iar pe Habsburgi îndatorați pentru contribuția decisivă a Rusiei la înfrângerea revoluției ungare, țarul Nicolae I le-a propus britanicilor – care nu dispuneau de forțe militare terestre numeroase – împărțirea Imperiului Otoman, considerat „omul bolnav”. Însă politica sa agresivă a conturat o nouă realitate, surprinzătoare pentru viziunea sa imperială – coalizarea împotriva sa a vechilor dușmani, considerați ireconciliabili, din vremea războaielor napoleoniene, Marea Britanie și Franța. Iar aceste puteri maritime vor reuși să înfrângă colosul continental, Rusia, care nu s-a impus în timpurile moderne decât cu sprijin politic, militar și logistic occidental – vezi victoriile istorice împotriva Franței napoleoniene sau contra celui de-al III-lea Reich.

Prin ocupația militară a Principatelor dunărene, începând cu 21 iunie/3 iulie 1853, dar în special după distrugerea flotei otomane la Sinope (30 noiembrie 1853) de către cea rusă, comandată de amiralul Nahimov, Rusia devenea puterea dominantă la Dunărea de Jos și în Marea Neagră.

Războiul Crimeii (1853-1856) va da o lecție dură politicii rusești de confruntare cu Occidentul. Planul de luptă al noului prim ministru britanic, Lord Palmerston, era ca forțele franco-britanice să nu lupte cu rușii în Balcani sau în Principate, ci să-și valorifice superioritatea navală și să debarce în Crimeea, unde puteau dobândi un sprijin din partea tătarilor și, în același timp, punând în pericol stăpânirea Rusiei în Georgia și Circasia³⁷. Deci încă de atunci era conștientizată valoarea strategică a Crimeii, în special a portului Sevastopol, pentru litoralul Georgiei. Astfel, putem înțelege mai bine presiunile făcute de Rusia asupra Ucrainei, în zilele noastre, pentru a-i prelungi dreptul de a-și menține flota în baza navală de la Sevastopol până aproape de jumătatea secolului XXI, drept acordat de președintele Ianukovici.

Reprezentantul lui Napoleon al III-lea, Bourquenay, a propus unificarea Moldovei și Țării Românești într-un singur stat, constituind astfel o barieră naturală împotriva agresivității Rusiei³⁸ și un domnitor care să fie principe străin³⁹, idee cuprinsă, de altfel, în programul Revoluției române de la 1848. Europa Occidentală, în primul rând Franța, era interesată în neutralizarea Mării Negre și în asigurarea libertății de navigație pe Dunăre.

După căderea Sevastopolului (1855), tratatul de pace de la Paris (18/30 martie 1856) a consemnat sfârșitul oficial al Sfintei Alianțe și a instituit protecția colectivă a celor șapte mari puteri – Imperiul Otoman, Franța, Marea Britanie, Prusia, Imperiul Habsburgic, Rusia, Regatul Sardiniei – asupra Principatelor dunărene, ceea ce le va modifica destinul în mod hotărâtor.

La art. XI, tratatul prevedea interzicerea prezenței navelor de război ale tuturor țărilor, inclusiv a celor riverane, comerțul fiind însă liber pentru navele comerciale. Art. XII prevedea libertatea deplină a navigației și a comerțului în Marea Neagră, în porturile sale fiind acceptate consulat ale marilor puteri, ceea ce le mărea acestora în mod considerabil influența în zonă. Art. XIII sublinia că atât Imperiul Otoman, cât și Rusia nu aveau voie să dețină fortificații sau arsenale pe coasta Mării Negre, aceasta devenind neutră. Art. XV prelua principiile Congresului de la Viena privind navigația pe fluviile care străbat mai multe țări și hotăra ca navigația pe Dunăre să fie complet liberă, neexistând obligația de a se plăti taxe. Pentru a fi implementate aceste decizii, era înființată Comisia Europeană a Dunării, din care făceau parte repre-

zentanții Marii Britanii, Franței, Imperiului Habsburgic, Imperiului Otoman, Rusiei și Sardiniei (art. XVI). Erau retrocedate Moldovei trei județe din sudul Basarabiei – Cahul, Bolgrad și Ismail (art. XX). Principatele dunărene rămăneau sub suzeranitatea Înaltei Porți, dar protectoratul Rusiei, instituit la 1829, era înlocuit cu garanția puterilor contractante – Marea Britanie, Franța, Imperiul Habsburgic, Rusia, Prusia și Sardinia (art. XXII). Imperiul Otoman trebuia să garanteze pentru Principate o administrație națională, libertatea legislației, a comerțului și a cultelor. Pentru înlocuirea Regulamentului Organic, o comisie formată din cele șapte puteri urma să revizuiască legile Moldovei și ale Țării Românești în vederea unei organizări moderne a acestora (art. XXIII). Întrunirea Divanurilor (adunărilor) ad-hoc avea ca scop reprezentarea tuturor stărilor din Principate, pentru a-și hotărî viitorul, respectiv dacă se dorea unirea lor (art. XXIV). Puterile garante urmau să se pronunțe asupra aprobării propunerilor făcute de Divanele ad-hoc (art. XXV)⁴⁰. Tratatul de pace prevedea la art. XXVI – „S-a convenit ca în Principate va exista o forță armată națională, organizată cu scopul de a menține siguranța în interior și de a asigura pe aceea a frontierelor lor”⁴¹. Otomanilor li se interzicea orice intervenție armată în Principate „fără o înțelegere prealabilă între aceste puteri”⁴².

Rusia era obligată să renunțe la protectoratul asupra Moldovei și Țării Românești, să demilitarizeze Marea Neagră. Ea era îndepărtată de la gurile Dunării, trebuind să restituie Moldovei cele trei județe din sudul Basarabiei, iar Delta Dunării și Insula Șerpilor reveneau Imperiului Otoman. Astfel, sudul Basarabiei constituia o zonă tampon între Rusia și Imperiul Otoman, precum în zilele noastre Republica Moldova este văzută ca o zonă de departajare între Uniunea Europeană și partea de răsărit a continentului. Pe Dunăre, la care Rusia nu mai avea acces direct, se asigura libertatea de navigație, garantată printr-un control internațional. Marea Neagră fiind neutralizată, Marea Britanie își asigura importul liber al grânelor românești, astfel încât fluxul cerealier către Mediterana, unde se afla o puternică flotă britanică, nu mai putea fi amenințat de navele militare rusești. Poate și de aceea împărăteasa Victoria a convenit la castelul Osborne⁴³ din insula Wight împreună cu Napoleon al III-lea să anuleze alegerile falsificate în Moldova de boierimea conservatoare antiunionistă (1857).

Interesul pentru grânele românești a fost constant în Marea Britanie până la „invazia” cerealelor americane din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în zilele noastre reînviind interesul pentru Marea Neagră în vederea facilitării transportului și comercializării hidrocarburilor din Azerbaidjan și Kazahstan.

Astfel, Rusiei îi erau anulate avantajele obținute prin păcile de la Kuciuk Kainardji (1774) și Adrianopol (1829), barându-se pentru o vreme ofensiva rusească spre Balcani și Strâmțori. Pe de altă parte „jandarmul Europei” reprezentat de Rusia era pus la respect, iar pe de altă, Comisia Europeană a Dunării reprezenta un element important în dinamica dezvoltării României pe calea economiei de piață.

Tratatul de la Paris (1856) a dezbătut pentru prima oară în mod oficial principiul naționalităților, pe baza căruia se va aborda „Chestiunea română”, ceea ce va conduce la facilitatea procesului de Unire a Principatelor.

Împăratul Napoleon al III-lea a avut o influență determinantă asupra acestor evenimente, fiind primul conducător al unei mari puteri care a susținut principiul naționalităților⁴⁴. Organul oficial de presă din Franța, „Le Moniteur”, publica la 5 februarie 1857 un articol prin care se reafirma dorința de a se înfăptui Unirea Principatelor, Franța militând în continuare pentru îndeplinirea acestui ideal românesc⁴⁵.

Conferința de la Paris (mai-august 1858) a reprezentanților celor șapte puteri a hotărât, prin semnarea Convenției de la Paris (7/19 august 1858), ca Moldova și Țara Românească să aibă fiecare domnitorul și adunarea lor legislativă, să se numească Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, având ca instituții comune doar Curtea de Casație și o Comisie Centrală cu sediul la Focșani, cu scopul realizării unor legi care să opereze în ambele Principate. Cum Convenția de la Paris nu oprea în mod explicit alegerea aceluiași candidat la tron în ambele Principate, colonelul Alexandru Ioan Cuza a fost ales mai întâi domnitor în Moldova (5/17 ianuarie 1859) și apoi, la câteva zile (24 ianuarie/5 februarie 1859), în Țara Românească. Victor Place, consulul francez la Iași, scria la 13/25 ianuarie 1859 ambasadorului Franței la Înalta Poartă, Edouard-Antoine Thouvenel, comentând alegerea domnitorului: „Colonelul Cuza poate prea bine să spună că el a fost făcut principe prin grația lui Dumnezeu, căci niciodată o numire nu a fost mai neprevăzută pentru toți și în mod special pentru

cel al cărui obiectiv a fost el însuși. Nimeni nu se gândea la el și dumneavoastră trebuie să vă reamintiți că, în rapoartele mele, eu nu am pronunțat niciodată numele lui. (...) Numirea lui este o adevărată lovitură de trăsnet pentru austrieci și pentru turci și, în același timp, triumful cel mai strălucitor al politicii franceze, nu pentru că agenții francezi au lucrat pentru el, ci pentru că politica noastră a fost bună din punct de vedere al intereselor și aspirațiilor țării”⁴⁶.

Lord James Harris Malmesbury, ministrul secretar de stat pentru afaceri Externe al Marii Britanii, considera că Unirea Principatelor era „strigătul timpului” și orice împotrivire a unor mari puteri – imperiile Otoman și Habsburgic fiind inamicile creării unui stat românesc modern la Dunărea de Jos – ar fi avut ca efect numai creșterea opoziției Principatelor⁴⁷.

Astfel, se poate spune că domnul Unirii nu reprezenta o creație a diplomației franceze, cu toate că aceasta a sprijinit puternic Unirea Principatelor, și nici a celei britanice, alegerea sa ca domnitor în ambele Principate dunărene fiind rezultatul fericit al unei înțelegeri înțelepte între oamenii politici români. Aceștia au dat dovadă deplină de patriotism și de vederi largi, care depășeau cu mult politica de partid, iar pe de altă parte, fiind bine pregătiți politic și având legături extrem de utile cu oameni influenți din Occident, au fost capabili să valorifice un context politic favorabil. Atunci când marile puteri occidentale au considerat că este momentul unei politici binevoitoare față de Principatele dunărene, oamenii politici români au înfăptuit Unirea mică, punctul de plecare al statului român modern.

Principatele Unite au obținut o ieșire la Marea Neagră, pe Dunăre, Comisia Europeană hotărând, la 15/27 mai 1861, ca talvegul brațului Chilia să devină hotarul cu Imperiul Otoman.

Cu toată împotrivirea imperiilor Otoman și Habsburgic, pe pașapoartele emise de statul român a apărut titulatura Principatele Unite⁴⁸.

La Conferința de la Constantinopol, marile puteri au convins Înalta Poartă să recunoască oficial, la 20 noiembrie/2 decembrie 1861, Unirea Principatelor. Termenul de „România”, utilizat în mod frecvent, dar neoficial, a fost folosit, începând cu anul 1862, în actele oficiale ale țării.

A fost creat un singur guvern la București (22 ianuarie/3 februarie 1862) și un singur parlament, ale cărui lucrări au fost deschise în capitala țării la 24 ianuarie/5 februarie 1862.

Principatele Unite se vor dovedi nucleul viitoarei Români Mari, având un rol similar cu cel al Regatului Sardiniei (Piemontul) pentru unificarea Italiei și cu cel al Prusiei pentru Germania. Înlăturarea dominației unor mari puteri care aveau ca model politic imperiul de tip asiatic – Imperiul Otoman și Rusia – și protecția binevoitoare a marilor puteri occidentale au favorizat în mod decisiv acțiunea fruntașilor politici și a oamenilor de cultură români, care urmaseră studii universitare în Occident și participaseră la Revoluția de la 1848-1849. Elitele românești au beneficiat astfel de condiții propice, furnizate de un cadru internațional favorabil, pentru a declanșa în Principatele dunărene procesul de unificare, de independență statală și de modernizare. Semnificativ este faptul că prima constituție a României moderne (1864) s-a numit „Statut dezvoltător al Convenției de la Paris”.

Proiectul unionist românesc nu putea fi victorios fără susținerea Occidentului, care contribuia în fapt la extinderea valorilor europene dincolo de granițele geopolitice occidentale. De aceea, proiectul unionist de dezvoltare democratică și de apropiere de Occident va deveni dușmanul de moarte pentru Komintern și pentru regimul politic din perioada de sovietizare forțată a României, a dictaturii comuniste. Încercarea de izolare a României de Occident se va dovedi falimentară. Deși au condus la grele pierderi umane și materiale, deceniile de totalitarism, de îndoctrinare comunistă, nu au putut schimba în mod decisiv mentalitatea și aspirațiile românilor.

O nouă epocă se contura pentru români, care a avut ca final logic, firesc și glorios, obținerea Independenței la 1877, statul român având în frunte un principe domnitor dintr-o familie princiară occidentală – Carol I.

Războiul franco-prusian, izbucnit în 1870, a schimbat brutal echilibrul de forțe european, pe continent încetând „hegemonia franceză” (1856-1871), aceasta fiind urmată de „hegemonia germană”. După „unificarea” sa efectuată în jurul Prusiei, Germania a preluat inițiativa în Europa, Marea Britanie îndreptându-și atenția spre vastul său imperiu colonial. Capitularea lui Napoleon al III-lea la Sedan (septembrie 1870) a fost urmată de reacția promptă a Rusiei (31 octombrie 1870) de a se considera eliberată de obligația de a respecta neutralizarea Mării Negre, impusă prin pacea de la Paris (1856)⁴⁹.

Profitând de izbucnirea războiului dintre Franța și Prusia, Aleksandr Mihailovici Gorceakov, ministru de Externe și cancelar al Rusiei, i-a cerut concursul lui Otto von Bismarck – „cancelarului de fier”, care a unificat Germania prin războaie victorioase, care sunt considerate motive primordiale ale izbucnirii Primului Război Mondial – pentru anularea clauzelor tratatului de la Paris privind interdicția de a deține o flotă militară la Marea Neagră. Bismarck, la rândul său, era interesat în izolarea diplomatică a Franței, contribuind, cu toată opoziția Marii Britanii, la parafarea, la 13 martie 1871, a unui acord ce prevedea schimbarea unor articole ale tratatului de la Paris, cunoscut sub denumirea de Convenția de la Londra. Statele semnatare, respectiv Marea Britanie, Imperiul Otoman, Franța, Italia, Austro-Ungaria, Rusia și Germania reafirmau obligativitatea închiderii Strămtorilor, îngăduind însă sultanului să permită trecerea prin Bosfor și Dardanele, în timp de pace, a navelor militare ale puterilor aliate, în vederea îndeplinirii prevederilor tratatului de la Paris (1856).

Tot atunci s-a semnat la Londra o Convenție ruso-otomană ce abroga Convenția Specială din 30 martie 1856, care reglementa pentru Marea Neagră numărul și forța navelor de război otomane și rusești.

Dorința de a izola Franța, de a menaja interesele britanice în Imperiul Otoman și de a armoniza interesele Rusiei și Austro-Ungariei în Peninsula Balcanică a condus la constituirea „Alianței celor trei împărați” (22 octombrie 1873), ai Germaniei, Austro-Ungariei și Rusiei – Wilhelm I, Franz Joseph I și Alexandru al II-lea.

Între anii 1875 și 1877, supușii otomani creștini din Bosnia, Herțegovina și Bulgaria s-au revoltat împotriva Înaltei Porți, fiind sprijiniți de Rusia, Serbia și Muntenegru.

Acordul verbal de la Reichstadt (8 iulie 1876), încheiat între împărații Austro-Ungariei și Rusiei, confirmat prin Convenția din 15 ianuarie 1877, prevedea ca în cazul victoriei otomanilor să fie apărât *statu-quo*-ul din Balcani. Dacă otomanii ar fi fost înfrânți, Austro-Ungaria și Rusia au decis să nu fie înființat un mare stat slav la sud de Dunăre. Albania, Bulgaria și România urmau să devină state independente. Austro-Ungaria obținea Bosnia și Herțegovina, iar Rusia sudul Basarabiei și unele teritorii pe litoralul caucazian.

Întâlnirea de la Livadia, din septembrie 1876, dintre delegația română, în frunte cu primul ministru Ion C. Brătianu și cea rusă, condusă de Gorceakov, au deschis calea tratatelor în vederea încheierii unei convenții ruso-române.

La 23 decembrie 1876 au debutat la Istanbul lucrările conferinței marilor puteri urmărind aplanarea conflictului din Balcani – considerați „butoiul de pulbere” al Europei.

Pentru a contracara orice intervenție a marilor puteri, chiar în aceeași zi sultanul a promulgat o Constituție cu prevederi liberale. Fiind limpede pentru toți oamenii politici că prevederile acesteia constituiau doar o stratagemă a marelui vizir Midhat Pașa și că nu vor fi aplicate, efectul a fost complet opus speranțelor Înaltei Porți.

Dezamăgite de această încercare de mistificare a realității prin care Înalta Poartă dorea doar să salveze aparențele, marile puteri occidentale, în special Marea Britanie și Franța nu au mai sprijinit Imperiul Otoman, care a rămas să înfrunte de unul singur amenințarea rusească.

Constituția otomană proclama România „provincie privilegiată”, ceea ce nu mai corespundea *de facto* noilor realități de la București, unde domnea un Hohenzollern. Această lipsă de viziune politică și militară a Porții Otomane a primit o ripostă vehementă din partea primului ministru Ion C. Brătianu⁵⁰. În loc să recunoască independența României, care ar fi transformat-o într-un stat tampon între Rusia și Imperiul Otoman, blocând astfel o ofensivă terestră rusească în Balcani, ministrul de Externe otoman, Safvet Pașa, cerea ca România să reziste militar în cazul în care armata rusă i-ar fi trecut fruntariile. Aceasta nu numai că nu mai era posibil, dar nici nu era de dorit pentru România, care urmărea să-și obțină independența și *de jure*.

Rusia și-a pregătit ofensiva militară printr-o diplomatică, încheind cu Austro-Ungaria o convenție secretă la Budapesta (3/15 ianuarie 1877). În schimbul neutralității în conflictul ruso-otoman care se profila și al recunoașterii încorporării județelor Bolgrad, Cahul și Ismail din sudul Basarabiei de către Rusia, Austro-Ungaria obținea practic Bosnia și Herțegovina. La 31 martie 1877, marile puteri europene, Marea Britanie, Franța, Germania, Austro-Ungaria, Italia și Rusia semnavă la Londra un protocol cu un conținut amenințător la adresa Imperiului Otoman.

Guvernul român a semnat la București, la 4/16 aprilie 1877, convenția româno-rusă prin care se permitea trecerea armatelor ruse pe teritoriul național înspre Balcani, Rusia obligându-se să mențină și să apere integritatea teritorială a României⁵¹. La 9/21 mai 1877, Adunarea Deputaților și, în noaptea ce a urmat, Senatul, au decis declararea independenței depline a României, devenită act oficial la 10 mai, când a fost proclamată de principele Carol I.

Astfel, armatele ruse au trecut Prutul și au traversat România până la Dunăre pe căile ferate românești, fiind sprijinite de autorități, mare victorie strategică rusească ce ne duce cu gândul la urmările actului de la 23 august 1944, de care militarii sovietici au beneficiat, traversând România fără mari probleme, amenințând direct Balcanii, din care germanii au trebuit să se retragă în grabă, și Ungaria, care urma să fie eliberată cu ajutorul ostașilor români.

Dacă la începutul campaniei rușii au respins oferta de cooperare militară a autorităților române, după cele două bătălii pierdute la Plevna, marele duce Nicolae, comandantul armatelor rusești de pe frontul balcanic, a cerut cu insistență, în repetate rânduri, principelui Carol, concursul armatei române (19/31 iulie; 10/22 august; 12/24 august; 13/25 august; 18/30 august; 19/31 august 1877)⁵².

După ce ostașii români au cooperat cu cei ruși la obținerea victoriei din cea de-a treia bătălie din fața Plevnei și au cucerit Vidinul, teritoriul României a fost rășluit de aliatul rus, care a ocupat în mod samavolnic cele trei județe din sudul Basarabiei, Cahul, Bolgrad și Ismail.

Răceala între aliați survenise imediat după ce rușii au ieșit din impasul de la Plevna, cu ajutorul ostașilor români. Consulul general al Germaniei la București, Friedrich Johann Alvensleben, într-un raport către ministrul secretar de stat von Bülow, sublinia „indispoziția” pe care a stârnit-o în capitala României telegrama marelui duce Nicolae către prințul Aleksandr Gorceakov privind cucerirea Plevnei, care „a lăsat complet neamintită participarea trupelor române (...). În cercurile conducătoare (românești – n.n.) se consideră că această trecere cu vederea a contribuției românești este intenționată, și se crede că trebuie văzut în aceasta un indiciu că Rusia nu va ține seamă, în mod convenit, nici mai târziu de meritele României”⁵³.

Preliminariile de pace dintre Rusia și Imperiul Otoman, semnate la San Stefano (Yeşilköy) la 19 februarie/3 martie 1878 prevedeau: independenței României (art. 5); „trupele de ocupație ruse în Bulgaria își vor conserva comunicațiile prin România” și prin porturile de la Marea Neagră (art. 8); Dobrogea era cedată Rusiei, care-și rezerva dreptul de a o schimba „cu partea Basarabiei detașată la 1856”⁵⁴.

După ce reprezentantul țării, colonelul Eraclie Arion, nu a fost acceptat de ruși la tratativele de pace de la San Stefano, ceea ce constituise deja un semnal de alarmă, prevederile tratatului privind România au fost întâmpinate cu proteste de guvernul de la București. Ion I.C. Brătianu sublinia că „După primele încercări de tocmeală și de persuasiune amicală, Rusia schimbăse tonul”⁵⁵.

Replica cancelarului Gorceakov a fost încărcată de amenințări: „dacă România protestează contra preliminarilor, în special contra articolului 8 cu privire la trecerea (trupelor ruse prin România către Bulgaria, pe care ar fi avut-o în administrare-n.n.) împăratul își va pierde răbdarea. El poate comunica guvernului său că în acest caz armata română va fi dezarmată”⁵⁶.

Partea de răsărit a României, inclusiv capitala, fiind practic sub ocupație rusească, realizându-se astfel un coridor militar între Rusia și Bulgaria – aflată sub control rusesc – iar armata română fiind amenințată cu dezarmarea, Consiliul de Miniștri a hotărât ca oștirea să ia poziție de apărare pe linia Craiova, Slatina, Pitești, Câmpulung și Târgoviște. Rușii pregătiseră numirea unui guvernator militar al Bucureștiului și chiar redactaseră o proclamație către locuitorii capitalei⁵⁷, drept pe care îl deținea doar principele domnitor Carol.

Rivala cea mai de temut a Rusiei, Marea Britanie, nu s-a mai opus prezenței trupelor țarului la Dunăre, cum se întâmplase în perioada Congresului de la Paris (1856), posibilitatea alarmantă ca rușii să intercepteze comerțul cu cereale românești la Dunărea de Jos nemaifiind de actualitate, ca urmare a apariției masive pe piețele europene a grânelor americane. De altfel, însuși Benjamin Disraeli, Lord Beaconsfield, ce conducea delegația britanică la tratativele de pace de la Berlin, i-a prevenit pe Ion C. Brătianu și pe Mihail Kogălniceanu că „în politică ingratitudea este adesea recompensa celor mai mari servicii”⁵⁸, referindu-se la poziția dură a Rusiei. În fapt, Marea Britanie a acceptat prevederile

Congresului de la Berlin și pentru că primea Ciprul, obținând astfel o poziție strategică de mare valoare.

Ca și în Războiul Crimeii, ocupația rusească a României a fost înlăturată prin voința marilor puteri europene. În fapt, diplomația britanică urmărea îndepărtarea frontierelor bulgare de Istanbul și sprijinea Austro-Ungaria în chestiunea Bosniei și Herțegovinei. Drept recunoaștere a susținerii intereselor otomane, Marea Britanie a primit de la Înalta Poartă insula Cipru, de unde se puteau proteja eficient comunicațiile cu India. Franța considera că ieșirea Bulgariei Mari – condusă în fapt de generali ruși – la Marea Egee constituia o amenințare la adresa intereselor sale la Istanbul, în Siria și în Egipt⁵⁹. Cea mai mare nemulțumire privind tratatul de la San Stefano a manifestat-o Austro-Ungaria, care acuza, pe de o parte, nerespectarea de către Rusia a acordului de la Budapesta (15 ianuarie 1877), prin care Bosnia și Herțegovina ar fi trebuit să intre în administrarea Vienei și, pe de altă parte, apariția în Balcani a unui mare stat slav, Bulgaria Mare, aflat la remorca Rusiei.

Congresul de la Berlin (13 iunie – 13 iulie 1878) a recunoscut independența României, Serbiei și Muntenegrului și autonomia unui principat bulgar la nord de Balcani. Rusia anexa sudul Basarabiei, fără Gurile Dunării, ceea ce conducea, incredibilă eroare a diplomației sale, la neîndeplinirea proiectului unei granițe comune ruso-bulgare, prin care ar fi controlat litoralul vest-pontic, Dobrogea, insulele din Delta Dunării și Insula Șerpilor fiind atribuite României.

Țarul Alexandru al II-lea (1855-1881) urcase la tron ca urmare a înfrângerii rusești din Războiul Crimeii. Motivul principal care l-a determinat să atace pe otomani în 1877 a fost „sentimentul demnității rănite, care îl incita să profite de cea mai mică ocazie pentru a face să dispară ultimele consecințe ale Tratatului de la Paris”⁶⁰. Cancelarul Bismarck rezuma plastic această dorință de revanșă a rușilor, declarându-i lui Ion C. Brătianu „Basarabia este un capriciu al împăratului Rusiei”⁶¹. Însuși ambasadul Rusiei în misiune la Viena mărturisea: „țarul e personal angajat în chestia Basarabiei”⁶².

Un specialist al politicii țariste, S. Goriainov, aprecia că războiul din 1877-1878 nu i-a adus nici pe departe Rusiei avantajele scontate, scoțând în relief inconsecvența politicii rusești. Amorul propriu al țarului a fost satisfăcut, dar „dacă comparăm

teritoriul nesemnificativ pe care Rusia l-a dobândit, neținând seama de protestele românilor, cu suprafața enormă a posesiunilor sale din nordul Americii pe care a ținut să le vândă (...) această ultimă tranzacție nu era conformă demnității unei mari puteri”⁶³.

Posesiunile ex-rusești din nordul Americii, constituind astăzi un stat enorm (1 520 000 km²) aflat în componența Statelor Unite și foarte bogat în petrol – Alaska – au fost vândute de guvernanții de la St. Petersburg americanilor pentru 7 200 000 dolari (30 martie 1867).

Se poate spune că prevederile Congresului de la Berlin au fost considerate în Rusia drept o mare înfrângere⁶⁴. Rusia s-a simțit trădată de aliații săi, Germania și Austro-Ungaria. Panslaviștii le acuzau pe acestea din urmă că Rusia a fost spoliată de fructele victoriei sale militare din Balcani, câștigând războiul, dar pierzând negocierile diplomatice pentru crearea Bulgariei Mari. Credem că este vorba de un punct de răscruce, ce va fi urmat de antagonizarea relațiilor dintre Rusia și Austro-Ungaria pentru dominația asupra Balcanilor.

România a fost, astfel, „jignită în mod gratuit”⁶⁵ de guvernanții ruși, după cum aprecia cu regret Aleksandr Nelidov – martor ocular și avizat al evenimentelor, fiind cel care a condus biroul diplomatic al Statului Major al armatei ruse în timpul Războiului din 1877-1878 și a luat parte activă la negocierile diplomatice ce au fost finalizate prin tratatele de pace de la San Stefano și Berlin. Într-un articol publicat în „Journal des sciences militaires”, în august 1878, semnat „un ofițer superior” se remarcă cu clarviziune că acest „act de spoliere comis de Rusia în detrimentul micului popor care a secondat-o cu atâta forță, care a împiedicat prin devotamentul său ca eșecul suferit de ruși în fața Plevnei să degenereze într-un dezastru complet și care prin urmare a contribuit la succesul lor definitiv (...) a avut ca rezultat imediat transformarea în dușmani a foștilor aliați, îndepărtarea, cel puțin pentru mult timp, a românilor de ruși și de a-i determina pe primii să se apropie de austrieci”⁶⁶.

Pentru a-și afirma și consolida suveranitatea, România, prin hotărârea Parlamentului, s-a proclamat regat la 14/26 martie 1881 și a trecut la negocieri cu Puterile Centrale. Aflată între Rusia și Bulgaria – ce reprezenta în fapt un satelit al Rusiei –, România urmărea să obțină sprijin diplo-

matic și la nevoie militar din partea celei mai puternice grupări politice și militare la acea vreme. Drept urmare, a încheiat la 18/30 octombrie 1883 un tratat secret de alianță strict defensiv cu Austro-Ungaria, la care au aderat Germania și Italia⁶⁷. Bucureștiul evita astfel o posibilă înțelegere între St. Petersburg și Viena în detrimentul intereselor României și preîntâmpina amenințarea, ce devenise aproape perpetuă, a ocupației militare rusești.

În perioada dintre Unirea mică de la 1859 și până la Primul Război Mondial au fost clădite temelile României moderne, țara beneficiind de protecția marilor puteri occidentale. Formată, în general, în Franța și Anglia, elita de care se leagă Revoluția de la 1848, Unirea de la 1859 și declarația de Independență (1877) a inițiat un adevărat program de modernizare a țării, fiind eficient sprijinit de regele (după 1881) Carol I. A fost înnoit și restructurat întregul proces educațional și înființată Academia Română. Au fost efectuate ample lucrări de căi ferate, șosele, poduri, între care se remarcă cel mai mare pod al vremii, de la Cernavodă, opera lui Anghel Saligny, care lega Dunărea de București, de Europa Centrală și de portul Constanța. Au fost create flote comerciale și militare la Marea Neagră și pe Dunăre. Din acele vremuri dăinuie Banca Națională și CEC-ul, ce au facilitat înmulțirea stabilimentelor economice, beneficiind de o producție de grâne și o industrie petroliferă înfloritoare.

Am ales ca moment inițial al evoluției politice românești „Secolul Luminilor”, având o perspectivă temporală mai largă, până la Primul Război Mondial. De la marile speranțe stărnite în rândurile boierimii din Principatele dunărene⁶⁸ o dată cu primele victorii ale ostașilor celei de-a treia Rome, care erau ortodocși ca și ei, împotriva „necredincioșilor turci”, până la formarea unei noi elite boierești, educată la școlile Apusului. Înfrângerea Revoluției de la 1848 – atât cea română, cât și cea ungară – de către baionetele rusești, a dus la limpezirea opțiunilor românilor. Comunitatea de religie și cult ortodox cu supușii țarului nu a mai reprezentat un factor primordial în politica românească, curentul liberal național devenind din ce în ce mai puternic. Primul mare proiect românesc al modernității, elaborat o dată cu Revoluția de la 1848 și programul de înfăptuire a Unirii Principa-

telor au fost puternic influențate de ideologiile franceze, contribuind la formarea spiritului public românesc⁶⁹.

Începuturile modernizării Principatelor dunărene au fost marcate de competiția dintre Rusia și Imperiul Otoman, care a pricinuit mari distrugerii. Perioada de după Revoluția de la 1821 și în special Epoca Regulamentară (după 1829), în care pentru câteva decenii constatăm preeminența Rusiei față de Imperiul Otoman în „Chestiunea românească” au consemnat o schimbare radicală în gândirea politică românească – domni pământene, obligativitatea ca limba franceză să fie studiată de tinerii boieri, pentru a putea comunica cu ofițerii ruși, reconstituirea armatei române, libertatea de a face comerț la Dunăre și aprovizionarea cu grâne românești de către britanici, trimiterea tineretului din rândul boierilor și negustorilor la studii în Occident. Toate acestea au reprezentat factori favorizanți pentru dezvoltarea sentimentului național după modelul occidental, depășindu-se antagonismul între „cruce” și „semilună”, de tip ruso-levantin.

În preajma anului 1848, se formase deja în elita românească un proiect european prin care se urmărea scoaterea românilor din starea de înapoier socio-economică și politică specifică Europei de Răsărit. Programul Revoluției de la 1848⁷⁰ a constituit un adevărat proiect european, care milita pentru afirmarea identității proprii și a reformelor de tip liberal – libertate, egalitate, unire, domnitor dintr-o dinastie vest-europeană, independență, un sistem educațional modern, dezvoltare socială și economică. Această reală înflorire a României va fi însă amenințată de un război distrugător.

Demisia cancelarului Otto von Bismarck (1890), la presiunile noului împărat Wilhelm al II-lea (1888-1918), a avut drept consecință încetarea negocierilor pentru reînnoirea tratatului de reasigurare între Germania și Rusia, ce expira în acel an. Diplomația franceză a exploatat această situație favorabilă pentru a ieși din izolarea politică, operă a fostului cancelar Bismarck. Amenințate efectiv de Puterile Centrale, Rusia și Franța au semnat o convenție militară (1894), constituind astfel un al doilea bloc militar în Europa.

Pentru strategia globală a Germaniei, Imperiul Otoman devenise ținta preferată la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, motiv de îngrijorare pentru celelalte mari puteri,

care doreau să-și apere interesele economice și militare în Marea Neagră și Marea Mediterană. Din 1888, Deutsche Bank a avut un rol primordial în finanțarea căii ferate Berlin-Bagdad, cu o extensie până la Basra, port la Golful Persic. Kaizerul Wilhelm al II-lea a vizitat Istanbulul în 1889 și 1898. Generalul Colmar von der Goltz a primit de la kaizer misiunea de a moderniza armata otomană (1883-1896), iar generalul Otto Liman von Sanders a devenit, în 1913, Inspector General al armatei otomane. Erau astfel periclitată aprovizionarea Rusiei prin Marea Neagră și comunicațiile britanice cu India⁷¹.

Amenințarea din partea unei Germanii tot mai puternice și mai agresive i-a determinat pe diplomații britanici și ruși să semneze un acord (31 august 1907) prin care Antanta (Tripla Alianță) era definitiv constituită. Calea către Marele Război era deschisă!

¹ Cf. Mircea Soreanu, *Marii viziri Köprülü (1656-1710). Relații politice și militare între Țările Române și Imperiul Otoman*, București, 2002, p. 158-169.

² Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya (Turcia și Rusia)*, Ankara, 1970, p. 9-91.

³ Nicolae Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre (1709-1714)*, în „Analele Academiei Române”, MSI, seria II, t. XXIII, 1911-1912; Veniamin Ciobanu, *Les Principautés Roumaines et la politique européenne (1699-1815)*, București, 1984; idem, *Carol al XII-lea și românii/Charles XII et les Roumains*, București, 1999.

⁴ Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986; Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (sec. al XVIII-lea)*, Iași, 1999; Marian Stroia, *Românii în confluența europeană în secolul al XVIII-lea. De la campania de la Prut la revoluția franceză (1711-1789)*, București, 2004.

⁵ Charles King, *Marea Neagră. O istorie*, Timișoara, 2005, p. 224.

⁶ *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, ed. Gabriel effendi Noradounghian, vol. I (1300-1789), Paris, Leipzig, Neuchâtel, 1897, p. 237-245; *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, ed. Ghenadie Petrescu, D.A. Sturdza, G. Colescu-Vartic, vol. I, București, 1900, p. 125-139; Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. I, Cambridge, 1976, p. 250; Mustafa Ali

Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 288-290; Andrei Oțetea, *Contribuție la chestiunea orientală*, în A. Oțetea, *Scrieri istorice alese*, ed. Florin Constantiniu, Șerban Papacostea, Cluj-Napoca, 1980, p. 113-115; Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, București, 1980, p. 127; Leonid Boicu, *op.cit.*, p. 204-206; Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, București, 2001, p. 229-231.

⁷ Charles King, *op.cit.*, p. 224.

⁸ Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată de Nicolae Iorga, București, 1902, p. 488.

⁹ *Ibidem*, p. 489.

¹⁰ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, serie nouă, vol. I, București, 1962, p. 102.

¹¹ Andrei Oțetea, *Contribution à la question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinople (1741-1821)*, București, 1930, p. 131.

¹² Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (du XVIe siècle à la chute de Napoléon Ier)*, Paris, 1955, p. 114.

¹³ *Acte și documente*, vol. I, p. 459.

¹⁴ Vezi și Sergiu Iosipescu, *The End of Empires and State Building in East and Central Europe: Prolegomena for a Discussion*, în vol. *End of Empires: Challenges to Security and Statehood in flux*. Papers from the 9th Annual Conference of the Euro-Atlantic Conflict Studies Working Group, Bucharest, 26-28 May 2009, ed. Dr. Harold E. Raugh Jr., compiled by Dr. Sergiu Iosipescu and Carmen Rijnoveanu, p. 46, 47.

¹⁵ Armand Goșu, *Preliminariile anexării Basarabiei de către Rusia (1806-1812)*, în „Revista Istorică”, t. 3, nr. 1-2, 1992, p. 99, 100.

¹⁶ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. II, București, 1896, p. 660-671; Germaine Lebel, *op.cit.*, p. 143.

¹⁷ Armand Goșu, *op.cit.*, p. 106; Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a țărilor române între anii 1806-1812*, în „Revista de Istorie”, t. 29, nr. 5, 1976, p. 669; I. Jarcuțchi, Vl. Mischevca, *Pacea de la București (din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812)*, Chișinău, 1993, p. 71-92.

¹⁸ Armand Goșu, *op.cit.*, p. 109.

¹⁹ Cf. Ioannis Loucas, *Chestiunea orientală (I)*, în „Revista de Istorie Militară”, nr. 2 (60), 2000, p. 50, 51.

²⁰ Las Cases, *Mémoire de Saint Hélène*, în G. Chaliand, *Anthologie Mondiale de la Strategie*, Paris, 1990, p. 788-789.

²¹ H.J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality. A Classical Work on Geography of World Power*, New York, Norton, 1962, p. 70.

²² P. Waltz, *La Question d'Orient dans l'Antiquité*, Paris, 1942, p. 360, 361.

²³ N.J. Spykman, *The Geography of Peace*, New York, 1944.

²⁴ Cf. Paul Claval, *Geopolitică și geostrategie. Gândirea politică, spațiul și teritoriul în secolul al XX-lea*, traducere Elisabeta Maria Popescu, prefață Octavian Măndruț, București, 2001, p. 47, 52.

²⁵ N.J. Spykman, *op.cit.*, idem, *America's Strategy in World Politics*, New York, 1942.

²⁶ Simion Mehedinți, *Opere complete*, vol. I, *Geographica*, Biblioteca Enciclopedică, Fundația Regală, București, 1943, p. 95, 96.

²⁷ Leonid Boicu, *Geneza chestiunii române ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 41.

²⁸ S. Tatistcheff, *Alexandre Ier et Napoléon, d'après leur correspondance inédite (1801-1812)*, Paris, 1891, p. 329, 413.

²⁹ Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a țărilor române între anii 1806-1812*, în „Revista de Istorie”, t. 29, nr. 5, 1976, p. 674, 675.

³⁰ Vladimir Mischevca, *Considerations sur la genèse de la „Question Bessarabienne” (1812)*I, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XXXIV, nr. 3-4, 1995, p. 350.

³¹ Gheorghe Platon, *La modification de la frontière de la Moldavie en 1812. Antécédents, impact et conséquences*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XXXV, nr. 1-2, 1996, p. 18.

³² Col. prof. univ.dr. Ion Giurcă, *Dunărea în geopolitica puterilor europene în epoca modernă și contemporană*, în *Dunărea, securitatea și cooperarea europeană la începutul secolului XXI*, coordonator dr. George Cristian Maior, București, 2002, p. 76.

³³ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, partea a II-a, p. 334.

³⁴ Constantin de Grunwald, *Trois siècles de diplomatie russe*, Paris, 1945, p. 185.

³⁵ J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1972, p. 313.

³⁶ Cf. Sergiu Iosipescu, *Internaționalizarea chestiunii Mării Negre și a Strămtorilor 1774-1856*, în *Marea Neagră de la „lacul bizantin” la provocările secolului XXI. Culegere de studii*, coordonator general-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, București, 2006, p. 168-170.

³⁷ Lord Palmerston, *Sa correspondance intime pour servir à l'histoire de l'Europe de 1830 à 1865*, vol. II, Paris, 1879, p. 455.

³⁸ Dan Berindei, *Domniile de la Balta Liman, în Istoria românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coordonator Acad. Dan Berindei, București, 2003, p. 430.

³⁹ *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, D.A. Sturdza, D.C. Sturdza, vol. II, București, 1889, p. 638, 639, 643.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 1075-1082.

⁴¹ *Ibidem*, p. 182, 183.

⁴² *Ibidem*, p. 183, 184.

⁴³ Andrei Oțetea, *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tom III, nr. 4, 1964, p. 677-696.

⁴⁴ J.B.Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris, 1964, p. 113.

⁴⁵ T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale (1856-1859)*, București, 1944, p. 102.

⁴⁶ *Românii la 1859. Unirea Principatelor Române în conștiința europeană. Documente externe*, vol. I, București, 1984, doc. 112, p. 326, 327.

⁴⁷ Marian Stroia, *Românii în contextul politic european. De la Unirea Principatelor la căderea lui Cuza-Vodă (1859-1866)*, București, 2007, p. 50.

⁴⁸ Dan Berindei, în *Istoria românilor*, vol. VII, ed.cit., p. 500,501.

⁴⁹ V.D. Dașcovici, *Marea Noastră sau regimul Strămtorilor*, Iași, 1937, p. 102, 103; idem, *La Question du Bosphore et les Dardanelles*, Maison de Bâle et Lyon, 1915, p. 15, 16.

⁵⁰ Cf. Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 172.

⁵¹ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. II, București, 1954, p. 112 și urm.

⁵² *Independența României. Documente*, vol. I, Documente și presă internă, București, 1977, p. 167, 188-190, 193, 196.

⁵³ *D.I.R. Războiul pentru independență*, vol. VIII, București, 1952, p. 507-509.

⁵⁴ *D.I.R. Războiul pentru independență*, vol. IX, p. 362, 365, 367.

⁵⁵ Ion I.C. Brătianu, *România și chestiunea Orientului. Reflexiuni, considerațiuni și amintiri*, în vol. *Războiul neatârării 1877-78*, Conferințe ținute la Ateneul Român, 1927, p. 106.

⁵⁶ *Independența României. Documente*, vol. II, 2, *Correspondență diplomatică străină mai – 1878 decembrie*, București, 1977, p. 293.

⁵⁷ Gh. Matei, *Mărturii finlandeze privind războiul din 1877-1878 împotriva Imperiului Otoman și România*, în „Anale de istorie”, 14, nr. 4, 1968, p. 52-56.

⁵⁸ R.W. Seton Watson, *Histoire des Roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, p. 383.

⁵⁹ *Documents diplomatiques français*, vol. I, 2, Paris, 1930, p. 300, 301.

⁶⁰ Serge Goriainow, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 376.

⁶¹ Radu-Dan Vlad, *Alexandru Candiano-Popescu – Martor și cronicar al timpului său (III)*, în „Revista de Istorie”, nr. 10, 1987, p. 1031.

⁶² Nicolae Iorga, *Războiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice, stări de spirit*, București, 1927, p. 151; idem, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866-1880)*, Paris, 1923, p. 447.

⁶³ Serge Goriainow, *op.cit.*, p. 376.

⁶⁴ Barbara Jelavich, *A Century of Russian Foreign Policy, 1814-1914*, Philadelphia, New York, 1964, p. 185.

⁶⁵ Nelidow, *Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877-1878*, în „Revue des deux mondes” (1915), t. 27, p. 248, 249.

⁶⁶ *Independența României. Documente*, vol. III, *Presa străină*, București, 1977, p. 296.

⁶⁷ Cf. Gheorghe Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță, 1878-1914*, București, 1979, p. 107, 108.

⁶⁸ Pentru memorii, proiecte și programe de reforme elaborate în epoca Iluminismului românesc, vezi Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines. 1769-1830*, Bucarest, 1970; idem, *Political Ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities. 1750-1831*, New York, 1971; idem, *Ideile politice și Iluminismul în Principatele Române*, București, 1972.

⁶⁹ Cf. Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit publique en Roumanie*, vol. I-II, Paris, 1904-1914.

⁷⁰ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I-II, București, 1982. Vezi și Sergiu Iosipescu, *Armata și societate, reformă și modernizare în România secolului al XIX-lea*, în vol. *Reforma militară și societatea în România (1878-2008). Relaționări externe și determinări naționale*, coordonator Petre Otu, București, 2009, p. 11-19; Mihail E. Ionescu, *România orientală. 160 de ani (1848-2009)*, București, 2009, p. 40-44.

⁷¹ Niall Ferguson, *Empire. The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power*, New York, 2002, p. 251, 252.

PROBLEMA BASARABEANĂ – 199 DE ANI

VLAD MISCHEVCA

Abstract

Vlad Mischevca focuses on a tragic event in Romanian history, namely the Peace of Bucharest of 1812, and, in particular, on the influence of the Phanariotes from Moruzi family. Without denying that the family openly switched its allegiance to the Russians (the enemies of its Ottoman masters), the author considers that the decisive factors that determined the signing of the respective peace were geopolitical in nature – the policy of the belligerents, the internal situation of both empires, the perspicacity of the diplomats and the state of the armed forces.

Keywords: Moruzi, Kutuzov, Romanian Principalities, Moldova, Ottoman Empire, Russia

Declarația Grupului de inițiativă de la Chișinău intitulat „Anul 1812”, din care face parte și subsemnatul, ne-a impulsat pe noi, istoricii, să abordăm cu o atenție deosebită evenimentele legate de nefasta Pace de la București. Susținerea pe care o primim atât din țară, cât și de peste hotare, demonstrează actualitatea evenimentelor istorice ce țin de războiul ruso-turc din 1806-1812 și de culisele diplomatice ale politicii marilor puteri de acum două secole.

Subiectul dat mă preocupă de un sfert de veac, de când am „îmbrățișat” această temă „incomodă” în perioada istoriografiei sovietice (1987), în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe din Moldova. Aserțiunile expuse în lucrările publicate pe parcursul anilor rămân actuale și în momentul de față...

La 28 mai 2011 (16 mai stil vechi) s-au împlinit 199 de ani de la semnarea Tratatului de pace ruso-turc de la București din 1812. Această tristă aniversare semnifică 199 de ani de la apariția *Problemei Basarabene* – cea mai prelungită și dureroasă chestiune etno-teritorială a românilor. O perpetuă dominație rusească de aproape două secole asupra unui teritoriu (care a cunoscut scurte eliberări între 1918 și 1940, 1941-1943 și o relativă independență în ultimul deceniu al secolului XX) înstrăinat prin forță militară și negocieri diplomatice în cadrul disputei sinuoasei Probleme orientale.

La Chișinău s-a sărbătorit de trei ori cu mare pompă – la 100 de ani (1912); la 150 de ani (1962) și, ultima dată, la împlinirea a 175 de ani (1987) de la

anexarea Basarabiei de Imperiul Rusiei. Atunci s-au desfășurat manifestări publice, conferințe și s-au lansat numeroase publicații care au promovat sloganul „Pe veci cu Rusia”. Am vrea să credem că următorul jubileu – cel de 200 de ani de la Pacea de la București (1812-2012) – se va încadra într-o acțiune cu totul națională, cu genericul *Pe veci cu Țara*, ceea ce ar semnifica faptul că Problema Basarabiei este definitiv rezolvată și ține doar de trecutul istoric... Astăzi suntem, cel puțin, liberi în a ne expune unele considerații referitoare la acest eveniment de o importanță majoră pentru istoria modernă a românilor, cu scopul de a accentua unele aspecte încă puțin cunoscute sau eronat tratate în istoriografia dintr-un șir de țări europene. Școala

sovietică s-a străduit să demonstreze, în pofida adevărului istoric, că „problema basarabeană ca problemă internațională a apărut pe arena istoriei către începutul anului 1918 și a dispărut la mijlocul lui 1940”; ea semnificând, în general, raporturile bilaterale dintre România și URSS privind litigiul teritorial față de Basarabia: așa-zisa „ocupație a Basarabiei” ca rezultat al „agresiunii României regale împotriva tinerei republici sovietice și înstrăinarea unei părți a teritoriului său – Basarabiei Sovietice”¹. Această teză, devenită axiomatică în „studiile” istoriografiei sovietice moldovenești (preluate și astăzi de istoricii ruși și de unii istorici din Vest - L. Carr, N. Werth), și-a găsit expresia cea mai detestabilă atunci când s-a afirmat că „Schimbul de note sovieto-române din 26-28 iunie 1940 s-a încheiat cu rezolvarea pașnică și bazată pe dreptate a problemei Basarabiei...”². Epigonii actuali ai istoriografiei sovieto-ruse de la Moscova încearcă să demonstreze cum că: „În rezultatul acțiunilor Uniunii Sovietice în iunie 1940 a fost **restabilită** (?) frontiera sovieto-română pe râurile Prut și Dunăre, stabilită încă de către hotărârile congresului de la Berlin din 1878 (?). Basarabia a fost **eliberată** (?) de sub ocupația română și s-a **reunit** (?) cu URSS”³. Și cei de la Chișinău, pretinzând a fi mai originali în demersurile „moldovenismului antiromânesc”, consideră: „indiscutabil, că „chestiunea basarabeană, problema basarabeană” în relațiile internaționale, în relațiile sovieto-române a apărut în anul 1918... Începând cu anul 1917 „problema basarabeană” nu mai poate fi considerată o problemă a României ori Rusiei, ci în primul rând este o chestiune a Moldovei și moldovenilor”⁴. În această ordine de idei și mai tranșanți sunt unii ziariști, care distorsionând adevărul istoric scriu: „Anul 1812 a fost un an tragic pentru Moldova voievodală, la acea vreme raia turcească (?), tragic ca și Conchista spaniolă pentru popoarele băștinașe din America Latină, dar anume din acel an începe să se înfiripeze și să se constituie poporul nostru cel moldovenesc care în anul 1991 a devenit suveran în țara sa”⁵.

Toate aceste raționamente sunt false, nu sunt și nici nu pot fi fondate, deoarece nu au la baza lor istorismul și principiul democratic al autodeterminării naționale, ci doar conceptul dreptului forței – unicul argument al „legitimării” extinderii teritoriale a Imperiului Rus, preluat și ajustat ulterior de către metodologia marxist-leninistă, prin doctrina expansiunii comuniste (faimoasa teză a „exportului revoluției” etc.). Astfel, avem încă un

■ dr. Vlad MISCEVCA (maior r.)

argument în plus ca să susținem că Problema Basarabeană necesită o abordare complexă, începând cu premisele ei de ordin politico-diplomatico-militar, ce-și găsesc explicația în cunoașterea raporturilor internaționale din Europa de Sud-Est sau, mai exact, a relațiilor ruso-otomane din perioada precedentă: sec. XVIII-XIX.

Vom menționa, în acest context, că expansiunea politică și militară a Rusiei spre Balcani și eforturile Porții otomane de a-și menține dominația în bazinul nordic al Mării Negre și în spațiul Carpato-Danubiano-Nistrean, conjugate cu pozițiile marilor puteri europene, Franța și Anglia, s-au soldat cu grave consecințe pentru Principatul Moldovei⁶.

Războiul ruso-turc din 1806-1812 a fost cel mai lung litigiu armat dintre cele două mari imperii, derulat în mare parte pe pământul Principatelor Române. Conform calculelor efectuate de dr. Alexei Agachi (Institutul de Istorie Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei), de la 1 ianuarie 1808 și până la 2 octombrie 1812, când trupele ruse s-au retras din Principate, numai pentru întreținerea spitalelor militare rusești, Moldova a plătit 4 042 890 de lei, iar Țara Românească - 4.047.226 de lei. În realitate, sumele au fost și mai mari. Or, ostașii ruși se comportau în spitale ca niște vandali, distrugând totul, cheltuielile de reparație fiind suportate iarăși de Țările Române. Pe lângă între-

ținerea spitalelor, rușii au impus Principatele și la alte plăți, și mai împovărătoare. În 1807, bunăoară, veniturile vistieriei Moldovei au constituit 1 981 072 de lei, din care s-au cheltuit pentru armata rusă 1 399 758 de lei, adică 70,7 % din total. Din 1805 și până în 1811, mărimea impozitelor a crescut de două-trei ori, în unele cazuri chiar de patru ori.

Însă trăsăturile principale ale acestui război, care a adus mari prejudicii și lipsuri populației autohtone, au fost nu atât operațiile militare, cât contactele diplomatice⁷. Numeroasele negocieri purtate de diplomații ruși și otomani, în care au fost nemijlocit implicați și grecii fanarioți, s-au soldat, în final, cu semnarea la 16 (28) mai 1812 a Tratatului de pace de la București. Soarta poporului și Țării Moldovei, decisă la Petersburg și la Istanbul, a fost hotărâtă, în mare măsură, la masa negocierilor ruso-otomane ce avuseseră loc la etapa lor finală (1811-1812) la Giurgiu și București, încălcându-se drepturile Moldovei și obligațiile atât din partea puterii „suzerane” (Poarta Otomană), cât și din partea celei „ocrotitoare” (Rusia).

Pacea, semnată la *Hanul lui Manuc*, după lungi discuții și tocmeli, prevedea, conform stipulației din Articolul nr. IV, ca frontiera între cele două imperii să fie stabilită pe râul Prut. Hotar arbitrar și inechitabil, ce poate fi considerat un compromis al ambițiilor imperiale ale părților beligerante (Rusia pretindea inițial ambele principate, apoi doar Moldova, ulterior cerând ca hotar râul Siret), ce dezmembra în jumătate o țară.

La baza acestei decizii a celor două imperii a fost pusă din capul locului înțelegerea „principlă” de a se desemna noua graniță pe „un fluviu care să merite să fie hotar între cele două părți”⁸. Practicarea pe larg, în timpul acestui război ruso-turc, a *diplomației secrete* a dat rezultatul scontat, deoarece românii din Principate și întreaga Europă au fost puși în fața faptului împlinit, neștiind mult timp detaliile și rezultatele acestui tratat spoliator, nici chiar după semnarea lui. Vom remarca aici că ținerea în taină a negocierilor dirijate de M. I. Golenișcev-Kutuzov a fost caracteristică pentru activitatea diplomatică a feldmareșalului armatei ruse de la Dunăre.

Pe lângă factorii de o importanță majoră ce au avut un impact nemijlocit asupra negocierilor ruso-otomane, și anume, interesele geopolitice ale părților beligerante, au existat și factori subiectivi, de ordin intern, care au grăbit sau influențat (fie direct, fie indirect) negocierea păcii. Martorii

oculari (generalul Alexandre de Langeron, amiralul P.V. Ciceagov ș.a.) se refereau la atmosfera de intrigă, indeciziune și trădare ce a dominat negocierile de la Slobozia, Giurgiu, Iași și apoi București. În viziunea lui Alexandre de Langeron, autorii Păcii de la București n-au fost diplomații împuterniciți de Alexandru I și Mahmud II, ci fanarioții care *au găsit* formula potrivită a unor cesiuni teritoriale limitate, ca să-și poată păstra, în continuare, drept fiefuri de exploatare Țara Românească și Moldova. În legătură cu acest aspect, e necesar de menționat că, practic, mai toți domnitorii fanarioți erau agenți diplomatici ai Porții Otomane și, în acest sens, se poate spune că toate tratativele de pace ale turcilor, duse în timpul războaielor – începând cu cele de la Carlowitz (1699) și sfârșind cu tratatul de la București (1812) –, poartă amprenta *factorului fanariot*. În această privință, Talleyrand spunea: „Politica turcească este reglată de acești hospodari care sunt la curent cu tot ce se petrece în Europa”⁹.

Cât privește *cazul fraților Moruzi*, despre care s-a scris mult (dar încă nu s-au adus ultimele argumente), el nu poate fi apreciat în mod simplist și univoc în ceea ce privește „frauda” lor. Cert e că familia Moruzi, spre deosebire de familia Ypsilanti (care-și pierduse definitiv, odată cu începutul războiului din 1806-1812, creditul de încredere la Poarta Otomană), a continuat să se mențină în sfera politicii mari, atât la Constantinopol, cât și în culisele negocierilor diplomatice la nord de Dunăre. Un șir de istorici români (N.Iorga, Gh.I.Brătianu, L.Boicu, P.Cernovodeanu, A.Goșu, M.Stroia) au cercetat impactul fanarioților asupra semnării Păcii la 1812. Despre subiectul dat, cel referitor la rolul diplomatic al Moruzeștilor în contextul *Problemei basarabene*¹⁰ ne vom opri mai detaliat.

Pentru a prezenta un tablou veridic și obiectiv al circumstanțelor în care Principatelor le-a revenit rolul de *obiect* și nu de *subiect* al raporturilor internaționale, și în care Marile Puteri au ignorat (încălcând) dreptul național și echitatea istorică, militându-se pentru o soluție de *compromis* între imperiile Rusiei și Otoman, care afecta grav integritatea teritorială și interesele Moldovei, trebuie să ținem cont atât de complexitatea, cât și de particularitățile acestei probleme, de semnificația ei pentru istoria națională, având drept obiectiv prezentarea contradicțiilor și a suspiciunilor ce planează (până-n prezent) în privința influenței pe care au exercitat-o, într-un mod sau altul, frații Moruzi, în momentul deciderii soartei Principatelor Române (în special, a

teritoriului dintre Prut și Nistru). Prin urmare, se impune elucidarea unui aspect cercetat dacă nu tendențios, atunci incomplet, vizavi de o eventuală trădare a acestor fanarioți.

Rolul diplomatic al fanarioților Moruzi în *problema basarabeană* este pe cât de esențial, pe atât de controversat¹¹. În condițiile în care lipsește un amplu studiu, rămân fără explicație un șir de evenimente de o importanță majoră, situație care contribuie frecvent la apariția concluziilor preconcepute.

Consecințele acțiunilor întreprinse de frații Moruzi sunt pregnante și actuale, întrucât ele pun într-o nouă lumină anexarea Basarabiei la 1812 – moment de cumpănă al istoriei Moldovei, țară la granița a trei imperii, atunci când cursul istoriei unui teritoriu românesc a fost deviat în mod abuziv și aproape iremediabil pentru cel puțin următorii o sută de ani (până în 1917-1918). Așadar, este imperioasă o reactualizare, din perspectiva unor noi publicații și documente de arhivă și o deconspirare a locului și rolului grecilor fanarioți în contextul expansionismului rusesc.

Dificultatea demersului științific, în acest domeniu al istoriei relațiilor internaționale rezidă în faptul că investigând o asemenea problematică, ce ține de diplomația secretă, îți asumi riscurile inerente unui studiu ce se pretează unor multiple – adeseori adverse – interpretări, devenind prin aceasta, practic, nepuizabil. În cele ce urmează vom schița doar unele concluzii, încadrate în perioada cronologică premergătoare actului din 1812.

Spoliatorul tratat de pace de la București, semnat la 16(28) mai 1812, marchează un *compromis* (într-o conjunctură internațională extrem de frământată) pe contul Moldovei, când, în cadrul crizei *Problemei Orientale*, are loc *geneza* unei noi probleme – a celei *Basarabene*. Consemnăm că esența chestiunii date este de natură politică, constând în integritatea național-teritorială a românilor din principatul est-carpatic și rezultă din cucerirea și anexarea parțială a Moldovei, prin fixarea unui hotar arbitrar (scindând-o pe linia Prutului, practic, în jumătate) și stabilirea Rusiei la gurile Dunării – semnificând, astfel, geneza unei noi probleme etno-politice internaționale.

Evoluția evenimentelor analizate s-a desfășurat pe fundalul războiului ruso-turc din 1806-1812, atunci când au fost date în vileag scopurile ascunse și interesele Marilor Puteri implicate în *Problema Orientală*. Acest important episod al războiului în cauză, cel al *fraudei fanarioților Moruzi*, a fost

abordat în trecut de mai mulți autori începând încă din secolul al XIX-lea¹². Referitor la rolul deținut de familia fanariotă Moruzi în diplomația epocii s-a scris destul de puțin, printre cei mai însemnați autori ai subiectului dat fiind Manolachi Drăghici, L.Casso, N.Iorga, Gheorghe Brătianu, Armand Goșu ș.a., iar o succintă analiză a argumentelor „pro” și „contra” a fost făcută mai recent în câteva lucrări publicate la Chișinău¹³. Concluziile care au rezultat în urma cercetărilor noastre sunt completate de către istoricul Armand Goșu, care, de asemenea, a abordat în mod independent tematica respectivă¹⁴. Autorul, un bun cunoscător al documentelor de arhivă rusești, consideră că, „Da, Dimitrie Moruzi a trădat Poarta al cărei mare dragoman era” – deoarece, oferind rușilor informații, el și-a urmărit „cu sânge rece propriul interes”¹⁵. „Dar nu Moruzeștii au fost piedica principală în calea aderării Turciei la alianța antirusească din 1812..., cauzele acestea fiind mult mai profunde, nici pentru anexarea Basarabiei de către Rusia nu se poate afirma că Moruzeștii ar fi vinovați”¹⁶.

Reieșind din materialul documentar cunoscut și din activitatea politico-diplomatică a celor trei membri ai familiei Moruzi, putem concluziona că scopul lor suprem a fost menținerea în aria privilegiilor oferite fanarioților de către Poarta Otomană și apoi dobândirea mult-râvnitului tron al Principatelor, care conferea un inegalabil statut de influență, atât economică, cât și politică.

Doar doi reprezentanți ai familiei Moruzi au reușit să devină domni ai Principatelor Române: Constantin (decedat la 22 martie 1788) și fiul său – Alexandru Moruzi: de trei ori domn al Moldovei (1792-1793; 1803-1806, 1806-1807) și de două ori domn al Țării Românești (1793-1796; 1799-1803). Astfel încât, Al. Moruzi are meritul de a fi dobândit una dintre cele mai prestigioase funcții, în care s-a manifestat onorabil și, per ansamblu, în conformitate cu interesele Porții Otomane. Cu toate că acțiunile și comportamentul său denotă atât tendințe francofile, cât și filoruse, totuși, la începutul ostilităților ruso-otomane din 1806-1812, el și-a afișat fidelitatea față de Sublima Poartă. Și doar invazia, urmată de ocupația militară rusă l-a împiedicat să revină în scaunul Moldovei.

Treapta premergătoare unei domnii pentru fanarioți consta, de regulă, în deținerea funcției de mare dragoman al Porții. Fiind investit în această postură, Dimitrie Moruzi se bucura de încrederea otomanilor, care l-au desemnat negociator din partea Sublimei Porți. În această calitate, care se suprapune celei de consilier al lui reis-efendi, Dimitrie avea acces la informațiile de stat ale Porții.

Este de netăgăduit că el a fost un important informator secret al rușilor (divulgându-le instrucțiunile pe care le primeau plenipotențiarilor turci și atitudinea sultanului vizavi de pretențiile teritoriale ale Curții Imperiale), fiind stimulat cu promisiuni și recompense materiale, iar urmașii familiei Moruzi au fost răsplătiți de către autocrația rusă pentru serviciile prestate de către dânsul, în mod special¹⁷. Să nu uităm că D. Moruzi – unul din cei mai activi plenipotențiar ai păcii din 1812 – a activat simultan și în vederea convingerii rușilor (contactând în mod deosebit pe Italinski și Kutuzov) în ceea ce privește micșorarea pretențiilor cerințelor teritoriale față de otomani (pe contul teritoriului național al românilor), deoarece spera să obțină, la fel ca și fratele său Alexandru, scaunul domnesc al Principatelor Române (planurile unei *Dacii Mari* ori „ambelor Dacii”) sau cel puțin al Moldovei amputate. Fapt care l-a stimulat, de asemenea, să-i grăbească pe turci la semnarea păcii din 1812.

Astfel prezentate argumentele, indubitabil reiese faptul că D. Moruzi a trădat în cele din urmă Poarta Otomană, dar nu același lucru îl putem spune și despre vinovăția sa în geneza *problemei basarabene*, despre răspunderea personală pentru raptul arbitrar din 1812 pe care îl poartă în fond doar părțile beligerante: imperiile Otoman și Țarist. Fie

și în postura de mare dragoman, Dimitrie nu apare drept un factor de decizie, întrucât el nu era șeful delegației otomane (condusă la 1812 de Galib efendi). Iar abrogarea sau acceptarea unui tratat internațional nu era în competența negociatorilor și nici a marelui vizir, ci a medjlisului otoman și sultanului.

Cât despre Panaiot Moruzi, el este cel care a activat chiar din „inima” Imperiului Otoman, având un rol secundar, dar destul de semnificativ în derularea procesului de negocieri de la Giurgiu (1811) și de la București (1811-1812) și, mai ales, în schimbul de informații care au însoțit acele Congrese.

O dovadă în plus, documentară, a colaborării secrete a fanarioților Moruzi cu diplomația rusă este mărturia confidențială a lui A. Italinski – participant nemijlocit al delegației ruse și la evenimentelor din acea perioadă –, care remarcă la 1815, că „cei doi frați Moruzi în timpul ultimilor negocieri cu Poarta Otomană au contribuit suficient pentru sfârșitul favorabil al acelor tratative – devenind jertfă râvnei lor... Cel de al treilea frate, rămas în viață, principele Alexandru Moruzi, de asemenea, pentru fidelitatea și sârguința sa primise de nenumărate ori de la Alexandru I asigurări de susținere și protecție...”¹⁸

În scopul determinării esenței rolului diplomatic al Moruzeștilor în contextul *problemei basarabene*, care, subliniem, rezidă (ca din cunoscuta păpușă „matreoșca”) din *cea orientală*, și al evidențierii contribuției factorului *fanariot* în activitatea politico-militară europeană, în ansamblu, și în diplomația balcanică de la începutul secolului al XIX-lea, în special, consemnăm că subiectul nu poate fi totalmente epuizat. Totuși, grație noilor valoroase materiale documentare evocate în publicațiile din ultimii 20 de ani am reconfirmat că supozițiile enunțate anterior (în 1992, 1999)¹⁹ pot și trebuie să fie aprofundate, rămânând plauzibile și argumentate²⁰.

Un demers academic urmează a fi bazat pe cercetarea literaturii de specialitate, incluzând izvoare istorice publicate atât în culegerile de documente din arhivele ruse²¹, engleze²², napolitane²³, franceze și din alte diverse colecții europene incluzând și, desigur, cele turcești²⁴, cât și în articole, studii, monografii. Însemnările călătorilor străini și ale martorilor oculari pot servi, de asemenea, ca izvor de primă importanță pentru aprecierea rolului diplomatic al membrilor familiei Moruzi și pentru o înțelegere mai adecvată a epocii în care au activat²⁵.

„Urechile” uneltirilor familiei Moruzi se observă într-un șir de documente diplomatice, aceștia fiind informatori secreți ai rușilor. Un set întreg de

premise politice, diplomatice, economice și militare, la care se adaugă și impactul marilor puteri europene (Franța, Marea Britanie, Austria cointerestate nemijlocit), fără a neglija și rolul fanarioților interesați, au influențat și determinat rezultatul cunoscut. Tactica diplomației otomane de a tergiversa tratativele și de a exploata la maximum înrăutățirea raporturilor franco-ruse (în ajunul invaziei lui Napoleon din iunie 1812), promovându-și propriile interese, precum și tactica diplomației ruse de a cucerii și menține un teritoriu cât mai mare, eliberându-și, totodată, cât mai repede armata (circa 43 mii de oameni) imobilizată la Dunăre, au avut drept rezultat acceptarea, în fond, a unui *compromis*, exprimat prin stabilirea noului hotar „pe trupul viu” al Principatului Moldovei, ceea ce însemna scindare, deoarece potențialul uman și economic al țării era, de facto, înjumătățit...

Astfel, fără a tăgădui influența fanarioților din familia Moruzi asupra mersului negocierilor ruso-turce, totuși, factorii decisivi ce au determinat semnarea tratatului de pace de la București au fost cei de natură geopolitică. Menționăm, în concluzie, principalii factori: *politica părților beligerante, devenită tradițională în această parte a Europei, determinată de interesele proprii în ajunul conflictului european, precum și de situația internă a ambelor imperii, perspicacitatea diplomaților și starea efectivului forțelor armate*. Trebuie de luat în considerație și factorul *tempus*, care evident precipită diplomația rusă să încheie pacea până la declanșarea războiului „mare” cu Franța napoleonică; turcii fiind mai avantajați sub acest aspect temporal – încercând să se distanțeze de noua conflagrație europeană. Un rol important l-a avut și factorul *extern*, adică presiunile exercitate din partea terțelor state, cointerestate în soluționarea diferendului ruso-turc, prelungit de mai bine de cinci ani, Franța, Marea Britanie, Austria, Suedia jucând uneori un rol decisiv în evoluția duelului diplomatic din Sud-Estul continentului european.

Credem că acest set de premise – geopolitice (mai ales cele de ordin diplomatic și militar), conjugate cu starea de spirit a unei părți a otomanilor (partizani ai păcii), sub impactul factorului fanariot – au precipitat și determinat semnarea Tratatului de pace ruso-turc la 16 (28) mai 1812²⁶.

Tratatul de pace (inclusiv articolele secrete) a fost ratificat de către Alexandru I la 11 (23) iunie 1812 în orașul Vilno (Vilnius), iar schimbul actelor de ratificare s-a produs la București, la 2 (14) iulie²⁷

(sultanul refuzând să ratifice cele două articole din partea secretă a tratatului).

Imperiul Rus, care promova abil o politică expansionistă în Sud-Estul Europei, și-a realizat la 1812 doar parțial planurile, dar a cucerit la acea dată, împreună cu brațul dunărean al Chiliei, estul Moldovei cu un teritoriu de 45630 kilometri pătrați (cu 7400 mai mult decât ceea ce rămăsese sub oblăduirea principatului Moldovei), numit de către administrația rusă „Basarabia”, extinzându-se, astfel, numele istoric propriu doar părții geografice din sudul Moldovei, dintre Dunăre și Nistru.

Totodată, spinoasa **Chestiune orientală** a generat o nouă problemă internațională – **Problema Basarabiei** care ulterior, pe parcursul secolelor XIX-XX, a fost pusă, nu o singură dată, în centrul atenției opiniei mondiale.

¹ Лазарев А.М. Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос. Кишинев., 1974, p. 65, 71-73. Vezi lucrările din anii 20 ai sec. XX, scrise de V. Dembo, L. I. Alexandri, C. Rakovsky ș.a. (Дембо В. Бессарабский вопрос. М., 1924; Александри Л.И. Бессарабия и бессарабский вопрос. М., 1925;).

² Istoria RSS Moldovenești din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre, Chișinău, 1984, p. 372-373.

³ Мельтюхов М. Бессарабский вопрос между мировыми войнами. 1917-1940. М.: Вече, 2010, с.8.

⁴ Nazaria S., Stepaniuc V., *Problema basarabeiană în istoriografie. 1917-1947*, Chișinău, 2010, p. 8-9.

⁵ Mihail V., *Anul 1812. O nouă provocare românească* <http://saptamina.md/pub/2011/05/anul-1812-o-noua-provocatie-romaneasca.html>.

⁶ Vezi: Goșu A., *Rusia la Dunărea de Jos. Pacea de la București (mai 1812)*, în: SMIMod, 1996, X, p.19-95; Boicu L., *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792-1821)*, Iași, 2001; Stroia M., *România, marile puteri și sud-estul Europei (1800-1830)*, București, 2002.

⁷ Vl. Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri la începutul sec. XIX*, Chișinău, 1999, p. 87-108.

⁸ I. Jarcuțchi, Vl. Mischevca, *Pacea de la București*, Chișinău, 1992, p. 178.

⁹ *Relațiile internaționale ale României în documente. 1368-1900*, p. 53.

¹⁰ Jarcuțchi Ion, Mischevca Vladimir, *Pacea de la București, 1812*. – Chișinău: Știința, 1992; Mischevca Vladimir, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*. – Chișinău: Civitas, 1999; Goșu Armand, *Pacea de la București și Moruzeștii*, în: *Național și universal în istoria românilor. Profesorului Șerban Papacostea*. București, 1998, p. 362-390.

¹¹ Cel mai recent studiu este compartimentul „Pacea de la București (mai 1812) și Moruzeștii” din cartea istoricului Armand Goșu, *Între Napoleon și*

Alexandru I. *Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, București, 2008, pp. 232-251.

¹² Autorii din secolul XIX (M. Drăghici, M. Eminescu, Pompiliu Eliade ș.a.) susțin întru totul „frauda” Moruzeștilor de la 1812. Vezi: Drăghici M., *Istoria Moldovei timp de 500 ani*. Vol. II. -Iași 1857, p. 77-78; Eliade P., *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile*. București, 1982, p. 98-99; M. Eminescu, *Basarabia* (Seria – „Clio”), București, 1990, p. 42; Istoriografia franceză pledează pentru vinovăția Moruzeștilor. Ulterior, N. Iorga a pus sub semnul întrebării acest caz. (N. Iorga, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei și Moruzeștii / AARMSI. Seria II, tom. XXXII. 1910 – 1911*, București, 1911, p. 180.); Кассо Л.А. *Россия на Дунае и образование Бессарабской области*, 1913, 230с.

¹³ Jarcuțchi I., Mischevca V., *Pacea de la București...*, p. 163-166; Mischevca Vladimir, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*. – Chișinău: Civitas, 1999, p.98-99; Mischevca Vlad, Mischevca Ion, *Rolul diplomatic al familiei Moruzi în problema basarabeană, în Țara Moldovei în contextul civilizației europene. Materialele simpozionului internațional (In honorem dr.hab., prof. univ. Gheorghe Gonța)*, Chișinău, 2008, p. 555-591.

¹⁴ Goșu A., *Pacea de la București și Moruzeștii, în Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof.dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, 1998, p. 362-387.

¹⁵ Armand Goșu, *Între Napoleon și Alexandru I. Principatele Dunărene la începutul secolului al XIX-lea*, București, 2008, p. 249.

¹⁶ *Ibidem*, p.250.

¹⁷ Printre lucrurile personale ale lui D.Moruzi s-a găsit un inel cu briliante în valoare de 15 000 plăști (Giurescu C.C., *Istoria românilor*, Vol.III, p.239). În hârtiile lui D. Moruzi s-a găsit un ukaz al țarului, prin care i se dăruia o moșie în Basarabia. Sora lui D.Moruzi Ralu (1779-1839) căsătorită cu C.Kaliarhi decedând la Iași a lăsat o moșie de 6 000 desetine de pământ în Bugeac, județul Ackerman. (Arhiva Națională a Republicii Moldova. F.2. Inv.1. D.3757). Moruzeștii refugiați în Imperiul Rus au primit moșii considerabile și au avansat în cariera lor ca dvoreni ruși. În centrul Petersburgului s-a păstrat până în prezent „Casa Muruzi” – un adevărat monument al arhitecturii al faimoasei familii, construit în stil maur de către Al.D.Moruzi la 1874-1877. În această vestită casă au locuit multe personalități ilustre, printre care și laureatul premiului Nobel din 1987, Iosif Brodski, până la emigrarea sa forțată din 1972. (Vezi: Кобак А., Лурье Л. *Дом Мурузи*. СПб., 1990. 31с.).

¹⁸ Arhiva Națională a Republicii Moldova. F.2. Inv.1. D.413, f.12-13: „фамилия Мурузи всегда отличалась приверженностью к Российскому престолу. Два брата, Мурузи, занимавшие важные места в Турецком правительстве во время последней

мирной неготиации нашей с Портою немало способствовали к благоуспешному для нас той неготиации окончанию и сделались жертвою такового их усердие. Оставшийся после них третий брат князь Александр Мурузи, который равномерно за преданность и усердие свое получал неоднократно уверения в высочайшем к нему благоволении и покровительстве...”

¹⁹ Jarcuțchi Ion, Mischevca Vladimir, *Pacea de la București, 1812*. – Chișinău: Știința, 1992 și 1993, p.163-166; Mischevca Vladimir, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*. – Chișinău, 1999, p.98-99; Mischevca Vladimir, *Problema basarabeană – 190 de ani, în Materialele Dezbatărilor Naționale. Republica Moldova și România – un deceniu de relații complexe. Chișinău, 27-28 noiembrie 2001 – Chișinău, 2002*, p. 37-41.

²⁰ Mischevca Vlad, Mischevca Ion, *Rolul diplomatic al familiei Moruzi în problema basarabeană, în Țara Moldovei în contextul civilizației europene. Materialele simpozionului internațional. (In honorem dr.hab., prof. univ. Gheorghe Gonța)*, Chișinău, 2008, p. 555-591.

²¹ *Внешняя Политика России XIX- начала XX в. Документы российского министерства иностранных дел* (on deosebi volumele I-VI); Кутузов М. И. *Сборник документов* / Ред. Л. Г. Бескровный. Т. 1-3. – М., 1950-1953.

²² *Rapoarte consulare și diplomatice engleze privind Principatele Dunărene, 1800-1812*, Editor Paul Cernovodeanu, Brăila, 2007, 487p.

²³ Pezzi M., *Aspettando la pace. Il Levante ottomano nei documenti diplomatici napoletani (1806-1812)*, Liglio, 1992, p. 207.

²⁴ Mehmet M.A., *Documente turcești privind istoria României*. Vol. III: 1791-1812, București, 1986; Veliman V., *Relațiile româno-otomane. (1711-1821). Documente turcești*, București, 1984.

²⁵ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea. Serie nouă. Vol.I (1801-1821)* – București: Edit. Acad. Române, 2004.

²⁶ Vezi textul celor 16 articole ale tratatului (traduse în limba română din turcă): Mehmet M.A., *Documente turcești privind istoria României*, Vol. III: 1791-1812. București, 1986, p.361-366; Traducerea originalului tratatului de pace ruso-turc din limba franceză în limba rusă a fost publicată pentru prima dată la Chișinău abia în 1990: Mischevca Vl., Tcaci Vl., *Russko-turețkii mirnyi dogovor 1812g.*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 1990, nr.1, p. 36-44 (după ediția: *Внешняя Политика России XIX – начала XX в. Документы российского министерства иностранных дел*. Т. VI. М., 1962, p.412-416).

²⁷ În unul lucrări se indică data ratificării tratatului de către sultan – 2 iulie 1812: *România în relațiile internaționale. 1699-1939*, Iași, 1980, p.66.

LA FRANCE ET L'ARMISTICE DE FOCȘANI (DÉCEMBRE 1917)

JEAN-NOËL GRANDHOMME

Maître de conférences (HdR) en histoire contemporaine à l'Université de Strasbourg
Membre de l'équipe EA 3400 «Arche»

«La Russie nous a abandonnés et est sur le point, dit-on, de conclure un armistice avec l'ennemi. Que deviendra dès lors la malheureuse Roumanie? Privée de l'aide de ses alliés les plus proches, elle sera complètement encerclée et réduite à capituler.» Cette constatation du Français Georges Clemenceau, président du Conseil, ministre de la Guerre, devant le chef de son cabinet militaire, le général Mordacq, au lendemain de la révolution d'Octobre, a vite trouvé son expression dans la réalité¹. Confrontée à un armistice séparé, comment la France jusqu'au-boutiste du *Tigre* et ses représentants en Europe orientale ont-ils réagi?

Le Décret sur la Paix

Au lendemain même de la révolution, le 8 novembre 1917², la défection tant redoutée de la Russie est annoncée. Lénine, président du Conseil des commissaires du peuple, offre la paix immédiate à tous les belligérants. Les Français savent maintenant à quoi s'en tenir : «Les bolcheviks, avec Lénine, (sont) de véritables boches», écrit Jacques Le Cann, artilleur dans la mission militaire française en Russie du général Niessel, basé à Moscou³ et le général Berthelot, chef de la mission militaire française en Roumanie, évoque les «extrémistes, maximalistes ou bolcheviks, qu'on pourrait mieux appeler *bochevitchs*, ou *fils de Boches*»⁴. Lénine, qui envisage une «paix équitable et démocratique (...), une paix immédiate sans annexions et sans contributions», annonce la pu-

blication des archives russes (dans le but de dénoncer les traités secrets) et lance un appel à l'insurrection à peine déguisé aux ouvriers de France, de Grande-Bretagne et d'Allemagne. Dans une note envoyée le 21 novembre à l'ensemble du corps diplomatique, Trotski apporte des précisions sans équivoque: le *Décret sur la paix* doit être regardé «comme une proposition formelle d'armistice immédiat sur tout les fronts et d'ouverture immédiate des pourparlers de paix – proposition que le gouvernement autorisé de la Russie adresse en même temps à tous les peuples belligérants et à leurs dirigeants.»⁵ Craignant la réaction des Alliés, les bolcheviks déguisent ainsi leur proposition, qui n'est ni plus ni moins que celle d'une paix séparée, sous la fiction d'une paix générale, qu'ils savent pertinemment inacceptable pour l'Entente.

En même temps, le général Doukhonine, commandant en chef des armées russes, qui a refusé d'exécuter les directives des bolcheviks, est démis de ses fonctions et remplacé par l'enseigne de vaisseau Krylenko, ex-officier de la marine impériale rallié à la révolution, qui ordonne aussitôt un cessez-le-feu général⁶. «Les peuples d'Europe, exténués par la souffrance, sont avec nous. Notre proposition d'armistice retentira comme une cloche de salut (...) Les soldats, les ouvriers et les paysans de Russie n'ont pas renversé le tsar pour rester la chair à canon des impérialistes étrangers», proclame Trotski⁷. La passivité en la

circonstance de Doukhonine indigne l'ancien attaché militaire français à Bucarest, le commandant Pichon, affecté à la mission Niessel depuis septembre 1917: «Sans une protestation, sans un sursaut, sans un regard vers trente ans d'honneur militaire qu'ils abandonnent, ni vers le sabre qui les ceint, les vieux généraux cèdent leur fauteuils à ces gens là (...) On les met à la porte comme des garçons d'écurie.»⁸

La plupart des officiers russes pensent effectivement – et n'hésitent pas à le dire – que la paix est le seul moyen de ramener l'ordre, fût-ce avec l'aide des Allemands. «Cet état d'esprit se généralise malheureusement de plus en plus, constate Berthelot. Faut-il en arriver là?»⁹ Clemenceau se montre au contraire décidé à faire tout ce qui est en son pouvoir pour éviter l'armistice. La France, rappelle-t-il, ne reconnaît pas le pouvoir du Soviet des commissaires du peuple. «Confiante dans le patriotisme du haut-commandement russe, elle compte sur sa fermeté pour repousser tous les pourparlers criminels et maintenir l'armée russe face à l'ennemi commun.»¹⁰ Réunis chez le ministre des États-Unis, David R. Francis, les représentants de l'Entente à Pétrograd décident de n'accorder aucune réponse à la proposition de paix de Trotski, et de continuer à ignorer purement et simplement l'existence du gouvernement bolchevik. Les chefs des missions militaires française, britannique, italienne, roumaine et japonaise auprès de la *Stavka* protestent le 23 novembre contre l'éventualité de pourparlers qu'ils dénoncent à l'avance comme une violation du traité du 5 septembre 1914 par lequel les puissances alliées s'engageaient à ne conclure aucune paix séparée. La note est adressée par bravade au général Doukhonine¹¹.

L'ouverture des négociations russo-allemandes

Sans se soucier des avertissements de l'Entente, les délégués soviétiques franchissent les lignes près de Dvinsk le 26 novembre afin de porter la proposition d'armistice aux Allemands. Mais, sans plus attendre, certaines unités russes du front roumain concluent déjà des armistices locaux, comme par exemple les soldats et officiers du 2e corps d'armée¹². On joue aux cartes avec l'ennemi dans les tranchées allemandes et autrichiennes. On s'embrasse, on échange vodka, *schnaps* et cigarettes. La ville de Brest-Litovsk est désignée comme lieu des négociations générales. Celles-ci commen-

cent le 3 décembre. Au cours de la soirée du lendemain les chefs de corps roumains reçoivent du haut commandement l'ordre «de se conformer aux pourparlers faits par les Russes». Dans chaque division roumaine un officier est désigné par le grand quartier général (GQG) pour se rendre auprès du commandant ennemi du secteur qui fait face au sien afin de demander le cessez-le-feu, la présence de sentinelles apparentes, la création d'une zone neutre entre les deux lignes. On s'accorde aussi pour relever les morts restés sans sépultures entre les lignes. «La nouvelle est diversement accueillie, constate le commandant Pizot, officier de la mission Berthelot, l'état-major est atterré, la troupe voit déjà la paix.» Les généraux roumains donnent des ordres sévères pour qu'aucun autre contact n'ait lieu avec l'ennemi. Ils répètent à l'envi qu'armistice ne veut pas dire marche vers la paix¹³. C'est pourtant ce que redoutent beaucoup d'observateurs, comme le ministre des États-Unis à Iași, Charles J. Vopicka, et l'attaché militaire, le colonel Yates¹⁴.

La tournure prise par les événements n'est pas sans déplaire à quelques personnalités roumaines qui cherchaient depuis longtemps à sortir de la guerre. Quelques jours avant le *Décret sur la Paix*, la nouvelle de la déroute de Caporetto a résonné comme un glas funèbre. Le moment est très critique pour les Alliés. On dit même que le roi Ferdinand traverse une crise de désespoir¹⁵. «Nous sommes condamnés à envisager les pires éventualités, néanmoins nous sommes décidés à maintenir avant tout la solidarité avec nos alliés»¹⁶, télégraphie le président du Conseil Ion I. C. Brătianu à Victor Antonescu, ministre de Roumanie à Paris. Le chef du gouvernement demande aux autres membres de l'Entente la même déclaration de solidarité, «même au cas où toute résistance serait devenue impossible»¹⁷. Cela ressemble beaucoup à une absolution. Le ministre français des Affaires étrangères, Stéphane Pichon, se contente de donner une nouvelle fois à Victor Antonescu «l'assurance formelle de l'exécution intégrale par la France et les Alliés des engagements pris envers la Roumanie»¹⁸.

Le 1er décembre, au cours d'une réunion au Palais royal à Iași, décision est prise d'un commun accord entre Berthelot, les généraux Presan, Averescu, Grigorescu, Iancovescu et le roi Ferdinand de ne pas tenir compte des armistices de détail conclus par les Russes et de «continuer, comme par le passé,

à colmater les brèches créées dans le front par les unités russes défaillantes». L'armée roumaine ne s'associera pas à l'armistice général qui se profile; des ordres sont donnés pour éviter toute fraternisation et pour repousser toute attaque et des mesures sont prises pour couvrir l'armée roumaine en cas d'abandon du front par les Russes¹⁹.

Cette déclaration ferme n'empêche pas les Russes d'utiliser tous les moyens pour tenter de déstabiliser les Alliés. Le général Romei, représentant italien auprès du GQG russe, est ainsi averti le 2 décembre par l'un de ses officiers en poste à Pétrograd, que «l'Entente laisse la Russie libre de contracter un armistice»: Niessel lui-même l'aurait affirmé au général Manikovski, chef d'état-major général des armées russes, informations que Berthelot dément catégoriquement. Le télégramme reçu par Romei ne peut donc constituer «qu'une manœuvre bolchevique ou plutôt allemande», avec comme seul but d'engager Doukhonine à commencer «des tractations qui sont contraires aux intérêts de tous les Alliés». L'hypothèse la plus probable est que le chiffre italien a dû tomber entre les mains des Allemands ou des bolcheviks: il y a donc lieu d'en changer immédiatement la clef. En tout cas il faut donner une grande publicité à cet incident «pour montrer une preuve de plus de la trahison bolchevique qui emploie de pareils procédés de mensonge et de vilénie»²⁰.

Ce même 2 décembre on apprend que Lénine aurait menacé de faire arrêter le roi et le gouvernement roumain par l'armée russe s'ils ne concluaient pas une paix favorable à la Russie²¹. Un degré supplémentaire est franchi dès le lendemain, lorsque Doukhonine est massacré à coups de baïonnette par les marins de Krylenko dans la gare de Mohilev, à deux pas de la *Stavka*²². La veille, les bolcheviks avaient demandé au général Tcherbatchev, commandant du front sud, d'accepter le poste de général en chef avec pour mission de faire la paix, mais il avait refusé, se désignant du même coup comme un contre-révolutionnaire en puissance²³. Tcherbatchev n'a plus d'autre alternative que de forcer la main aux Roumains.

L'embarras des Français

Redoutant en effet de partager le sort du malheureux généralissime, il décide, «en parfaite entente avec le Comité révolutionnaire, de conclure sous certaines conditions un armistice

sur tout le front des armées russes et de l'armée roumaine, en attendant la conclusion de la paix par le gouvernement central»²⁴. Cette décision, à laquelle les Roumains s'associent, est aussitôt communiquée aux commandants des 4e, 6e, 8e et 9e armées russes, ainsi qu'à l'amiral commandant la flotte de la mer Noire. Un contact est établi avec le maréchal von Mackensen, commandant en chef des troupes des Puissances centrales sur ce front, et l'archiduc Joseph, commandant des troupes autrichiennes. Focșani est proposé comme lieu des discussions. Lorsque Berthelot s'indigne de «cette trahison envers les Alliés contraire à toutes les promesses», Brătianu invoque l'impossibilité d'agir autrement²⁵. Avec Berthelot, le président du Conseil se heurte «à un véritable mur»²⁶. Mais avec les diplomates il réussit à «bien manœuvr(er)»²⁷. Le 3 dans l'après-midi, le comte de Saint-Aulaire, ministre de France, et ses collègues alliés, placés devant le fait accompli, reconnaissent en effet, compte tenu de la situation très inquiétante dans laquelle se débat la Roumanie et le bien-fondé des raisons invoquées par Tcherbatchev pour entamer des pourparlers, c'est-à-dire la crainte d'une mainmise bolchevique sur les fronts sud-ouest et russo-roumain. «Je pousserai, en tout cas, conformément aux instructions du gouvernement français, de tout mon pouvoir, à la rupture des négociations», avertit le chef de la mission française qui n'a pas été consulté dans cette affaire²⁸. De son côté, le roi «s'est inspiré de Ponce Pilate»: il remet le commandement de l'armée roumaine au général Presan et le commandement du front à Tcherbatchev, puis les laisse faire²⁹.

Les petits alliés, Serbie et Belgique, sont très surpris eux aussi de la déclaration des ministres des grands pays de l'Entente et font savoir au chargé d'affaires suisse, Gustave Boissier, qu'ils ne s'expliquent pas «la précipitation de ce blanc-seing donné à la Roumanie»³⁰ (toutes les nations alliées sont solidaires, fait savoir quelques jours plus tard le gouvernement belge. Aucune d'entre elles ne peut conclure de paix séparée si elle ne reçoit pas le consentement général³¹). Au lendemain de ce «jour néfaste» Saint-Aulaire reconnaît «avoir fait une gaffe»: ce n'est pas seulement un télégramme que les ministres alliés ont envoyé la veille au soir aux différents gouvernements, «c'est une véritable absolution»; «Carte blanche est laissée aux Allemands de submerger le front de France», ne peut que constater Berthelot³².

Le premier armistice de la Grande Guerre

Les pourparlers débutent le 3 décembre sur le front roumano-russe. «Le gouvernement et le commandement roumains, dit Saint-Aulaire, s'efforcent (...) de sauvegarder leurs intérêts et de séparer leur cause de celle de la Russie.» Le 4 décembre le Conseil de Couronne décide à l'unanimité que l'armistice, imposé par un cas de force majeure, la trahison de la Russie, doit réserver l'avenir en conservant un caractère exclusivement militaire³³. Mais le ministre de Belgique, Maximilien van Ypersele de Strihou, estime extrêmement naïf d'imaginer que l'armistice n'est pas le prélude à la paix qui, peut-être, arrivera elle aussi «sournoise et soudaine»³⁴. Sur le front occupé par les troupes roumaines les hostilités seront suspendues à 8 heures, «le 22/ 5 décembre et jusqu'à nouvel ordre». Pendant le temps que durera la suspension des hostilités, les troupes resteront sur les positions actuelles et maintiendront la vigilance nécessaire³⁵. «Tout craque autour de nous, écrit la reine Marie, nous vivons dans la nuit, nous ignorons ce qui se passe réellement et comment les choses tourneront (...) Le gâchis est complet, la pauvre petite Roumanie est prise comme dans une trappe, elle ne peut bouger, il ne lui reste qu'à supporter quelle sorte de mort lui est réservée.»³⁶

Berthelot, pragmatique, admet un peu plus tard (mais à destination de Paris seulement) que le jour viendra où la Roumanie «subira de fait la paix, de gré ou de force». Si elle ne conclut pas la paix en même temps que les Russes, explique-t-il à Clemenceau, les Puissances centrales n'ayant plus à faire qu'à elle seule, l'exploiteront «sans condition, ni rémission». Si au contraire, elle fait la paix en même temps que les Russes, elle pourra obtenir des conditions meilleures «et qui ne seront pas plus mauvaises pour l'Entente». Le général accepte donc le principe de la cessation des hostilités. Une seule chose importe alors : que la Roumanie ne livre pas à l'Allemagne «le milliard de guerre que nous lui avons donné et qui serait ensuite employé contre nous». Il faut imposer cette condition à la Roumanie comme condition *sine qua non* de sa signature, «disant à l'Allemagne que faute de cette condition, il faudra qu'elle vienne prendre ses armes au prix d'une bataille désespérée»³⁷.

Avant d'avoir reçu ce télégramme, Clemenceau s'est déjà élevé «avec indignation» contre un armistice sur le front roumain «qui n'est qu'une manœuvre de capitulation». Il désavoue également la déclaration signée par le ministre de France sans avoir consulté Berthelot³⁸. Ce message, tombé

dans la nuit du 6 au 7 décembre, n'empêche pas le début des pourparlers dans la journée du lendemain. Le général von Morgen, représentant allemand, rencontre le général Lupescu, délégué roumain (celui là même qui évoquait la paix dès l'automne de 1916), accompagné des colonels Rășcanu, Condeescu, Manolescu et du major Toma Dimitrescu, ancien attaché militaire à Belgrade³⁹. Il est certain que la rumeur d'une attaque ennemie imminente a hâté la décision des Roumains⁴⁰. Cependant, ils se comportent en négociateurs très prudents, qui se gardent d'évoquer toute idée de paix formelle, ce que Morgen explique par la forte pression qu'exercent sur eux les nombreux officiers de l'Entente présents en Moldavie, «essentiellement des Anglais et des Français»⁴¹.

Et pourtant, Berthelot explique à Clemenceau le 8 décembre qu'il «faut tenir compte de la situation tragique de la Roumanie, dont le principal ennemi n'est pas celui d'en face, mais bien le peuple allié qui la trahit sur le front, la pille à l'intérieur et lui coupe les vivres à l'arrière»⁴². La signature de l'armistice de Focșani intervient le 9 décembre. Mackensen obtient dans le sillage la mise en place d'une commission permanente pour régler les points litigieux qui pourraient surgir au cours de l'armistice. «Pourquoi? se demande Berthelot. Il n'y a rien à interpréter aux termes de l'armistice et toute discussion avec des gens de mauvaise foi ne peut déboucher que sur des concessions nouvelles.»⁴³ Mais il ne s'agirait que d'un prétexte pour poursuivre des pourparlers officieux, en vue de la paix cette fois. Ce serait dans ce but que le capitaine Ion Mitileu, «germanophile notoire», serait parti pour Focșani. Cet ancien préfet de police de Bucarest, frère du ministre de Roumanie à La Haye, ami intime d'Alexandru Marghiloman, dirigeant du parti conservateur, «intelligent et honnête», jouit en Roumanie de quelque considération. «Il est certainement tout indiqué pour une mission aussi importante.»⁴⁴

Le chef de la mission avertit les officiers français: «L'état d'armistice ne doit rien changer au rôle et au travail de chacun. J'exige de tous la même activité, le même zèle, le même dévouement que par le passé.»⁴⁵ Il leur a d'ailleurs adressé de nouvelles instructions, leur recommandant de:

– veiller à maintenir dans les milieux roumains l'idée que l'armée roumaine, «qui a tant fait pour la cause alliée et qui s'est si bien conduite», doit supporter cette épreuve avec dignité, c'est-à-dire s'opposer formellement aux fraternisations sur le front, «ces

fraternisations n'ayant rien à voir avec une suspension d'armes et un armistice et ne pouvant que déshonorer les troupes roumaines qui s'y prêteraient» ; – rester prudents dans leurs propos et s'abstenir de commentaires inutiles sur les événements, en particulier sur l'attitude ultérieure des Alliés à l'égard de la Russie. «Toutefois, si au cours de conversations qu'ils ne doivent pas provoquer, la question leur est posée de savoir si le général Berthelot et les différentes puissances de l'Entente ont été consultées, (les officiers) pourront nettement affirmer que la décision a été prise à leur insu par le général Tcherbatchev et que le général Berthelot et l'Entente la désapprouvent.»⁴⁶

Les réactions à Paris

L'opinion française a tout d'abord réagi avec une indulgence certaine à l'annonce de l'armistice. Pour Aristide Briand, Albert Thomas, Louis Barthou, Gustave Hervé, Gustave de Kerguezec, ouvertement favorables à la cause roumaine, dans la situation actuelle, «la France doit à la Roumanie, qui lui a été si constante dans le malheur, d'accepter toute solution qui puisse la sauver du désastre». Gustave Hervé notamment a écrit des articles très chaleureux. Les grands journaux parisiens, à l'exception de *L'Écho de Paris*, multiplient articles et notices destinés à rendre des hommages émus à la Roumanie. *Le Temps*, *Le Matin*, *Le Petit Journal* et *Le Petit Parisien* ont donné la parole au ministre de Roumanie, V. Antonescu. L'ancien ministre de France à Bucarest, Camille Blondel, rentré en France, a fait preuve d'un «dévouement vraiment touchant» à l'égard du pays où il a résidé si longtemps⁴⁷. Berthelot s'emporte pourtant contre les journalistes lorsqu'il reçoit les articles quelques semaines plus tard : «Le sens général de ces extraits serait que la presse française, prenant acte de la situation tragique de la Roumanie et (de sa) belle conduite militaire, constaterait qu'elle a fait le possible et que les Alliés ne peuvent lui demander davantage.» Il faut lutter contre cette façon de voir les choses, en développant un autre thème : «Si la Roumanie s'est bien conduite, la guerre n'est pas terminée pour cela et elle doit se tenir prête à rentrer en jeu quand les circonstances le nécessiteront.»⁴⁸

Clemenceau lui-même déclare dans un premier temps qu'il conçoit «l'inexorable nécessité» de l'armistice, «compatit à la situation et reconnaît le mérite des Roumains, des gens chics»⁴⁹. Mais cela ne l'empêche pas immédiatement après de déjuger

Saint-Aulaire, qui s'en montre d'autant plus surpris. Pichon lui reproche lui aussi d'avoir donné son consentement à l'armistice. Le ministre de France à Iași s'en défend. Selon lui, la déclaration des représentants alliés a été rédigée de façon à «réserver entièrement l'avis de leurs gouvernements et à exclure toute apparence d'adhésion, même personnelle, à un projet d'armistice». Elle n'était que la constatation d'un état de fait évident. Elle poursuivait un double but : «1. Dégager notre responsabilité et celle de nos gouvernements pour les conséquences qu'eût entraînées la démission du général Tcherbatchev et l'installation des autorités maximalistes. 2. Témoigner au gouvernement roumain notre sollicitude envers la Roumanie dans la situation tragique où elle se trouve, afin de tenir compte du dangereux état d'esprit qui nous a été confirmé depuis.» Il ne s'agissait donc pas pour les diplomates alliés de consentir ou de s'opposer à un armistice devenu inévitable mais de choisir pour le commandement de l'armée russe entre le général Tcherbatchev et un homme de Krylenko. «C'est la seule question qui se posait.»

Toute autre attitude, affirme Saint-Aulaire, aurait immanquablement conduit à la prise du commandement par les bolcheviks, à la guerre russo-roumaine, à la formation d'un gouvernement roumain germanophile «qui eût traité non de l'armistice mais de la paix» et enfin à «l'arrestation, peut-être (au) meurtre, de la famille royale»⁵⁰. «La Valachie, renchérit même un ministre roumain, serait un paradis à côté de la Moldavie après le départ des Russes.»⁵¹ Brătianu a en effet agité le spectre d'une démission : l'opinion publique ne cache plus son hostilité à son encontre, explique-t-il ; elle accuserait même de plus en plus l'Entente d'être à l'origine de la catastrophe. «Dans la situation actuelle la Roumanie est pour les Alliés un embarras sans contrepartie, reconnaît-il cependant, et qu'il leur appartient d'apprécier s'ils préfèrent se dégager de leurs engagements.» Saint-Aulaire et ses collègues alliés se sont vivement récriés contre cette hypothèse⁵². Berthelot s'est rangé aux arguments de son vieux complice une fois la décision des Roumains prise ; c'est ce qui explique son revirement entre le 4 et le 7 décembre.

«À notre appel de désespoir nos alliés semblent n'avoir rien compris», constate Victor Antonescu dans une note envoyée le 8 décembre à Clemenceau, Pichon et Georges Leygues, ministre de la Marine⁵³. En effet, le président du Conseil français a fait savoir à Brătianu que, bien qu'il la comprenne,

la situation où les Russes mettent les Roumains ne les dispense pas de continuer le combat autant qu'ils le pourront, étant donnés les liens étroits qu'ils entretiennent avec l'Entente. Quelques jours plus tard il accuse même les Roumains de trahison et se refuse désormais à les considérer comme des alliés. «Nous n'y comprenons plus rien», écrit I. G. Duca, ministre des Cultes et de l'Instruction publique. Que penser alors des approbations officielles de Saint-Aulaire et de ses collègues? «Après plusieurs jours, j'ai résolu l'énigme. Le général Berthelot, à l'insu de Saint-Aulaire et par-dessus la tête de son chef, avait télégraphié à son supérieur hiérarchique direct, le ministre de la Guerre, c'est-à-dire Clemenceau, indiquant qu'il n'avait pas été consulté dans la prise de nos décisions, affirmant que nous pouvions résister mais que nous ne le voulions pas, et insinuant (...) que Brătianu fait tout cela parce qu'il voulait arriver à une paix séparée et transformait les directives de notre politique étrangère.»

Toujours à en croire Duca, Clemenceau, «qui était violent, impulsif», et qui probablement n'avait lu que distraitement – ou pas du tout – les télégrammes de Saint-Aulaire, «a explosé, et sans se rendre compte des conséquences de son accès de colère», a menacé la Roumanie et a désavoué le ministre de France à Bucarest. À la suite de son ami politique Brătianu, le ministre s'indigne parce que Berthelot prétend avoir ignoré l'imminence de l'armistice: «Qu'est-ce qui avait déterminé cet homme, qui nous avait donné jusqu'ici tant de preuves de caractère, de loyauté, à commettre une sorte d'acte de félonie?» S'il est indéniable qu'il a été soigneusement tenu à l'écart de l'affaire, Berthelot a avant tout pensé à la France et a été guidé par la volonté de maintenir à tout prix un front oriental: «L'idée que l'armée allemande tout entière, déployée de la Baltique à la mer Noire, deviendra disponible et qu'elle sera jetée par Hindenburg sur le front français l'épouvante et lui trouble l'entendement.» C'est un point fondamental en effet.

Son rôle, en tant que soldat français, est de faire absolument tout ce qui est en son pouvoir pour empêcher cette catastrophe⁵⁴. «Il faut que la Roumanie combatte, qu'elle combatte jusqu'à son dernier homme. C'était pour lui le devoir envers les Alliés, envers sa chère France. Que, dans un tel combat, la Roumanie aille à sa destruction sans avantage réel pour les Alliés, c'étaient des considérations politiques dont lui, général Berthelot, un soldat, n'avait pas à se préoccuper.

Quelques semaines de lutte héroïque de l'armée roumaine pouvaient retarder le transport de quelques divisions allemandes sur le front français? Si oui, alors cela le concernait, l'intéressait. Il pouvait bien être citoyen d'honneur de la Roumanie, mais par-dessus tout, il était Français, et de ce fait, les intérêts français devaient passer sans restriction avant les intérêts roumains. Que périsse la Roumanie, mais que la France en réchappe! »⁵⁵ Le problème ne se pose pourtant pas en ces termes, car le sort de la Roumanie n'est pas dissociable de celui de l'Entente. En tout cas, Berthelot en est profondément convaincu, et les événements lui ont finalement donné raison. Son ami le plus proche, le lieutenant-colonel Radu Rosetti, l'a bien compris également, lui qui est presque accusé d'être *plus Français que les Français* et de les suivre aveuglément dans leur politique de résistance à outrance. Les intérêts de l'Entente – dont la Roumanie fait partie – ne sont pas distincts de ceux de la Patrie, ils sont au contraire vitaux pour le pays lui-même. Par ailleurs, l'héroïsme des Serbes en 1915-1916 leur a conféré un prestige immense et ils ont pu reprendre la lutte par la suite sur le front de Salonique. La Roumanie n'aurait-elle pas intérêt à suivre leur exemple?⁵⁶

Berthelot affirme et répète, envers et contre tous – notamment Tcherbatchev et les généraux roumains –, que l'ennemi est inférieur en nombre aux troupes roumano-russes et qu'il sera incapable de reprendre l'offensive avant au moins deux ou trois mois⁵⁷. Le chef de la mission française compte sur le front roumain neuf divisions d'infanterie allemandes et une de cavalerie, huit divisions d'infanterie hongroises et deux de cavalerie, treize divisions d'infanterie autrichiennes et sept de cavalerie et enfin une division d'infanterie ottomane. Selon lui, les troupes autrichiennes et turques sont arrivées à un degré de décomposition presque égal à celui des troupes russes. Seuls les Allemands, et dans une moindre mesure les Hongrois, sont encore dangereux, soit dix-sept divisions d'infanterie. Or, les Roumains peuvent leur en opposer quinze, plus la brigade de *grăniceri* et le régiment de chasseurs de montagne. Les divisions roumaines sont à quatre ou cinq régiments, avec des effectifs sont au complet, tandis que chez les Allemands et les Autrichiens il ne reste que trois régiments par division, formés des classes les plus âgées. En conséquence, affirme Berthelot, les troupes roumaines valent bien vingt-cinq divisions adverses. Ainsi, même en cas de défection totale des troupes russes, il y aurait possibilité de résister. Bien au contraire, la disparition

de ces centaines de milliers de bouches inutiles faciliterait grandement le ravitaillement des vrais soldats. En conclusion, «la situation de l'armée roumaine n'est donc pas désespérée comme d'aucun semblent le croire»⁵⁸.

Berthelot est accusé de vouloir constituer un *Triangle de la Mort*, où viendraient se briser le plus grand nombre possible de divisions allemandes dans une guerre d'extermination contre des Roumains, «nouveaux Sénégalais» ravalés au rôle de chair à canon⁵⁹. Ce réduit – résurrection du fameux carré de Waterloo⁶⁰ – serait adossé au Prut et comprendrait Iași, Huși et Vaslui. «La Garde meurt, mais ne se rend pas», ironise Duca. Le général Presan, chef d'état-major général de l'armée, se serait même laissé séduire par ce projet et aurait formé un bureau au grand quartier général pour en étudier l'hypothèse. Mais la plupart des officiers y sont défavorables⁶¹. Entre les officiers roumains et français les relations se tendent. Le capitaine aviateur Bléry se rend bien compte de l'apparition d'un «sentiment tout neuf» qui l'inquiète à l'égal d'un malaise, «un sentiment de défiance» qui naît et qui grandit: «Ils sont Roumains, je suis Français. Ils ont cessé la guerre, nous la continuons.»⁶²

Pour Duca, personnalité en vue du parti libéral, Berthelot a aussi subi l'influence néfaste du conservateur Take Ionescu et de ses amis, qui se présentent comme les seuls véritables soutiens des Alliés et dénoncent la politique de Brătianu. Saint-Aulaire, en revanche, s'est «parfaitement rendu compte que la destruction définitive de l'armée roumaine, au prix d'une résistance de quelques semaines, ne pouvait être d'aucun secours réel pour la France et en tout cas ne pouvait influencer en rien l'issue finale de la guerre». C'est là, selon lui, une attitude de loyauté, d'amitié intelligente qui mérite la reconnaissance de la Roumanie⁶³. Il est difficile de trancher après coup. Si les Puissances centrales, une fois la paix conclue avec la Russie, devaient s'emparer de la Moldavie les armes à la main, indique le général Arz von Straußenburg, chef de l'état-major austro-hongrois au comte Czernin, ministre des Affaires étrangères, sans aucun doute cela «ferait l'affaire de l'Entente sur le front de l'Ouest». L'avantage pour les Alliés ne lui apparaît pas négligeable⁶⁴. La cause de la Roumanie est donc bien inséparable de la cause de l'Entente. Car sans victoire de cette dernière, pas de Grande Roumanie, ni même de moins grande Roumanie digne de ce nom. Et qui savait à l'époque si une résistance de quelques semaines ne risquait

pas de peser d'un poids décisif dans la balance? (notamment en redonnant courage aux rares éléments sains de l'armée russe qui auraient pu entraîner une partie du reste). La Roumanie était confrontée à de lourds sacrifices? Mais tous les pays de l'Entente, la France notamment, en avaient aussi une large part.

Duca a cependant l'honnêteté de reconnaître que les inquiétudes de Berthelot concernant la volonté du gouvernement roumain de cesser définitivement la lutte n'étaient pas sans fondements. Vintilă Brătianu, ministre de la Guerre, frère du président du Conseil, avait en effet préparé un projet de *Mémoire* où il exposait les services rendus par la Roumanie à l'Entente. Son but était de placer les Alliés dans la position de débiteurs, afin qu'il fussent obligés de reconnaître à la Roumanie le droit, après tant de souffrances endurées, de demander la paix. Ion I. C. Brătianu se serait finalement opposé à l'envoi du document. La position de Berthelot, sans doute au courant de l'existence de ce *Mémoire* par l'intermédiaire du prisme déformant des takistes, s'éclaire alors d'une lumière nouvelle: pas d'armistice, cela voulait dire *a fortiori* pas de paix possible⁶⁵. En tout cas les Serbes, eux, n'avaient pas hésité à pousser la fidélité à leurs principes et engagements jusqu'aux conséquences les plus radicales, se ménageant ainsi des droits indiscutables en vue du règlement final. Mais la Roumanie n'est pas la Serbie, et d'ailleurs on peut fort bien comprendre son choix, la situation étant chaque fois spécifique, quand les modalités au moins sont discutables.

Les autres Alliés sont beaucoup plus mesurés. Le polémiste écossais anti-habsbourgeois R. W. Seton Watson s'insurge contre les anathèmes lancés par quelques personnalités britanniques: «Comme nous sommes absolument incapables de fournir à la Roumanie quelque aide matérielle que ce soit, une telle attitude est tout simplement exaspérante, et – ce qui est plus important encore – n'évitera en rien la catastrophe finale.»⁶⁶ Le général Ballard, chef de la mission militaire britannique en Roumanie, donne même – au grand dam de la reine Marie, Anglaise d'origine, – son consentement à la paix séparée⁶⁷. Le 24 janvier le premier ministre David Lloyd George envoie un message de soutien au roi Ferdinand, où il exprime sa «profonde solidarité à l'égard du peuple roumain et de ceux qui, en ce moment critique, président à ses destinées au milieu de difficultés sans pareilles»⁶⁸. Le secrétaire d'État Robert Lansing, dans

une note à l'ambassadeur de France à Washington, Jules Jusserand, considère que la Roumanie a fait son devoir jusqu'au bout ; en conséquence, les États-Unis lui apporteront leur soutien lors de la Conférence de la Paix⁶⁹.

On le constate les réactions des Français et des différents autres Alliés à l'annonce de la conclusion de l'armistice de Focșani sont très contrastées. Si la plupart des observateurs, à commencer par le ministre de France, le comte de Saint-Aulaire, constatent le caractère inéluctable de cette issue, dictée par l'abandon russe, d'autres se font plus intransigeants. Clemenceau, le champion de la guerre à outrance – «jusqu'au dernier quart d'heure» – désapprouve et condamne après avoir pourtant semblé au début faire preuve de compréhension. Le général Berthelot, chef de la mission militaire française, adopte lui aussi une attitude ferme – qui surprend beaucoup de ses amis roumains, mais non pas tous – car il a avant tout en vue la sécurité des troupes de l'Entente sur le front Ouest, où l'équilibre des forces serait fatalement rompu par l'extinction du front oriental.

Comme chacun le craignait, l'armistice se prolonge par des négociations de paix. Après celle de Brest-Litovsk, signée par les Ukrainiens, puis par les Russes bolcheviks en février et mars 1918, les Roumains sont contraints de signer celle de Bucarest le 7 mai. Entre-temps, les missions militaires alliées ont dû quitter Iași. Or, toute paix séparée exclut *ipso facto* le pays qui l'a signée du droit de participer à la conférence générale de la paix. C'est alors que Berthelot se révèle un allié précieux: en demandant au roi Ferdinand d'entrer en guerre une seconde fois aux côtés de l'Entente le 10 novembre, il permet à la Roumanie de retrouver *in extremis* ce qui devient le lendemain le camp des vainqueurs. Contre vents et marée, contre Clemenceau lui-même, le général défend ensuite à Paris, avec Brătianu et la reine Marie, ce qu'il considère comme les justes aspirations nationales d'un pays ami. De cette lutte est sortie, grâce aux traités de Saint-Germain, de Neuilly et de Trianon, la «Grande Roumanie». L'armistice de décembre 1917 n'apparaît plus alors qu'une regrettable péripétie que Français et Roumains veulent oublier.

¹ Mordacq (Général), *Le Ministère Clemenceau*, Paris, 1930, vol. 1, p. 2.

² Toutes les dates sont indiquées dans le calendrier grégorien.

³ Combet (P.), Huard (J.), *Un Breton chez les bolcheviks. Le Carnet de Jacques Le Cann*, Morlaix, 1993, p. 37.

⁴ Torrey (G. E.), *General Henri Berthelot and Romania*, New-York, 1987, p. 115 (*Lettre à sa belle-sœur, Louise Berthelot, 12 novembre 1917*).

⁵ Bérezkine (A.) (dir.), *Histoire de la politique extérieure de l'URSS*, Moscou, 1971, pp. 35-36.

⁶ Lénine, *Œuvres*, Paris, 1977, vol. 26, pp. 322-325.

⁷ Delmas (Commandant), *L'État-major français et le front oriental*, Thèse, Paris, 1965, p. 112.

⁸ Service historique de la Défense (Terre) (SHD-T), Vincennes, Témoignage Cottin, T 742, *Un Officier français dans la tourmente de la grande révolution soviétique*, p. 5.

⁹ Torrey, *op. cit.*, p. 119 (*Journal, 29 novembre 1917*).

¹⁰ Delmas, *op. cit.*, p. 42.

¹¹ Bérezkine, *op. cit.*, p. 37.

¹² Torrey, *op. cit.*, p. 122 (*Journal, 30 novembre 1917*).

¹³ Fonds privé Pizot, *Carnets 1917-1918*, vol. 2, pp. 1-2 (5 et 8 décembre 1917).

¹⁴ Vopicka (C. J.), *Secrets of the Balkans*, Chicago, 1921, p. 139.

¹⁵ *I Documenti Diplomatici Italiani* (DDI), 5^a Serie, vol. 9, pp. 316-317, Fasciotti à Sonnino, 17 novembre 1917.

¹⁶ Le 29 novembre Brătianu fait parvenir un mémoire à Clemenceau, dans lequel il lui expose «la crise inextricable dans laquelle se débat son pays et l'adurant de ne jamais douter de ses sentiments et de ceux de la Roumanie» (Saint-Aulaire (Comte de), *Confession d'un vieux diplomate*, Paris, 1953, p. 436).

¹⁷ Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAER), Bucarest, Fonds Paris, Dossier 36, Brătianu à la Légation de Roumanie en France (LRF), 22 novembre 1917.

¹⁸ *Id.*, LRF à Brătianu, 24 novembre 1917.

¹⁹ SHD-T, 4 N 40, Berthelot au Ministère de la Guerre (MG), 2 décembre 1917.

²⁰ *Id.*, 3 décembre 1917.

²¹ Archives du Ministère des Affaires étrangères, Bruxelles (AMAEB), Carton 6266, Ministère des Affaires étrangères (AEB) à Légation de Belgique en France (LBF), 2 décembre 1917.

²² Fonds privé Donop, *Notes de guerre*, 1927, vol. 2, p. 15 (4 décembre 1917).

²³ Torrey, *op. cit.*, p. 123 (*Journal, 2 décembre 1917*).

²⁴ Archives fédérales (AFS), Berne, E 2 300, vol. 2, Légation de Suisse en Roumanie (LSR) au Département politique fédéral (DPF), 4 décembre 1917.

²⁵ SHD-T, 4 N 40, Berthelot au Ministère de la Guerre (MG), 5 décembre 1917.

²⁶ Duca (I. G.), *Memorii*, Bucarest, 1992, vol. 2, p. 16.

²⁷ Torrey, *op. cit.*, p. 126 (*Journal, 4 décembre 1917*).

²⁸ SHD-T, 4 N 40, Berthelot au Ministère de la Guerre (MG), 5 décembre 1917.

²⁹ Fonds privé Donop, *Notes de guerre*, 1927, vol. 2, p. 16 (5 décembre 1917).

³⁰ AFS, E 2 300, vol. 2, LSR au DPF, 4 décembre 1917.

³¹ AMAEB, Carton 6266, AEB à LBF, 12 décembre 1917.

³² Torrey, *op. cit.*, p. 126 (*Journal*, 4 décembre 1917).

³³ Saint-Aulaire, *op. cit.*, p. 437.

³⁴ Pour le ministre de Belgique, «l'armistice qui a été demandé par la Roumanie d'une façon si rapide et si inattendue a causé dans le pays une satisfaction profonde. Cet armistice signifie, en effet, aux yeux de la population civile comme dans les rangs les plus nombreux de l'armée, la paix; et tout le monde l'escompte comme prochaine, malgré les assurances contraires qui pourront être répandues à l'étranger et les mots dont on cherchera à payer les Alliés, cette fois encore» (AMAEB, Carton 6266, Légation de Belgique en Roumanie (LBR) aux AEB, 12 décembre 1917).

³⁵ SHD-T, 17 N 543, Ordre du GQG, 4 décembre 1917.

³⁶ Marie de Roumanie, *Histoire de ma vie*, Paris, 1937, vol. 3, p. 390.

³⁷ SHD-T, 5 N 201, Berthelot au MG, 7 décembre 1917.

³⁸ Torrey, *op. cit.*, p. 128 (*Journal*, 7 décembre 1917).

³⁹ Marghiloman (Alexandru), *Note politique*, Bucarest, 1927, vol. 3, p. 250.

⁴⁰ SHD-T, 4 N 41, Attaché militaire en Espagne au MG, 6 décembre 1917.

⁴¹ Morgen (Général von), *Meiner Truppe Heldenkämpfe*, Berlin, 1920, p. 130.

⁴² Torrey, *op. cit.*, p. 129 (*Journal*, 8 décembre 1917).

⁴³ *Id.*, p. 131 (*Journal*, 14 décembre 1917).

⁴⁴ SHD-T, 17 N 538, Note de la mission militaire française, 13 décembre 1917.

⁴⁵ *Id.*

⁴⁶ *Id.*, 17 N 543, Note de la mission militaire française, 13 décembre 1917.

⁴⁷ AMAER, Bucarest, Fonds Paris, Dossier 62, LRF aux AER, 8 décembre 1917.

⁴⁸ SHD-T, 5 N 201, Berthelot au MG, 24 novembre 1917.

⁴⁹ Duca, *op. cit.*, vol. 2, pp. 21-23.

⁵⁰ SHD-T, 3 N 4, Saint-Aulaire aux Affaires étrangères, 7 décembre 1917.

⁵¹ AFS, E 2 300, vol. 2, LSR au DPF, 4 décembre 1917.

⁵² SHD-T, 3 N 4, Saint-Aulaire aux Affaires étrangères, 7 décembre 1917.

⁵³ AMAER, Bucarest, Fonds Paris, Dossier 62, LRF aux AER, 8 décembre 1917.

⁵⁴ Une controverse avait déjà opposé le général Averescu et Berthelot lors d'un conseil de Couronne de Iași le 12 juin 1917, lorsqu'il s'était agit du choix de la zone d'action principale des armées roumaines dans l'offensive. «Dans ce conflit d'idées, raconte le chef de la 2e armée, le général Berthelot me dit qu'il se trouvait dans notre pays pour défendre les intérêts de la France, mais non ceux de la Roumanie et qu'il demanderait n'importe quel sacrifice quand il serait

question de ménager une goutte de sang français. Quand je défendais opiniâtement les intérêts de ma patrie, cherchant à imposer mon point de vue, qui tendait à sauver des hommes et à éviter des sacrifices inutiles, le général Berthelot défendait les intérêts de son pays... » (Averescu (Maréchal), *Notițe zilnice din războiu*, Bucarest, 1937, vol. 2, pp. 323-324). Peut-on lui en faire grief? Dans le cas contraire n'aurait-il pas été tout simplement... un traître!? L'historien Florin Constantiniu, qui rappelle les services rendus par Berthelot, «son amour pour la Roumanie et son peuple, son énergie à défendre les intérêts roumains et la confiance qu'il inspira aux Roumains dans les heures difficiles de la défaite (qui) l'ont placé dans la conscience roumaine parmi les étrangers les plus aimés et les plus estimés», trouve quant à lui «parfaitement normal» que Berthelot ait placé les intérêts français au-dessus de ceux des Roumains: «À notre avis on ne peut pas reprocher au général Berthelot d'avoir pensé d'abord à sa patrie, puis à la Roumanie» («Le Général Berthelot adulé et contesté: la perception roumaine de sa personnalité», *Études danubiennes*, t. 13, n° 2, 2e semestre 1997, p. 37). «Il n'y a pas lieu de se scandaliser» de la préférence donnée à la France par Berthelot, admet également un autre historien, Gheorghe I. Florescu, dans son introduction du volume de poésie du colonel Dumon, membre de la mission militaire française (*En Roumanie. Quelques vers*, Iași, 1996, p. V).

⁵⁵ Duca, *op. cit.*, vol. 4, p. 67.

⁵⁶ Rosetti (Général), *Mărturisiri*, Bucarest, 1997, pp. 151-152.

⁵⁷ DDI, 5e Serie, vol. 10, p. 35, Fasciotti à Sonnino, 8 janvier 1918.

⁵⁸ AMAEB, Carton 6266, LBR aux AEB, 10 janvier 1918.

⁵⁹ Mortureux de Faudoas (A. de), *Nos Amis roumains au fil des ans*, Menton, 1971, p. 118.

⁶⁰ Argetoianu (Constantin), *Pentru cei de mîine*, Bucarest, 1993, vol. 4, t. 5, p. 59.

⁶¹ Duca, *op. cit.*, vol. 4, p. 67.

⁶² Bléry (Paul), *En mission en Roumanie*, Paris, 1919, p. 160.

⁶³ Duca, *op. cit.*, vol. 2, pp. 21-22.

⁶⁴ *Haus- Hof-und Staatsarchiv*, Vienne, Carton 1044, Liasse *Krieg 59*, *Kuk AOK* à Czernin, 18 janvier 1918.

⁶⁵ Duca, *op. cit.*, vol. 4, p. 69.

⁶⁶ Bodea (Cornelia), Seton Watson (Hugh), *R. W. Seton Watson și Românii*, Bucarest, 1988, p. 427.

⁶⁷ Rosetti, *op. cit.*, p. 228.

⁶⁸ *Public Record Office*, Kew, *Foreign Office, Political*, FO 371, vol. 3140, p. 197 in *Romania Foreign Sources on the Romanians*, Bucarest, 1992, p. 287.

⁶⁹ *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1918. Supplement : The World War*, Washington, 1933, Lansing à Jusserand, 16 janvier 1918.

PARTICIPAREA CLERULUI ORTODOX BUCOVINEAN LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI UNIREA ROMÂNILOR DIN 1918

ALEXANDRINA CUȚUI

Abstract

In Bukovina, the priests had a central role in spreading culture and in keeping nationalism alive, while resisting foreign occupiers and fighting on the front, among their fellow countrymen, thus offering moral support during the most difficult times. The material, spiritual and human support that the Orthodox clergy in Bukovina, as a whole, contributed within the long and toilsome journey towards the accomplishment of the national ideal – amid the development of the military operations during the difficult years of World War I – is reflected in the importance of the mission of the orthodox clergy within the history of Bukovina. What is really relevant is the situation and the involvement of the Orthodox Church of Bukovina during World War I, when Vladimir de Repta was the head of the Metropolitan Church. It was under his mentorship that, in 1918, the national ideal of the union of Bukovina with Romania was accomplished. The Church has often been regarded as the very identity of the Romanian people. This religious institution reflects the oldest and the richest image of national life, because this is where the flame of the Romanian people is kept alive. The political and religious life of Bukovina deserves a very special mention, since it was conducted in a spirit of true civic and mutual tolerance from the part of all ethnic groups – which is not very common on the European continent.

Keywords: Orthodox Clergy, First World War, Bukovina, Military Operations, Ethnic Groups

Odată cu declanșarea primei conflagrații mondiale, Bucovina a devenit teatru pentru operațiunile militare ruso-austro-ungare. Printre alte măsuri luate de autoritățile austriece, la 18 septembrie 1914, a fost emisă o *Proclamație* în Bucovina prin care se interzicea să fie trase clopotele la biserici. Cei ce nu se supuneau ordinului, urmau să fie aspru pedepsiți¹.

Pentru a-i putea mobiliza pe români în armată, autoritățile le-au permis acestora să poarte tricolorul și li s-a acordat dreptul de a beneficia de asistență spirituală din partea preoților militari de origine română, în special ortodocși, dar și greco-catolici². Bisericele și casele parohiale din sate au fost nevoite, la cererea autorităților, să asigure spațiile necesare pentru desfășurarea instrucției

recreușilor. Mitropolitul Bucovinei, având avizul Consistoriului, a făcut cunoscut Ministrului Cultelor și Învățământului din Viena că este de acord ca unitățile militare să folosească clopotnițele bisericilor drept posturi de observație³.

Preoții români din armata austro-ungară, dintre care 30-40 erau preoți ortodocși bucovineni⁴, serveau atât pe front (în prima linie, la comandamentele de divizii, regimente sau batalioane unde existau români, sau la comandamente de armată și corp de armată), cât și în spatele frontului (la spitale, în lagăre de prizonieri). Tot ei erau cei care, slujeau la serviciile religioase din marile garnizoane⁵.

Concomitent, autoritățile imperiale au dezlănțuit un val de persecuții dure împotriva celor bănuiți de atitudine antiaustriece și au instituit tribunale militare⁶. Colonelul Borcea, originar din Basarabia, revenit din partea estică a imperiului austriac, descria situația de aici: „trupele austriece procedează cu o severitate care a exasperat pe întreaga populație [...], zilnic execută un număr mare de locuitori, înființând spânzurați în mai multe centre”⁷.

Bucovinenii care au trecut în România s-au înrolat în armata română ca voluntari; acestora li s-a adăugat studenți ardeleni⁸ de la Universitatea ieșeană, dar și câțiva elevi de seminarul din Cernăuți⁹. „În anul 1917-1918 în anul I la Seminarul clerical din Cernăuți erau zece elevi, opt erau români (Dimitrie Beraru, Modest Lucan, Alexandru Mercheș, Octavian Nicoară, Ioan Prelipceanu, Ioan Sabie, Eudoxie Scripa și Valerian Vasilovschi) și doi ucraineni. Șase din ei erau înrolați în armata română și făceau studiile teologice numai pe perioada concediilor”¹⁰. Alți bucovineni au desfășurat activități de informare, în favoarea eliberării fraților bucovineni rămași acasă, prin fondarea unor publicații de propagandă¹¹, s-au constituit într-un comitet al refugiaților¹² și au solicitat ajutor autorităților, fiind o bună perioadă de timp „întreținuți de stat ca pensionari”¹³.

O parte a populației Bucovinei a fost evacuată și deportată în timpul războiului. Un exemplu este cazul părintelui Constantin Morariu¹⁴, care i-a scris mitropolitului Vladimir Repta ca să intervină să nu fie deportat: „...pentru cazul unor complicații războinice, eu figurez în districtul Suceava ca cel dintâi pe lista celor ce vor fi deportați din țară.”¹⁵. În scrisoare, Constantin Morariu arăta sacrificiile pe care le-a făcut cu întreaga familie în timpul războiului. Fiul său, Alexandru, ostaș fiind, fusese rănit pe front pentru a doua oară și era internat

**Generalul Iacob Zadik
în mijlocul unui grup de bucovineni**

într-un spital din Viena. Scrisoarea descrie contribuția pe care o aduceau preoții și românii în general la susținerea efortului de război purtat de Puterile Centrale¹⁶.

Bucovina a fost ocupată de către ruși în trei etape și, tot de trei ori, ea a fost recuperată de austrieci¹⁷. Când rușii au intrat prima dată în Cernăuți, aceștia au fost întâmpinați de mitropolitul Vladimir de Repta. Rușii l-au obligat pe Vladimir de Repta să facă slujbă de Te-Deum la biserica catedrală în cinstea zilei onomastice a țarului¹⁸, iar în biserici, la Sf. Liturghie acesta să fie pomenit cu toată familia. Austriecii aveau să-l acuze pe vlădică de iredentism și neloialitate față de stat. „Venerabilul Mitropolit Vladimir Repta, care sub pretextul de a fi dat urmare ordinului de a pomeni numele Țarului la Liturghie, fu ridicat din scaunul mitropolitan împreună cu întreg Consistoriul său și trimis în exil la Praga, unde petrecu până la sfârșitul războiului”¹⁹. Despre acest fapt avea să scrie Ipolit Tarnavski²⁰, în anul 1918, lui Vladimir Repta, când îl ruga să reia funcțiile smulse pe nedrept de austrieci²¹. Oricum, însă, austriecii reușiseră să lase preoțimea ortodoxă fără cârmuitor.

Despre activitatea preoților pe front nu s-au publicat prea multe lucrări. Puținele detalii existente provin din jurnalele sau scrisorile trimise de către aceștia. În perioada 1917-1918, preotul Virgil Nistor, care era proaspăt numit la Batalionul 28 Vânători, aflat în Bucovina, scria că „suntem în munți, la o înălțime de 1020 m, lângă Câmpulung, în loc ferit de gloanțe, numai drumul este văzut de ruși [...] m-am mutat cu cortul la comanda batalionului, într-o pădure de brazi seculară. Dormim cu toții în corturi... Comunicația se face numai cu cai de munte și pe jos. Drumul este destul de greu. Mâncarea [...] tot cu caii o aduc de la train”²².

Preotul Ludu, originar din Ardeal, numit la Divizia 34 austriacă, dislocată în Cernăuți, scria la

**Generalul Iacob Zadik la Cernăuți
în ziua unirii**

24 august 1917: „Măine ne întoarcem la Cernăuți, neavând mai aproape de front un loc mai potrivit pentru ambulanță. Sosiți aici, unde suntem, am avut două zile și o noapte continuu de lucru. Soseau bieții creștinii noștri, căsăpiți, schilozi, muribunzi și noaptea întreagă nu am putut ațipi o clipă. Locul de bandaj e în curtea preotului de aici [...]. Discut cu preoții de prin jur, oameni zdraveni, dar cam necăjiți. Pe aici preoții, ca și pe la noi, sunt ceva mai deschiși. E de admirat în oraș reședința Episcopiei Greco-Orientale din Cernăuți, minunat zidită și aranjată înlăuntrul. Cercetând-o străinii, încep să aibe alte păreri despre Biserica noastră. În oraș, discut cu o mulțime de oameni, preoți mai ales, doctori în teologie, profesori de liceu și facultate”²³.

Nu putem să trecem mai departe, fără ca să amintim despre părintele Ambrozio. Acesta făcea parte din armata română, era din eparhia Iașului, și a luptat pentru eliberarea teritoriilor românești ocupate: „A căzut în învălmășala unui iureș din munții Dornei, izbit de un glonte drept în frunte și înmărmuri ca și cum ar fi fost cioplit într-o stâncă, cu brațul drept întins poruncitor spre vrăjmaș”²⁴.

Despre activitățile sanitare ale preoților militari, preotul Virgil Nistor, scria la 21 mai 1918: „[...] Sunt în drum spre Hust – după cinci zile, am cercetat mai multe spitale, în Sătmar, Baia Mare și aici în Carei – sunt cam 4000 de bolnavi și răniți. Ceva cam obositor. Am văzut ținuturi noi, ținuturi românești [...]”²⁵. Principala misiune a preoților militari rămânea aceea de a oficia serviciile religioase. „De două săptămâni m-am întors din concediu și în timpul ăsta am terminat cu spoveditul

și cuminectatul la divizie”²⁶, mărturisea preotul Ludu din Divizia 34.

De asemenea, preoții aveau grijă de moralul soldaților aflați în primele linii. „Trupele, la care este preot de aceeași limbă și lege cu ele, le însuflețește, le întărește în jocul morții cu pavăza credinței. Soldaților le insuflă putere și mulțumire, încredere în sine și în puterea Celui de sus și întărește nădejdea, în cei ce sunt aproape de deznădejde. Succesul trupelor, starea lor morală și sanitară, atârnă în cea mai mare parte de conștiința preotului militar”²⁷, mărturisea același Virgil Nistor. Preoții erau cei care scriau scrisori familiilor celor care erau răniți sau care nu știau să scrie.

Preotul Dionis Nistor (frate cu preotul Virgil Nistor) scria despre o slujbă ținută pe front: „azi a fost serviciu divin, a fost aproape întreg Regimentul. A fost foarte duos, când oameni înăspriți de împrejurări, cu ochii blânzi, citeau din cărțile de rugăciuni, scoase din sân. Un număr de voci a repetat *Tatăl Nostru*, pentru camarazii căzuți sau răniți”²⁸. Trei zile mai târziu, a primit părintele Virgil Nistor o telegramă, prin care era anunțat că și fratele lui, preotul Dionis, căzuse în luptă. Au fost destul de numeroase și cazurile în care preoții erau răniți, sau se stingeau din viață, alături de soldați.

Mulți dintre preoții români ortodocși au fost trimiși pe fronturile din vest, în luptele contra italienilor. Printre aceștia, se numărau și preoții bucovineni Gavril Boca și Bolohan, de la Divizia 43. Preotul Luciu din aceeași divizie, descria situația de pe acel front: „cine vine pe partea asta a frontului, unde suntem noi (Asiago) sănătos, nu merge acasă la fel. Dacă nu mori, sau nu ești rănit, trebuie să te îmbolnăvești. Plouă și ninge toată ziua. E frig ca la Bobotează. Barăcile sunt sub toată critica. Vântul îți stinge lumânarea pe masă. În pat te plouă [...]. Pe unde mergi, tot morminte și cadavre neîngropate. Sunt și preoți militari îngropați. De la noi au mers până acum patru preoți ca răniți sau muribunzi. Sub 15 morți nu avem pe zi”²⁹.

Pe lângă preoții militari de pe front, trebuie să amintim și pe preoții români bucovineni, care deși nu au activat în armată, au avut grijă de conaționalii lor. Unul dintre aceștia a fost Valerian Șesan, care a activat „în interesul bieților noștri soldați valahi

din Bucovina, Ardeal și Banat, care au fost concentrați să fie trimiși în diferite fronturi, sau au ajuns să zacă răniți prin spitale militare din Boemia și alte părți ale Austriei³⁰. Un alt exemplu este al preotului Gheorghe Șandru, care ocupa funcția de primar al Cernăuților. A reușit să salveze multe persoane de persecuție grație vigilentei și generozității consulului României, Gheorghe Galin.

Preoții erau principalii „suspecți” în ochii autorităților. Cea mai frecventă acuză care era invocată era cea a rusofiliei. Acuzele care se aduceau atât preoților cât și mirenilor erau grave și, de cele mai multe ori, cazurile se terminau prin executarea celor „vinovați”. Amintim aici doar câteva cazuri. Unul din ele a fost cel al părintelui Brăileanu din Frumosu, decorat cu ordinul „Steaua României” chiar de către regele Carol I; el a fost acuzat că ar fi spus parohienilor săi că austriecii n-au nici un drept asupra Bucovinei, pe care au răpit-o Moldovei³¹.

De manifestare rusofilă a fost acuzat și părintele Prelici din Rarancea. Acesta a fost arestat deoarece, cu vreo câțiva ani înainte, se văzuse la el un calendar rusec³². La Volcineț, preotul Isopescu a fost denunțat că ar fi „suspect” de „simpatie” cu rușii, deoarece, când trecea o patrulă rusă prin sat, părintele sta la fereastră și „zâmbea” și purta pe piept o cruce după obiceiul rus. Toate aceste „argumente” dovedeau, chipurile, trădarea statului austriac de către preot³³. Despre părintele Pauliuc din Siret, s-a considerat că în ziua ocupării orașului de către ruși, ar fi ieșit în stradă cu pălărie și pardesiou nou. Aceasta nu ar fi însemnat nici mai mult nici mai puțin decât „simpatizare cu rușii”³⁴. De spionaj în favorul rușilor a fost suspectat și

preotul român Rudeiciuc din Darcineț³⁵. Iar preotul Dariiciuc a fost acuzat că ar fi avut bancnote rusești³⁶; ca urmare a acestei constatări, părintele a fost arestat și dus în lanțuri, împreună cu niște criminali, până la Rădăuți, unde judecătorul Teperberg a constatat că preținsele bancnote rusești erau niște lozuri sârbești admise în Austria. Tribunalul din Rădăuți, nefiind competent să-l libereze, l-a trimis pe părinte la Suceava și de acolo la Humor.

Amintim un alt caz, cel al preotului român Alexandru Lanivski din ținutul Rădăuților. El a avut o discuție cu un localnic, despre război, motiv pentru care a fost arestat și condamnat³⁷. Populația pașnică și tolerantă ce o avusese Bucovina până la începutul războiului se transformase în viziunea autorităților austro-maghiare într-una de spioni și trădători ai Imperiului Habsburgic³⁸.

*

Ultima decadă a lunii octombrie 1918 a fost marcată de agravarea situației din Bucovina ca urmare a atitudinii ostile a autorităților austriece și ucrainene față de mișcarea românească unionistă din această provincie, aflată de mai bine de 140 de ani sub stăpânirea Vienei și supusă politicii de deznaționalizare a acesteia³⁹.

La 14/27 octombrie 1918, a avut loc, la Cernăuți, Adunarea Constituantă a românilor din Bucovina⁴⁰, compusă din reprezentanții tuturor partidelor politice române din Bucovina⁴¹.

Guvernatorului austriac, Etzdorf, refuzase predarea puterii către români. Pentru a evita deteriorarea situației din Bucovina și agitațiile ucrainene⁴², Iancu Flondor a trimis la Iași pe

**Generalul Iacob Zadik
la Suceava**

avocatul Vasile Bodnărescu ca „agent diplomatic” pe lângă guvernul român⁴³. La 4 noiembrie, acesta solicita intervenția neîntârziată a armatei române în Bucovina pentru asigurarea vieții pașnice a locuitorilor⁴⁴.

La 23 octombrie/5 noiembrie 1918, Divizia a 8-a infanterie română a primit ordinul să intre în Bucovina⁴⁵. Generalul Iacob Zadik a făcut planul de înaintare al trupelor⁴⁶. Comandanții regimentele 16, 29 și 37 infanterie din subordinea Diviziei a 8-a aveau ordin să țină batalioanele cât mai strânse și să fie foarte cumpăniți în detașări de subunități în diferite localități⁴⁷. La 24 octombrie/6 noiembrie, în Suceava, Câmpulung și Gura Humorului intrau primele detașamente de jandarmi și grăniceri trimise de guvernul de la Iași, condus de Alexandru Marghiloman.

În Suceava, trupele române au arborat steagul tricolor pe turnul Primăriei. Conducerea acesteia fusese preluată de câteva zile de părintele Eusebie Popovici. „I-am citit *Ordonanța*. Voia să rectifice ceva, apoi a renunțat. În cele din urmă a înlocuit data de 24 octombrie cu 6 noiembrie și a trimis-o în tipografie, de unde în curând a fost adusă tipărită în câteva sute de exemplare, care au fost afișate pe străzi și la autorități”⁴⁸. Deplasarea efectivelor militare în Bucovina a continuat. Odată cu numirea generalului Constantin Coandă în fruntea noului guvern⁴⁹, acesta a ordonat generalului Zadik, comandantul diviziei a 8-a, să avanseze până la Cernăuți⁵⁰.

Încă din dimineața zilei de 9 noiembrie 1918, la Cernăuți, se adunase populația în Piața Mare. După amiază „între orele 3 și 4 un aeroplan român, plutind deasupra Cernăuților, anunță populației sosirea armatei române prin proclamația semnată de generalul Iacob Zadik⁵¹. Spre seară, trei detașamente ajunseseră până la Tărășeni și Hliboca. La 10 noiembrie, militari români au ajuns în localitățile Ceahor, Cuciurul Mare și Mihalcea⁵². La 11 noiembrie, Divizia a 8-a infanterie intra în Cernăuți⁵³. În comitetul de primire se afla arhipresviterul Gheorghe Șandru, primarul orașului, și Iancu Flondor împreună cu alți români bucovineni. Între ploile de flori și entuziaste aclamații de „*Trăiască Regele României Mari!*”, „*Trăiască Armata Română!*”, mult doriții soli ai dezrobirii fură conduși în sala de recepție din palatul național. Aici urmașii clipele celei mai mari înălțări sufletești așteptate cu dor de aproape un secol și jumătate⁵⁴. După toate luările de cuvânt, corul *Armonia* a cântat imnul

„Salut Armatei Române”, compus de preotul Șandru pe versurile preotului C. Berariu. La îndemnul Mitropolitului Vladimir de Repta, generalul Iacob Zadik a fost cazat împreună cu staful său de comandă în satul Ceahor din districtul Cernăuți, în casa părintelui Berariu⁵⁵.

Sextil Pușcariu, secretar de stat la externe în guvernul țării, a fost trimis la Iași spre a mulțumi regelui Ferdinand pentru asigurarea liniștii în Bucovina.

Adunarea Constituantă a votat „Legea fundamentală din 12 Noiembrie 1918 asupra puterilor Țării Bucovina”, prin care își asumă întreaga putere în Bucovina.

*

La 28 noiembrie 1918, în sala de marmură a Palatului Mitropolitan din Cernăuți, s-a întrunit Congresul reprezentanților populației din Bucovina, alcătuit din 74 delegați români, 13 ruțeni, 7 germani, 6 poloni. Președintele Consiliului Național Român era preotul Dionisie Bejan⁵⁶, care la deschiderea ședinței a rostit cuvintele Dreptului Simeon la întâmpinarea Domnului Iisus Hristos: „Acum slobozește pe robul Tău Stăpâne după cuvântul Tău în pace ce, că văzură ochi mei mântuirea neamului!”⁵⁷. Avea să se declare că „Bucovina în cuprinsul granițelor sale istorice este și rămâne deapănarea unită cu Regatul României”⁵⁸. Votul Congresului a fost unanim. Regele Ferdinand I a răspuns bucovinenilor printr-o telegramă cu următorul mesaj: „Salut cu nespūsă bucurie actul măreț prin care Congresul General al Bucovinei, ca expresiune a voinței poporului întreg al acestui vechi pământ românesc, a hotărât Unirea completă a Bucovinei cu Regatul Român”⁵⁹. Telegrama de recunoaștere a Unirii și de felicitare a trimis Mitropolitului Moldovei și Sucevei lui Iancu Flondor⁶⁰ și mitropolitului Vladimir de Repta⁶¹.

La Suceava, orașul avea aspect festiv: „spațioasa catedrală a vechii Mitropolii moldovenești era arhiplină: reprezentanții tuturor autorităților locale, [...] corpul ofițeresc în frunte cu dl. Colonel Luciu – nume scump nouă bucovinenilor – și dl. Colonel Samsonovici, reprezentanții diferitelor comunități religioase, [...] apoi reprezentanții districtului: preoți, învățători, primarii din comune și numeros public din Suceava și mult popor de la sat; la orele

9 se începu Sf. Liturghie în sobor, celebrată de părintele egumen Inocenție Ștefanelli, asistat de părinții Sidorovici, dr. Tarangul, M. Sârbul, Teutul, Ivanovici, Berariu, preotul militar român Gălea și părintele diacon Sotnițchi”⁶².

După săvârșirea Sfântei Liturghii, mulțimea s-a adunat în fața primăriei, unde primarul Sucevei, preotul profesor Eusebie Popovici a ținut o frumoasă alocuțiune. Era întrerupt adesea de aclamațiile mulțimii. După defilarea armatei române, mulțimea a format Hora Unirii. Seara, la mănăstire s-a organizat un dineu. Colonelul Luciu, i-a omagiat pe patrioții bucovineni care au pregătit Unirea. În mod deosebit a ținut să felicite preoțimea. Părintele Eusebie Popovici a făcut apoi un scurt istoric al faptelor care au dus la înfăptuirea Unirii⁶³. Participarea armatei române la bătăliile și luptele desfășurate în anii 1916-1919 „a demonstrat cu prisosință, prin puterea faptelor, bravura ostașilor care și-au apărât vatra, ca și efortul comandamentelor de toate treptele pentru a rezolva situațiile excepționale în care au fost puse în ansamblul operațiunilor militare”⁶⁴.

La Congresul național bisericesc din anul 1920 s-a decis unificarea Bisericii Ortodoxe Române din România întregită⁶⁵. Visul bucovinenilor se împlinise. Făceau parte din România Mare. La înfăptuirea acestui vis au luptat decenii de-a rândul și numeroase personalități bisericești⁶⁶, care au menținut viu naționalismul, au ținut piept ocupanților străini sau au luptat pe front printre conaționali, fiindu-le sprijin moral în cele mai grele momente.

¹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava (se va cita în continuare D.J.A.N.-Suceava), Fond *Teodor Bălan*, pachet V, document nr. 36/1914.

² Dan Grecu, *Aspecte ale vieții preoților militari români din armata austro-ungară (1914-1918)* în „Buletinul Cercului de Studii al Istoriei Poștale din Ardeal, Banat, Bucovina”, nr. 2 (45)/2003, Timișoara, p. 8.

³ D.J.A.N.-Suceava, Fond *Mitropolia Bucovinei*, secția 14/4, dosar 57, f. 1-4.

⁴ Dan Grecu, *Aspecte ale vieții preoților militari, din armata austro-ungară...*, pp. 8-15.

⁵ *Ibidem*, p. 9.

⁶ Mihai Iacobescu, *Evoluția românilor bucovineni între anii 1821-1919 (II)*, în „Glasul Bucovinei” Cernăuți - București, an VIII, nr. 1-2/2001, p. 26.

⁷ Arhivele Militare Române - București (se va cita în continuare A.M.R.-București), Fond *Microfilme*, P. II - 2.2748, dosar nr. 7, c. 36.

⁸ D.J.A.N.-Iași, Fond *Universitatea Al. I. Cuza-Iași*, secția „Cancelaria rectorului”, colecția *Microfilme*, r. 84-85, dosar nr. 878/1918, c. 282-283.

⁹ Arhivele Statului ale Regiunii Cernăuți, (se va cita în continuare A.S.R.C.), Fond 320 *Mitropolia Bucovinei*, opis 1, dosar nr. 16, f. 128.

¹⁰ *Ibidem*, p. 136.

¹¹ Anghel Popa, *Între fronturi. Bucovineni în România primului război mondial*, Câmpulung Moldovenesc, Fundația Culturală „Alexandru Bogza”, 1998, p. 33.

¹² Nestor Vornicescu, *Desăvârșirea unității noastre naționale - fundament al unității Bisericii străbune*, Craiova, Intreprinderea Poligrafică „Arta Grafică”, 1988, p. 538.

¹³ D.J.A.N.-Iași, Fond *Prefectura Iași*, secția „Ministerul de Interne. Direcția Poliției și Siguranței Generale, Biroul controlul străinilor”, dosar nr. 12/1918, f. 208.

¹⁴ Vezi Constantin Morariu, *Cursul vieții mele - Memorii*, ediție îngrijită de Mihai Iacobescu, Suceava, Editura Hurmuzachi, 1998, p. 196.

¹⁵ D.J.A.N.-Suceava, Fond *Mitropolia Bucovinei*, secția 14/1, dosar nr. 6, f. 49.

¹⁶ *Ibidem*, f. 50.

¹⁷ A.M.R.-București, Fond *Marele Stat Major*, secția „Studii Istorice”, dosar nr. 835, f. 3.

¹⁸ Ion Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului său național - cultural în viața românilor*, Rădăuți, Editura Septerion, 2003, p. 361.

¹⁹ Ion Nistor, *Unirea Bucovinei 28 noiembrie 1918 Studiu și documente*, București, Editura „Cartea românească”, 1928, p.16.

²⁰ În anul 1905 are loc deschiderea „Internatului de Băieți Români Ortodocși din Rădăuți”. Acesta împreună cu Societatea „Ștefan cel Mare” au acționat pentru înființarea claselor paralele române. Primul director al internatului din Rădăuți a fost preot dr. Ipolit Tarnavski.

²¹ D.J.A.N.-Suceava, Fond *Mitropolia Bucovinei*, secția 1/1, dosar nr. 23/1886-1924, f. 33-34.

²² Dan Grecu, *Probleme poștale privind serviciul duhovnicesc militar*, în „Curierul Filatelic”, nr. 20/ noiembrie 1991, Sibiu, p. 8.

²³ Idem, *Aspecte ale vieții preoților militari, din armata austro-ungară...*, p. 10.

²⁴ Scarlat Porcescu, *Contribuții aduse de slujitorii bisericești din eparhia Iașilor în anii 1916-1918*, în Revista „M.M.S.”, nr. 9-12/1978, pp. 708-709.

- ²⁵ Dan Grecu, *Aspecte ale vieții preoților militari, din armata austro-ungară...*, p. 12.
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 11.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ *Ibidem*.
- ³⁰ Vasile Lochița, *În amintirea lui Valerian Șesan 1878-1940*, Cernăuți, Tipografia „Glasul Bucovinei”, 1942, p. 3.
- ³¹ Nicolae Coman, *Martiriul Bucovinei...*, pp. 53-54.
- ³² *Ibidem*, p. 75.
- ³³ *Ibidem*, p. 78.
- ³⁴ *Ibidem*, pp. 82-83.
- ³⁵ Aurel Morariu, *Bucovina 1774-1914*, București, Librăria și Papetăria Pavel Suru, 1935, p. 140.
- ³⁶ Nicolae Coman, *Martiriul Bucovinei...*, p. 89.
- ³⁷ Aurel Morariu, *Bucovina 1774-1914...*, p. 139.
- ³⁸ Ion Nistor, *Unirea Bucovinei 28 noiembrie 1918 Studiu și documente*, București, Editura „Cartea românească”, 1928, p. 13.
- ³⁹ Ion Giurcă, *Ofițeri englezi implicați în evenimentele de la Hotin din ianuarie 1919*, în „Document” Revista Arhivelor Militare Române, nr. 2-4/2001, București, p. 14.
- ⁴⁰ D.J.A.N.-Suceava, Fond Teodor Bălan, pachet V, document 38/27.X.1918.
- ⁴¹ A.M.R.-București, Fond Marele Stat Major, secția „Studii Istorice”, dosar nr. 835, f. 5.
- ⁴² Teodor Bălan, *Rolul lui Vasile Bodnărescul în preajma Unirii*, Cernăuți, Tiparul „Mitropolitul Silvestru”, 1938, p. 4.
- ⁴³ Teodor Bălan, *Rolul lui Vasile Bodnărescul în preajma Unirii...*, p. 5.
- ⁴⁴ Pavel Țugui, *Unele precizări cu privire la revenirea Bucovinei la România*, în „Analele Bucovinei” an III, nr. 2/1996, București, p. 472.
- ⁴⁵ A.M.R.-București, Fond Marele Stat Major, secția „Studii Istorice”, dosar nr. 835, f. 7; *loc.cit.*, dosar nr. 833, f. 212.
- ⁴⁶ D.J.A.N.-Suceava, Fond Colecția Documente, pachet XIV, document nr. 5/24 octombrie 1918.
- ⁴⁷ A.M.R.-București, Fond Marele Stat Major, secția „Studii Istorice”, dosar nr. 840, f. 8.
- ⁴⁸ D.J.A.N.-Suceava, Fond Colecția Documente, pachet XXIV, document nr. 36.
- ⁴⁹ Teodor Bălan, *Rolul lui Vasile Bodnărescul...*, p. 9.
- ⁵⁰ Cristina Gudin, *Aspecte privind prezența Armatei Române în Bucovina la 1918. Împrejurări și semnificații*, în „Armata Română și unitatea națională”, Pitești, Editura Delta Cart Educațional, 2008, p. 85.
- ⁵¹ Ion Zadik, *Generalul Iacob Zadik și revenirea Bucovinei la România*, în „Analele Bucovinei”, an V, nr.1/1998, București, p. 26. Vezi și Ion Nistor, *Unirea Bucovinei 28 noiembrie 1918...*, pp. 41-42.
- ⁵² Vlad Gafița, *Iancu Flondor (1865-1924) și mișcarea națională a românilor din Bucovina*, Iași, Editura Junimea, 2008, p. 269.
- ⁵³ Ion Giurcă, *op. cit.*, p. 14.
- ⁵⁴ A.M.R.-București, Fond Marele Stat Major, secția „Studii Istorice”, dosar nr. 835, f. 17.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 42.
- ⁵⁶ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei...*, p. 395.
- ⁵⁷ Vasile Gh Miron; Ioan Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România*, în „Suceava”, Anuarul Muzeului Județean Suceava, An V, Interprinderea Poligrafică Bacău, 1978, p. 68.
- ⁵⁸ A.M.R.-București, Fond Marele stat Major, secția „Studii istorice”, dosar nr. 835, f. 32.
- ⁵⁹ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei...*, p. 400.
- ⁶⁰ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei-Iași, (se va cita în continuare A.M.M.B.-Iași), Fond Corespondența mitropolitului, dosar Unirea Bucovinei și Ardealului cu Țara Mamă, f. 2.
- ⁶¹ A.M.M.B.-Iași, Fond Corespondența mitropolitului, dosar Unirea Bucovinei și Ardealului cu Țara Mamă, f. 1.
- ⁶² Sărbătoarea oficială a Unirii la Suceava, în „Glasul Bucovinei”, an I, nr. 25/1918, p. 2.
- ⁶³ *Ibidem*.
- ⁶⁴ A.M.R.-București, Fond Cabinetul Ministrului de război, dosar nr. 35, f. 389.
- ⁶⁵ A.S.R.C., Fond 320 Mitropolia Bucovinei, dosar nr. 30, f. 2.
- ⁶⁶ Dimitrie Dan, *Rolul preoțimii bucovinene în menținerea românismului*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1925, p. 65.

ISTORIA ȘI DEZVOLTAREA BUNDESWEHR-ULUI ÎN REPUBLICA FEDERALĂ GERMANIA

General (r) HARALD WUST

*Prezentarea a avut loc la a treisprezecea Conferință Anuală a
Asociației de Studii Germane la data de 8 Octombrie 1989,
Milwaukee – Statele Unite ale Americii*

S-a născut la Kiel la 14 ianuarie 1921 și, asemeni întregului tineret german, având tocmai optsprezece ani la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, a devenit soldat, fiind repartizat într-o grupă de cercetare, la transmisiuni. A fost înaintat locotenent în 1941 și, ulterior, a luptat pe Frontul de est fiind oberlocotenent și comandant de companie (1943), ofițer instructor la Școala Militară. A căzut prizonier la sovietici în 1945.

După eliberarea din prizonierat a urmat Facultatea de Pedagogie Socială, a lucrat ca pedagog și a fost autor de manuale școlare la Eutin, pitoresc orășel nu departe de Kielul natal.

Odată cu reînființarea armatei germane și a forțelor aeriene germane în 1956, Harald Wust s-a înrolat din nou cu gradul de căpitan și a urmat primele cursuri de stat major de aviație în 1958-1959 și 1959-1962, devenind comandant al unei unități de radiolocație și apoi căpitan de stat major la a 4-a Divizie aeriană.

În 1965 a ajuns colonel și referent al planului de înzestrare a Bundeswehrului. Rezultatele sale eminente l-au înălțat la gradul de general de brigadă, fiind în 1968-1969 Comandant al Academiei Tehnice de Aviației nr. 2. Între 1971-1974 a condus Departamentul Planificării în Statul Major al Bundeswehr-ului și a fost înaintat general-locotenent; devine apoi locțiitor al inspectorului Forțelor aeriene. În 1975-1976 a fost locțiitor al Inspectorului General al Bundeswehrului și tot atunci a fost promovat general. La 21 noiembrie 1976 a devenit al șaselea Inspector General al Bundeswehrului și primul provenit din Luftwaffe.

Harald Wust a fost autorul unui îndrăzneț proiect de reformă al armatei RFG care, deși nu a fost acceptat atunci, stă la baza transformării actuale a Bundeswehrului.

Neînțelegerile din cadrul ministerului, neacceptarea proiectului său de reformă, au determinat retragerea sa prematură din activitate (28 noiembrie 1978).

Și-a continuat activitatea prin însemnate scrieri și a rămas o prezență activă în viața publică a Germaniei. A fost autorul a numeroase cărți și articole referitoare la istoria aviației germane și a Bundeswehrului, despre politica de apărare și securitate cât și despre sistemele moderne ale managementului informațiilor în domeniul militar.

A urmărit cu viu interes și simpatie evenimentele din România, țară pe care a vizitat-o de câteva ori. În 1999 a venit în țara noastră la invitația Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, a conferențiat la Colegiul Național de Apărare și a avut convorbiri cu personalități din Ministerul Apărării Naționale al României.

Am socotit de datoria noastră să onorăm memoria generalului Harald Wust, vechi colaborator al institutului nostru și al „Revistei de Istorie Militară”, încetat din viață la 2 octombrie 2010, la Bonn, prin publicarea unei conferințe inedite a sa, susținută la 8 octombrie 1989 la a 13-a reuniune anuală a Asociației de Studii Germane din Milwaukee – Statele Unite, comunicată prin amabilitatea doamnei dr. Anneli Ute Gabanyi, căreia îi mulțumim și pe această cale.

Redacția

Bundeswehr-ul german există din 1955. La zece ani după sfârșitul celui de al Doilea Război Mondial, Republica Federală Germania a fost acceptată ca un partener egal în Alianța Nord-Atlantică și a început constituirea de noi forțe armate germane. În prezent, în calitatea sa de partener NATO, armata germană reprezintă un instrument important de menținere a păcii.

Dincolo de semnificația ei istorică, problema reînarmării în Germania de după 1945 scoate în relief valențele politice și strategice ale forțelor armate din cele două state germane.

Găsirea unei soluții la această problemă este importantă pentru evaluarea și rezolvarea situației politice în ansamblul ei pentru că cele două state se află într-unul din epicentrele politicii globale. Totodată, având în păstrare un patrimoniu cultural și spiritual comun, ele datorează rezolvarea problemei mai sus-mentionate viitorului germanilor și în plus al Europei.

În calitate de instrumente politice, forțele militare ale celor două state germane își derivă substanța strategică din orientarea obiectivelor politice naționale respective. Mai mult decât orice alt factor, forțele armatele ale celor două state în devenire reflectă divizarea Germaniei și corelarea Republicii Democrate Germane și a Republicii Federale Germane cu sisteme social-politice diferite și diametral opuse.

După cel de-al doilea război mondial, Republica Democrată Germană s-a constituit pe baza teritorială a zonei de ocupație sovietică din Germania. În consecință se orientează către Uniunea Sovietică și se identifică cu principiile ideologice și cu obiectivele politice ale acesteia. Republica Federală Germană, pe de altă parte, s-a creat având ca bază teritorială zonele de ocupație americane, britanice și franceze și s-a aliniat democrațiilor occidentale. Bazată pe înțelegerea internațională comună a

democrației și a conviețuirii popoarelor, ea se identifică cu obiectivul politic al lumii libere. Această polarizare politică a marcat politica din Germania și a determinat geneza și dezvoltarea forțelor armate ale celor două state germane.

Cine ar fi îndrăznit să se gândească după 8 Mai 1945 la o refacere a forțelor armate germane într-un viitor previzibil? În conformitate cu nenumăratele declarații și hotărâri emise de puterile învingătoare în repetate rânduri chiar și înainte de terminarea celui de al Doilea Război Mondial, Germania urma să fie demilitarizată și divizată în patru zone de ocupație. În ciuda diferențelor politice ireconciliabile între aliații occidentali și Uniunea Sovietică, statele învingătoare au fost de acord asupra unui principiu: pacea lumii trebuia să fie asigurată pentru totdeauna prin demilitarizarea permanentă a Germaniei.

Cu toate acestea, în 1945 – când Germania învinsă era încă în ruine – Administrația Militară Sovietică instalată în zona de ocupație sovietică deja făcea planuri pentru crearea de noi forțe armate în teritoriul pe care-l controla. La această situație, în totală contradicție cu tratatele de la Londra, Yalta sau Postdam, nu s-a ajuns datorită unei rupturi subite între forțele aliate. Dimpotrivă, era vorba de punerea în aplicare a politicii sovietice cu privire la Germania și Europa. Crearea, dezvoltarea și structura forțelor armate ale Republicii Democrate Germane și loialitatea lor față de Uniunea Sovietică confirmă axioma sociologică enunțată de profesorul elvețian Walter Rugg după care structurile fundamentale ale unei instituții sunt determinate de geneza lor istorică și pot fi schimbate doar în efectele lor secundare.

Această axiomă este desigur valabilă și pentru Bundeswehr. Dacă istoria Armatei Naționale a Poporului (Nationale Volksarmee) reprezenta în același timp includerea forțelor armate ale Republicii Democrate Germane în puterea politică și mili-

tară a Uniunii Sovietice, istoria Bundeswehr-ului era identică cu istoria obținerii suveranității Republicii Federale Germania și a integrării ei în forțele armate ale Alianței occidentale.

Având în vedere politica de putere expansivă a Uniunii Sovietice care nu ținea cont de niciunul dintre acordurile încheiate în timpul războiului, cererea pentru o contribuție a Germaniei occidentale la apărarea Europei a fost ridicată foarte devreme. Acestă problemă a fost mai puternic articulată în momentul în care s-a militarizat zona de ocupație sovietică, aliații temându-se de o reunificare germană realizată sub egida sovieticilor.

Dar nici gândurile occidentalilor nu erau necesarmente pro-germane la acel moment. Puterile occidentale aveau nevoie de germani și de teritoriul lor, fără însă să facă mai multe concesii decât strictul necesar. Nu dorea nici să-și asume garanții de securitate pentru Germania Federală, nici să facă concesii politice germanilor în ceea ce privește egalitatea lor în drepturi. De fapt, puterile occidentale aveau în vedere alcătuirea unei trupe de mercenari germani, de fapt nu cu mult diferită de cea pe care sovieticii o creaseră în zona lor de ocupație.

Pe de altă parte, deja la începutul anului 1949, mareșalul Montgomery, președintele de atunci al Comitetului Comandanților al Western Union Defence Organization, sublinia importanța contribuției militare germane. După părerea lui, fără Germania de Vest statele vest-europene nu ar dispune de suficiente forțe pentru a face față armatelor sovietice.

Deziluzia puterilor occidentale a apărut atunci când noul Parlament al Republicii Federale Germane înființate în mai 1949 a respins în unanimitate, în cadrul dezbaterii cu privire la politica sa externă ce a avut loc pe data de 24 și 25 Noiembrie 1949, propunerea de înarmare la nivel național. Din postura unui stat cu drepturi limitate, Republica Federală a refuzat atunci să-și asume obligații militare, demonstrând astfel ca nu doar acceptarea, dar și refuzul unor legături militare poate fi un instrument politic cu valoare strategică.

În decembrie 1949, Cancelarul Konrad Adenauer și-a exprimat punctul său de vedere privind reînarmarea Germaniei de Vest într-un interviu acordat ziarului "Cleveland Plain Dealer". După spusele lui, Republica Federală dorește să-și aducă contribuția la apărarea Europei într-o armată europeană condusă la nivelul cartierelor generale ale puterilor europene, nu însă într-un format în care soldații germani ar opera ca mercenari în cadrul armatelor

occidentale. Singurul mod sigur de a-i opri pe ruși, insista cancelarul german, este de a consolida vestul în așa fel încât rușii nici măcar nu ar începe un război contra lui. Trupele Republicii Democratice Germane ar reprezenta, de asemenea, o amenințare. De altfel, puterile occidentale erau obligate sub aspect atât moral cât și al dreptului internațional să asigure securitatea Republicii Federale Germane. Din cele declarate de Adenauer în decembrie 1949, se degajă patru teze majore:

1. Cerința clară pentru suveranitate nelimitată a statului.

2. Ideea unei contribuții germane la apărarea colectivă bazată pe principiul egalității absolute a soldaților germani la toate nivelurile de comandament al forțelor armate comune.

3. Ideea de menținere a păcii prin descurajare.

4. Obligația de protejare a Germaniei de către puterile occidentale din cauza situației internaționale.

Acestea au fost practic condițiile în care Republica Federală Germania era dispusă în acel moment să-și aducă contribuția la apărarea Europei. Acestea au fost și liniile directoare după care s-a ghidat Republica Federală pe drumul extrem de dificil spre obținerea suveranității naționale în anii care au urmat.

Drept urmare, la data de 11 August 1950, Winston Churchill cerea în cadrul Adunării Consultative al Consiliului Europei crearea unei armate europene ce avea să includă și trupe germane. Propunerea a fost adoptată, iar la data de 23 August, Adenauer a predat Înalțului Comisariat Aliat un memorandum privind protecția Republicii Federale. Memorandumul spunea următoarele: în schimbul garanției de securitate, Germania Federală era gata să discute despre o contribuție militară germană în forma unui contingent german într-o armată europeană. Dacă i se va acorda egalitatea în drepturi politice, Germania va fi gata să-și aducă această contribuție.

Când se discută despre coexistența pașnică, trebuie ținut cont de faptul că la acel moment în Republica Democrată Germană se aflau 70 000 de germani sub arme. Spre deosebire de RDG, în Republica Federală Germană nu exista nici o singură persoană care să poată fi văzută ca un militar în funcție.

Rezultatul negocierilor foarte dificile cu privire la participarea germană la apărarea europeană – după cum se știe, între timp eșuaseră încercările de a se crea Comunitatea de Apărare Europeană –

a fost semnarea „Acordurilor de la Paris”, la 23 Octombrie 1954. Aceste acorduri se aflau în acea vreme și în esență se află și în prezent la baza securității Germaniei și a Europei. Deasemenea, Acordurile de la Paris reprezintă cadrul în care Republica Federală și-a creat forțele sale armate.

În ceea ce privește crearea Bundeswehr-ului, precum și consecințele acestui act pentru politica de securitate a Germaniei Federale, trebuie să prezentăm câteva decizii luate în cadrul cuprinzătoarelor Acorduri mai sus menționate:

1. S-a pus capăt regimului de ocupație în Republica Federală Germania. Guvernul federal s-a angajat să permită staționarea forțelor armate străine pe teritoriul său într-un număr egal cu numărul care se afla pe teritoriul RFG la momentul semnării Acordurilor.

2. Republica Federală Germania se alătură Organizației Tratatului Atlanticului de Nord.

3. Se formează o organizație militară unitară sub conducerea unui Comandant Suprem Aliat.

4. Efectivele de apărare germane nu trebuie să depășească un maximum de 500 000 de oameni.

5. În caz de război, trupele germane vor trece sub comanda statelor majore integrate NATO, adică a unor state majore în care sunt reprezentați și soldați germani.

6. Republica Federală devine membru al Uniunii Europei Occidentale (UEO) și acceptă controlul armamentului deținut printr-un oficiu de control al armamentului care urmează să fie creat. De asemenea Germania Federală renunța la producția de anumite arme, în special de arme strategice.

Parlamentul German a aprobat Acordurile pe 27 februarie 1955, acestea intrând în vigoare la data de 5 mai 1955. Din acel moment, Republica Federală Germania va dispune de o armată legitimată din punct de vedere al dreptului constituțional, internațional și național, adică a ceea ce profesorul de drept internațional de la Köln Fritz Stern numea o instituție clasică a puterii de stat.

Pentru Adenauer, Bundeswehr-ul reprezenta doar un instrument pentru atingerea unor obiective de politică externă. Cu ajutorul Comunității Europene de Apărare dorise să prevină neutralizarea Germaniei, iar prin „Acordurile de la Paris” a urmărit ancorarea fermă a Republicii Federale în sistemul puterilor occidentale. Acesta a fost unul dintre motivele pentru care Bundeswehr-ul a fost proiectat

de la început ca o armată de alianță. Pregătirea și crearea forțelor armate ale Republicii federale reprezintă un exemplu clasic pentru folosirea unor mijloace militare – sau mai bine zis potențial militar – pentru atingerea în mod pașnic a unor țeluri politice.

Ce importanță strategică are Bundeswehr-ul azi?

Forțelor armate ale ambelor state germane le revine o importanță nu numai pentru Germania, dar și pentru contextul global datorită apartenenței RFG la NATO și a RDG la Pactul de la Varșovia.

Cu efectivele sale de peste 450 000 de oameni, Bundeswehr este astăzi cea mai puternică armată convențională a NATO în Europa. Precum forțele armate ale partenerilor de coaliție, și cele ale Bundeswehr-ului se află atât în situație de pace cât și de apărare sub comandă națională. În caz de tensiune sau de apărare, însă, trupele specific atribuite ale Forțelor Terestre, Aeriene și ale Marinei vor trece sub comandă tactică a NATO, respectiv a unor state majore internaționale. În funcție de proporția forțelor armate mobilizate de către Republica Federală Germană, aceasta este reprezentată în aceste state majore la toate nivelurile de comandă. De altfel, acest tip de conexiune la un sistem de securitate colectivă este reglementat și de Constituția Republicii Federale. Articolul 24 din Legea fundamentală prevede că statul federal poate transfera competențe suverane prin lege la instituții internaționale.

În plus față de atribuțiile sale în cadrul NATO, Bundeswehr, cu forțe rămase sub comanda națională și în cooperare cu apărarea civilă, are obligația de a asigura operațiunile forțelor aliate în spatele zonei de luptă. Acest spațiu este, practic, întregul teritoriu al Republicii Federale în spatele frontului. Poziționarea nesigură și deosebit de periclitată în mijlocul Europei explică interesul vital al Republicii Federale Germane în operațiunile conduse de NATO și reprezintă un factor de greutate în contextul gândirii strategice germane. Trebuie să ținem cont de faptul că între Republica Federală și Pactul de la Varșovia există mai mult de 1000 km de frontieră comună. Distanța cea mai scurtă dintre frontiera de est și cea de vest a RFG este doar de 225 km, iar cea mai mare de 480 km. Aproape o treime din populația Germaniei Federale trăiește într-un coridor de-a lungul graniței lat doar de 100

de km. În acest coridor se află și aproximativ 25% din potențialul industrial vest-german.

Înainte de intrarea Republicii Federale în NATO, puterile occidentale porneau de la premiza că în cazul unui atac apărarea va fi posibilă doar renunțând la spațiul Germaniei de Vest. Abia după integrarea Bundeswehr-ului în NATO și sub influența germanilor a fost elaborat conceptul de apărare avansată al alianței. Potrivit acestui concept, în cazul unui atac, luptele trebuie să înceapă cât mai aproape de graniță pentru a evita pierderea de teritoriu german.

Cele mai puternice rezerve cu privire la reînarmarea Germaniei le-au avut – aceasta fiind moștenirea istorică – francezii. În zilele noastre, aceste rezerve au dispărut. Interesele reciproce au condus inițial la un cadru informal, ajungându-se astăzi la o legătură politică și militară foarte strânsă. Forțele armate franceze și germane au realizat anul trecut (1988) un prim exercițiu comun pe scară largă în sudul Germaniei. Toată lumea știe, desigur, că Europa nu poate fi apărată fără Franța. Dar, de asemenea, toată lumea știe că Franța nu poate fi apărată fără NATO, ceea ce înseamnă în același timp și fără forțele armate ale Republicii Federale Germane.

Gândindu-ne în retrospectivă la istoria și procesul de formare a Armatei Federale Germane, se ridică două întrebări:

În primul rând – și-a îndeplinit Bundeswehr-ul așteptările care au fost stabilite prin crearea ei?

În al doilea rând – și această este o întrebare care trebuie pusă – s-au adevărat temerile legate de crearea Bundeswehr-ului rostite atât în țările care au luptat în al doilea război mondial împotriva Germaniei cât și în interiorul Republicii Federale?

În cazul primei întrebări, trebuie remarcat faptul că așteptările s-au concentrat pe crearea unei armate performante capabile să consolideze forțele de apărare ale Alianței Nord-Atlantice în mod eficient. În prezent, cu un total de – după cum s-a menționat deja – peste 450 000 de oameni, Bundeswehr reprezintă cu cele douăsprezece divizii ale Forțelor Terestre și patru divizii ale Forțelor Aeriene ale sale nucleul forțelor de apărare convenționale ale Alianței în Europa. Echipamentele sale sunt moderne. Datorită instrucției sale, armata germană dă dovadă în concurență cu aliații săi de rezultate excelente. La o privire retrospectivă, Bundeswehrul a devenit un factor eficient și de neînlocuit în apărarea Europei în prezent.

De acest lucru nu se îndoia nimeni în momentul în care s-a cerut participarea germană la apărarea vest-europeană. La vremea respectivă, îngrijorările veneau din altă parte. Acest fapt mă aduce la a doua întrebare, care se referă la temerile apărute odată cu crearea unei forțe armate germane. Preocuparea de pe vremea respectivă era dacă noile forțe armate germane se vor transforma într-un stat în stat. Și: ar putea aceste forțe să devină vreodată o amenințare pentru securitatea altor state sau chiar și pentru securitatea internă a Republicii Federale Germania?

Ei bine, și în ceea ce privește acest punct putem spune astăzi: Bundeswehr-ul a confirmat așteptările cu care a pornit la drum. Ea reprezintă un factor de încredere și stabilitate atât în societatea pluralistă a Republicii Federale Germania, cât și ca partener al Alianței. Întrezăresc două motive principale pentru această evoluție care astăzi pare de la sine înțeleasă:

Pe de o parte, armata a fost privită de la început ca o armată cu serviciul militar obligatoriu, ce își avea locul bine fixat într-o democrație suverană și ca partener într-o alianță defensivă. Pentru prima dată în istoria Germaniei, misiunea forțelor armate stabilită prin Constituție este una defensivă, iar pregătirea unor războaie de agresiune este sancționată. Constituția Republicii Federale Germania prevede, de asemenea, controlul parlamentar al forțelor armate. Astfel, în timp de pace comanda supremă se află în mâinile Ministrului Federal al Apărării, iar în caz de apărare îi revine Cancelarului.

Pe de altă parte, acesta fiind încă un motiv pentru evoluția Bundeswehr-ului către ipostaza ei actuală, armata și misiunea ei a fost orientată către oamenii pentru care există și care servesc în ea. Poziția de soldat în societatea germană și în forțele armate a fost marcată de la început de conceptul de „cetățean în uniformă”. Aceasta înseamnă că soldatul nu se bucură de o poziție *sui generis*. Drepturile și obligațiile sale civile nu îi sunt restrânse sau amplificate mai mult decât este necesar ca acesta să își poată îndeplini responsabilitățile sale profesionale. Totodată, drepturile constituționale ale soldaților sunt garantate de către un „împuternicit pentru serviciul militar” numit de Bundestag.

Desigur, au existat în istoria tânără a Bundeswehr-ului probleme, tensiuni și nemulțumiri. Aceasta vor continua să apară. Dar nici una dintre

aceste probleme nu a condus până în prezent la crize care ar putea afecta relația dintre forțele armate și stat, societate, sau o Alianță. Privind retrospectiv ni se înfățișează trei decenii de dezvoltare pașnică a Bundeswehr-ului. Desigur, în comparație cu alte armate și într-o perspectivă istorică, este vorba de o perioadă scurtă de timp. Dar treizeci de ani de forțe armate într-o democrație germană nu au existat niciodată.

Am fi naivi dacă am închide ochii în fața străduințelor atât ale Pactului de la Varșovia cât și ale anumitor cercuri – în special a celor care militează pentru schimbarea de sistem – de a desființa Bundeswehr-ul, apartenența sa la NATO și chiar și capacitatea de apărare a vestului. Propunerile în vederea realizării acestor străduințe merg de la neutralizarea Europei Centrale până la dizolvarea sistemului de alianțe. Nu voi intra în detaliu cu privire la toate încercările de a submina capacitatea de apărare a Occidentului. Trebuie să fim conștienți de faptul că prin dizolvarea legăturilor militare dintre Republica Federală Germană și puterile occidentale, fie prin retragerea acesteia din NATO, fie prin neutralizarea acesteia sau a celor două state germane, politica lumii libere și-ar pierde fundamentul.

Precum am menționat la începutul discursului meu, problema reînarmării Germaniei de după 1945 este problema valențelor politice și strategice ale forțelor armate din cele două state germane. Prin scurta mea prezentare am încercat să evidențiez faptul că forțele armate ale Republicii Federale – și același lucru este valabil în principiu și pentru armata Republicii Democrate Germane – datorită dimensiunii lor strategice reprezintă un remarcabil instrument politic atât în context național cât și la nivelul alianțelor.

Pe fondul evoluțiilor politice generale în Europa, dar mai ales în Germania de ambele părți ale frontierei interioare germane, se trece uneori cu vederea faptul că cele două state germane sunt rezultatul unui război pierdut și că afilierea lor la sisteme politico-sociale diferite nu se bazează pe principiul auto-determinării popoarelor. Numai că este imposibil să se ajungă la o viziune comună asupra auto-determinării popoarelor în cele două state germane și, dincolo de ele, în Est și Vest, folosind mijloace militare. Este nevoie de o competiție a ideilor. Acesta a fost, probabil, unul din mobilurile care au determinat puterile occidentale după cel de-al Doilea Război Mondial să invite Republica Federală Germania să înființeze propriile forțe armate pentru apărarea comună a Europei.

DIN ISTORIA RELAȚIILOR ROMÂN-AMERICANE: VIZITA DELEGAȚIEI ROMÂNE ÎN SUA, ÎN ANUL 1987

CERASELA MOLDOVEANU

Abstract

The visit of the Romanian delegation at the beginning of May, 1987, was a great attempt to stop the Amendment Wolf consequences attached commerce Law, what is being discussed in House of Representatives. The Amendment meant cancellation of Most Favoured Nation Clause for six month, which would be destabilized for a long term the political and commercial bilateral relations.

The discussion of the delegation with over 23 U.S. politicians have emphasized the USA attaches importance to human rights by the Romanian authorities through the immigration process flexibility, acceptance and respect for various religious cults and national minorities, especially Hungarians.

It was also noticed the need for a contact more often between members of the Administration, Congress and the Romanian government, accompanied by the required documentation. Politicians and American businessmen who had business ties with the Romanian government took a more conciliatory attitude towards the internal developments in Romania, voting against the amendment Wolf.

Keywords: communism, Ronald Reagan, Wolf amendment, most favoured nation clause, Nicolae Ceaușescu, US Congress

Vizita delegației române la Washington a avut loc în perioada 4-9 mai 1987, pe fondul unui context intern, și mai ales internațional, deosebit de complex și în același timp nefavorabil regimului de la București - amenințat de pericolul suspendării și chiar al retragerii Clauzei națiunii celei mai favorizate de către Administrația și Congresul american și de deteriorarea relațiilor cu țara vecină, Ungaria.

Guvernul român se confrunta în acea perioadă cu existența unei administrații americane, precum cea condusă de președintele Ronald Reagan, un republican anti-comunist convins, care punea în centrul politicii sale externe lupta împotriva regimurilor comuniste, în special împotriva URSS, pe care el a definit-o într-un celebru discurs la începutul primului său mandat prezidențial drept „imperiul răului”. Pentru el, dictaturile comuniste erau

absolut lipsite de legitimitate¹. Deși, aparent, incapabil de compromisuri sau negocieri, președintele american a făcut enorm pentru încurajarea și susținerea mișcărilor disidente din statele comuniste, inclusiv a regimului de la București, considerat, pentru manifestările sale de autonomie față de Kremlin, unul din favoriți.

Să nu uităm că, în relațiile politico-economice cu SUA, România beneficia de un statut privilegiat, acordat în perioada administrațiilor Nixon și Ford, președinți americani care au și vizitat țara noastră. În 1975, România a primit Clauza națiunii celei mai favorizate, în baza amendamentului Jackson-Vanick, care condiționa acordarea clauzei de politica de emigrare, de libera circulație a persoanelor, promovată de guvernul țării respective. **Un an mai târziu i s-a oferit și regimul generalizat de preferințe vamale (care funcționa numai pentru țara noastră)**, așa încât comerțul SUA cu România ajunsese în 1980 la un miliard de dolari, în timp ce cu URSS era de doar 300 de milioane de dolari.

Obținerea acestui statut echivala pentru România cu o recunoaștere a relațiilor speciale dintre cele două țări, a politicii independente duse de guvernul român în exterior, în special în relația cu URSS. Cercurile politice americane sperau că acordarea clauzei va ajuta România să fie mai puțin dependentă de URSS². Acest „credit politic”, pe care SUA l-a investit în România, a fost speculat, în următoarea decadă, de către Ceaușescu, cu dibăcie și succes, reușind până în prima jumătate a anilor '80 să păcălească chiar și vigilența administrației Reagan.

Odată cu venirea lui Mihail Gorbaciov la conducerea Uniunii Sovietice, în 1985, care a promovat o nouă linie politică, de glasnost și perestroika (comunism cu fața umană), de încercări de reformare economică, socială dar și de politică externă, radicale pentru acea vreme, în contradicție totală cu politica dusă de Nicolae Ceaușescu, caracterizată prin înăsprirea condițiilor de viață și de emigrare ale cetățenilor români, inclusiv a celor de altă etnie, sau de interdicere a unor culte și secte religioase, Reagan și-a manifestat categorica sa dezaprobare în raport cu politica liderului de la București, ce încălca în mod flagrant drepturilor omului. Așadar, reformele începute de liderul sovietic în 1985 i-au determinat pe americani să ajungă la concluzia că sprijinul acordat României până atunci nu mai era necesar, deoarece dispăruse

breșa din sistemul comunist la care au sperat în ultimii cincisprezece ani. Mai mult decât atât, **din cauza regimului opresiv, țara noastră a coborât în preferințele SUA pentru statele din Europa de Est, de pe prima poziție, pe ultimul loc.**

Cert este că dialogul inițiat de cei doi lideri mondiali, Reagan și Gorbaciov, a aruncat într-un con de umbră poziția anti-sovietică de până atunci a României, iar imobilismul ideologic menținut cu îndârjire de liderul român a dus la crearea unei strategii comune împotriva acestuia, împotriva dictaturilor comuniste în general, care a culminat cu anul 1989.

Dacă până în 1980 Clauza pentru România era sprijinită de marile corporații, de interesul scăzut al Congresului față de respectarea drepturilor omului și de Administrația americană, eforturile făcute de România pentru a-și plăti datoriile externe care au redus substanțial (aprox. 2/3) exporturile SUA în țara noastră, producând serioase dezechilibre ale balanței comerciale dintre cele două țări, au determinat retragerea sprijinului corporațiilor americane³. Ambiția liderului de la București de a plăti integral datoria externă, sacrificând bunăstarea și libertatea propriului popor a intrat în atenția Administrației Carter, care a pus un accent puternic pe respectarea drepturilor omului, temă preluată și de succesorul său, președintele Reagan, din 1981. Au început să apară tot mai numeroase organizații pentru drepturile omului, tot mai puternice, care au impus în politica și societatea americană un nou trend, astfel că, pentru a-și asigura voturi, deseori candidații pentru Congresul american pledau și ofereau garanții verbale pentru respectarea drepturilor omului⁴. Treptat, Amendamentul Jackson-Vanick, care a fost interpretat mult timp *ad litteram*, punând accent doar pe îmbunătățirea condițiilor de emigrare, și-a extins sfera de interes și asupra respectării drepturilor omului în țările care solicitau prelungirea Clauzei.

Ultimul avertisment al americanilor legat de rezolvarea acestei sensibile problematice, a respectării drepturilor omului, a fost transmis odată cu scurta vizită la București, la 15 decembrie 1985 a înaltului oficial american, George Shultz, secretarul de stat al SUA⁵, care a adus președintelui român un mesaj al președintelui Reagan și al unor congresmani americani, nemulțumiți și vădit îngrijorați de situația din România. Ei făceau referire, în special, la următoarele probleme:

– lipsa unui aranjament scris în legătură cu procedurile de emigrare și flexibilizarea condițiile legate de aceasta;

– importul de Biblii pentru confesiunile și sectele religioase din România⁶;

– adoptarea de măsuri administrative discriminatorii împotriva cultelor și sectelor nerecunoscute de către autoritățile române;

– acordarea aprobării de emigrare unor cetățeni români;

– demolarea de lăcașuri de cult și biserici;

– nerecunoașterea unor secte și prigonirea membrilor acestora (Martorii lui Iehova, Mormonii, etc.)⁷.

În cazul nerespectării acestor cerințe se punea problema suspendării și chiar a eliminării Clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România.

În pofida acestor avertismente, în perioada următoare, autoritățile române au ignorat pretențiile ridicate de guvernul și Congresul american, Ceaușescu având convingerea că aceste probleme constituiau doar un amestec direct în treburile interne ale României și o încercare a SUA de subminare a independenței naționale și, implicit, a regimului comunist din România.

Semnarea, în iunie 1988, la București a „Acordului privind încetarea Clauzei națiunii celei mai favorizate în relațiile comerciale dintre România și SUA” i-a permis liderului român să-și manifeste în mod fățiș nemulțumirea față de poziția „ideologică” (deci anticomunistă) a Administrației Reagan, în octombrie 1988, în timpul vizitei la București a lui John Whitehead, adjunctul secretarului de stat⁸. Acesta a readus în discuție problematica drepturilor omului și a libertăților religioase, pe care Administrația SUA continua s-o monitorizeze, cât și programul de sistematizare a zonelor rurale, ce crea serioase dificultăți populației.

Ceaușescu considera că problematica privind nerespectarea drepturilor omului și a minorității maghiare, nu de puține ori, își avea sorgintea în atitudinea anti-românească a unor „cercuri ostile” de la Budapesta și a unor congresmeni americani de origine maghiară, care făceau un puternic lobby împotriva guvernului de la București, situație recunoscută și de politicienii americani. La rândul său, Ceaușescu acuza guvernul ungar de încercările de falsificare a istoriei Transilvaniei, și de promovarea unor concepte specifice epocii naziste⁹, care nu făceau decât să adâncească polemica dintre cele două țări. La cea de-a Treia Reuniune a

CSCE, desfășurată la Viena, delegatul ungar a ridicat problema discriminării ungarilor în statele vecine Ungariei și a susținut, câteva luni mai târziu, o propunere referitoare la drepturile omului, promovată de Canada și Iugoslavia. Era pentru prima dată când o rezoluție occidentală privind drepturile omului era susținută de o țară comunistă.¹⁰

În scurt timp, divergențele româno-ungare au depășit cadrul oficial, mutându-se în mass-media, conflictul fiind preluat și alimentat de mediile de presă internaționale. Cum problemele legate de respectarea drepturilor omului și a minorităților aveau o mare priză la publicul american, situația minorității maghiare din Transilvania a devenit un subiect predilect de dezbatere pentru unii dintre membrii Congresului.

La 30 aprilie 1987, Camera Reprezentanților Congresului SUA a votat **amendamentul Wolf**, după numele senatorului republican Frank Wolf, care l-a propus, la proiectul noii Legi a Comerțului, aflată încă în dezbatere, care prevedea suspendarea Clauzei națiunii celei mai favorizate acordate României, pe o perioadă de 6 luni și solicita președintelui american să raporteze Congresului, la fiecare 60 de zile despre situația drepturilor omului în România¹¹. Oficialii de la București, luând cunoștință de această situație, au caracterizat-o drept o acțiune organizată de cercurile ostile României, un act de „presiune” și de ingerință în problemele interne ale României¹². Ca atare, Ceaușescu, convins că era în interesul SUA să sprijine și în continuare politica de autonomie a României, a forțat nota și a transmis răspunsul său o zi mai târziu, la 1 mai 1987, prin ambasadorul american la București, Roger Kirk, amenințând că, dacă se legiferează suspendarea Clauzei, România va stopa toate plecările în SUA și va anula toate aprobările de plecări definitive acordate deja.

În pofida răspunsului dur primit de la București și a convingerilor sale politice, Ronald Reagan a oferit României, la 2 iunie 1987, o nouă derogare prin care recomanda Congresului prelungirea statutului Clauzei națiunii celei mai favorizate României pe o perioadă de încă un an, Administrația sa dorind menținerea bunelor relațiilor cu România. Reagan a declarat că decizia a fost „extrem de dificilă”, dar prelungirea Clauzei ar stimula în continuare emigrarea și ar acorda SUA o anumită influență asupra modului în care România și-ar putea îmbunătăți „practicile” privind drepturile omului și libertățile religioase¹³.

În aceste circumstanțe are loc vizita delegației române la Washington, într-o ultimă încercare de a determina clasa politică americană să nu suspende Clauza și implicit avantajele economice ce decurgeau de aici. Era clar pentru ambele părți că suspendarea Clauzei, chiar și pentru șase luni, ar fi provocat mari neajunsuri în relațiile comerciale dintre cele două țări și ar fi periclitat natura relațiilor speciale pe care se întemeiasă până atunci legătura dintre ele, chiar dacă acestea cunoscuseră o deteriorare accentuată în ultimii cinci ani. În același timp, speranțele liderului comunist se bazau și pe relațiile financiare și economice pe care unii oameni politici și de afaceri americani le începuseră sau le consolidaseră, în ultimul deceniu, cu statul român, nutriend speranța că interesele financiare vor prevala în fața celor cu aspect umanitar sau social. Putem afirma că în multe situații nu s-a înșelat, interesele unor oameni de afaceri americani fiind precumpănitoare în relația cu România.

Delegația a fost condusă de deputatul Marin Ivașcu, vicepreședinte al Marii Adunări Naționale și președintele Grupului Român din Uniunea Interparlamentară, din ea făcând parte Dumitru Ghișe, vicepreședinte al Comisiei pentru politica externă și cooperarea economică internațională, Gheorghe Petricu, secretar tehnic al Grupului și Iuliu Fejes. Delegația a fost primită de Jim Wright, președintele Camerei Reprezentanților și John Whitehead, secretar de stat adjunct și a avut în cele cinci zile de ședere întrevederi cu influente personalități din Congresul american, cu președinți ai unor importante comitete din Congres, cu membri ai Administrației, ai Departamentului de Stat, și chiar cu primarul New Yorkului, un total de 26 de deputați și senatori în cele 23 de întâlniri, majoritatea separate¹⁴. A fost un adevărat maraton al discuțiilor pe care membrii delegației române l-au susținut, în încercarea lor de a evita suspendarea Clauzei.

Mandatul delegației a fost cât se poate clar, menținerea relațiilor privilegiate cu autoritățile americane și prelungirea Clauzei în condițiile neacceptării exercitării vreunei presiuni sau amestec în treburile interne ale României. Practic, se menținea aceeași poziție inflexibilă a autorităților române, pe care Ceaușescu o specula în favoarea sa de mult timp.

Înarmați cu „dovezi și argumente” împotriva aprecierilor ostile la adresa politicii interne și

externe românești, membrii delegației au încercat pe parcursul acelor zile să lămurească de bunele intenții ale României, în primul rând pe cei care votaseră pentru amendamentul Wolf și apoi pe cei care se arătaseră, într-o formă sau alta, favorabili României.

S-a constatat că cei mai mulți oponenți ai acordării Clauzei erau politicienii republicani, cu care Ceaușescu avusese mai mult noroc în trecut, în timpul Administrațiilor Nixon și Ford. Cei mai înverșunați și stabili opozanți ai României rămăseseră deputații Christopher Smith, republican din partea statului New Jersey, Tony Hall, democrat din partea statului Ohio, celebrul de acum Frank Wolf, republican din partea statului Virginia, Tom Lantos, republican, din partea statului California, cetățean american de origine evreiască din Ungaria, ș.a., care, au și refuzat, de altfel, orice contact cu membrii delegației române.

Pe toată perioada vizitei, în urma întrevederilor avute cu fiecare dintre politicienii americani, delegația română a avut de înfruntat trei curente diferite de opinie: cei care se situau deschis de partea României și votaseră împotriva amendamentului Wolf, cei care votaseră în favoarea amendamentului dar care o făcuseră fără a avea o informare completă a situației, fiind influențați de oponenții din Congres și cei care susțineau cu hotărâre amendamentul, situându-se clar de partea cealaltă a baricadei.

În urma raportului făcut de către membrii delegației, pe seama discuțiilor purtate cu congressmanii americani, s-a concluzionat că politicienii care erau favorabili României, s-au pronunțat pentru continuarea relațiilor bilaterale, în special pe plan economic. Aceștia apreciau că în acel an, 1987, mai mult ca oricând „s-a creat o situație îngrijorătoare, care pune în mare pericol revalidarea clauzei națiunii celei mai favorizate”¹⁵. Pentru a susține cauza României în Congres, interlocutorii au apelat la spiritul de cooperare cu partea română, pentru „a oferi dovezi clare opozanților”. Pe tot parcursul întrevederilor au fost abordate diverse probleme, unele sensibile, altele de interes general, pentru normalizarea relațiilor româno-americane, majoritatea interlocutorilor americani dovedindu-se deschiși dialogului, chiar și în situația în care votaseră în favoarea aplicării amendamentului Wolf.

Prezentăm pe această cale, cele mai importante dintre subiectele dezbătute în cursul întreve-

derilor dintre membrii delegației române și o parte dintre kongresmanii și afaceriștii americani:

– **Dante Fascell**,¹⁶ președintele Comisiei pentru afaceri externe din Camera Reprezentanților, deputat democrat de Florida, afirma că înțelege pe deplin și împărtășește poziția României privind dreptul său de a fi o țară independentă, dar că problema drepturilor omului era foarte sensibilă în SUA, ideea libertății de mișcare a individului fiind puternic sprijinită în țara sa. Acesta era interesat de numărul evreilor care au părăsit România, de pregătirea acestora cât și de cei care plecau spre Germania Federală, solicitând și un istoric al comunității germane din Transilvania. El a adus în discuție și problema Țiganilor și a minorităților naționale din Ardeal.

A apreciat că dezechilibrul balanței comerciale cu România nu afectează prea mult economia americană și nu reprezintă un motiv serios pentru suspendarea Clauzei, din partea celor care îl invocă.

Totodată, acesta a apreciat pozitiv politica externă independentă a României și poziția sa în cadrul Tratatului de la Varșovia, reafirmandu-și dorința de a vizita din nou România.

A votat împotriva amendamentului Wolf.

– **Spencer Oliver**,¹⁷ consilier al Comisiei pentru afaceri externe din Camera Reprezentanților și fost director executiv al Comisiei CSCE, a arătat că România nu respectă prevederile acordului de la Helsinki privitoare la asigurarea libertăților religioase și la emigrarea cetățenilor ei. El a subliniat faptul că influența „perseverență și permanentă a emigrației maghiare” asupra Congresului este foarte mare și importantă, „ținând zilnic trează atenția kongresmenilor în legătură cu situația populației maghiare din Transilvania”. De asemenea, a ținut să sublinieze faptul că România a dat numărul cel mai mare de aprobări de emigrare, comparativ cu alte țări socialiste europene, deși s-a observat că acordarea celor mai multe aprobări se făcea în preajma revalidării Clauzei, cu prilejul unor vizite sau ca urmare a intervențiilor autorităților americane.

A votat împotriva amendamentului Wolf.

– **Sam Gibbons**¹⁸, președintele subcomitetului pentru comerț al Comitetului pentru căi și mijloace, deputat democrat de Florida, s-a scuzat că nu s-a putut implica în problema României decât în ziua votării, fiind ocupat cu amendamentul pentru Japonia. A susținut în scris respingerea amen-

damentului și a cerut colegilor săi același lucru. A adus la întrevvedere cu delegații români doi deputați republicani care votaseră în favoarea amendamentului, Richard Schultze și John Duncan, cu scopul de a media contactul între partea română și oponenții acesteia, pentru a clarifica multe din obiecțiile aduse României. A insistat asupra „unor contacte cât mai largi cu membrii Congresului întrucât specificul audierilor (pentru Clauză) reclamă o bună cunoaștere a realităților din România pentru a da răspunsuri corespunzătoare”.

Au fost aduse în discuție problemele de ordin religios: demolarea unei biserici penticostale, despre care auzise că ar fi fost construită fără aprobare, fapt care lui i s-a părut perfect legal, dar zvonurile sugerau că în timpul demolării, în interior, s-ar fi aflat enoriași. Cu o săptămână înainte, în urma vizitei întreprinse de rabinul Moses Rosen la Washington, aflase că au fost demolate o sinagogă de rit spaniol și un cămin de bătrâni, ambele în mod legal și cu despăgubirile aferente, din partea statului român. Totodată, organizația religioasă CREED din Statele Unite i-a comunicat că „în România nu există persoane închise pe motive religioase și că nu există persecuții în acest domeniu”. A afirmat cu tărie că nu crede în episodul cu bibliile transformate în hârtie igienică.

Cu părere de rău, acesta a afirmat că, în data de 7 mai, când delegația română se afla încă în SUA, a încercat să aibă o nouă întrevvedere cu autorii proiectelor de rezoluții privind Clauza, în special cu kongresmanii Wolf, Smith, Hall și Triple, dar aceștia au declinat invitația, la care a participat doar deputatul republican de Colorado, Hank Brown, membru al Comitetelor pentru buget și judiciar.

El a subliniat în permanentă importanța reînnoirii Clauzei, apreciind că „suspendarea sau anularea acesteia ar fi contrară intereselor celor două țări, ar afecta relațiile bilaterale în ansamblu, ar diminua mult posibilitățile de export românesc pe piața americană, determinând România să amplifice comerțul cu URSS”.

A votat împotriva amendamentului Wolf.

– **John Duncan**¹⁹, liderul minorității din Comitetul pentru căi și mijloace, deputat republican de Tennessee, și-a exprimat regretul că nu există o legătură permanentă între România și membrii Congresului, remarcând că în ultimii zece ani nu a fost contactat de nici-o oficialitate românească. A

afirmat că există o neconcordanță între cifrele referitoare la aprobări de emigrare oferite de partea română și cele pe care le deține partea americană.

A votat în favoarea amendamentului Wolf.

– **Carl Perkins**²⁰, membru al Comitetului pentru educație și muncă, deputat democrat de Kentucky și-a exprimat sprijinul față de cooperarea dintre România și firmele din Kentucky, îndeosebi în domeniul cărbunelui, problemă în care era direct interesat. A solicitat o serie de date privitoare la volumul cooperării dintre țara noastră și firmele din Kentucky și consecințele de ordin economic și financiar pe care le-ar suporta în cazul suspendării sau anulării Clauzei.

Referindu-se la deputatul Wolf, l-a caracterizat drept unul dintre „cei mai conservatori dintre membrii grupului conservator al Partidului Republican din Cameră”.

A votat împotriva amendamentului Wolf.

La întâlnire a fost prezent și Robert B. Gabbard, vicepreședinte al Companiei Sergeant Energy Services (care exporta cărbune cocsificabil în România în contrapartidă cu camioane, autobuze și microbuze), care a informat delegația română despre vizita sa în România și satisfacția resimțită în relațiile comerciale dintre compania sa și România.

– **Harold Rogers**²¹, membru al Comitetului pentru alocații, deputat republican de Kentucky, care, ca și deputatul democrat de Kentucky, și-a manifestat interesul pentru dezvoltarea comerțului dintre SUA și România, mai ales în domeniul exportului de cărbune, care „ar asigura și mai multe locuri de muncă”. În privința votului pentru amendament, a arătat că „există dificultăți în relațiile bilaterale, în problema drepturilor omului, mai ales legate de demolarea de biserici”. În timpul discuțiilor din Camera Reprezentanților s-a dat de exemplu faptul că, după reînnoirea Clauzei în 1986 a fost demolată Biserica Adventistă din București. Totodată, el a primit informații și de la alți deputați care au vizitat România, ce „au adus vești îngrijorătoare privind tratamentul cultelor”.

În timpul discuțiilor a fost invocat sprijinul acordat de România organizațiilor teroriste, prin livrarea de armament Libiei, R.P.D. Coreene, Iranului și altor țări, livrări care au reprezentat peste 3 miliarde de dolari în perioada 1979-1983, afirmație care a fost inițial combătută de delegația română și apoi îndelung comentată de ambele părți.

S-a angajat să discute cu deputatul Wolf, cei este prieten apropiat, și va insista ca acesta să accepte o întâlnire cu reprezentanții români.

A votat în favoarea amendamentului Wolf.

– **Donald Lukens**²², membru al Comitetului pentru afaceri externe, deputat republican de Ohio, a exprimat îngrijorarea unor membri ai Congresului despre felul cum sunt respectate drepturile omului și libertățile religioase în România, arătând că în SUA „sosesc o serie de rapoarte în această privință care sunt nefavorabile României”. S-a referit, la fel ca și alți congresmeni, la demolarea bisericilor, la libertățile religioase, la unele aspecte economice și sociale interne, dar a criticat orice comentariu al delegației române în legătură cu problema naționalității maghiare. A afirmat că a fost de trei ori la București și de doi ori la Târgu Mureș, că are multe cunoștințe în rândul evreilor de origine maghiară care au rude în România și Ungaria, dar că dorește să facă încă o vizită în România pentru „a se convinge la fața locului de o serie de probleme ridicate de Congres”.

A votat în favoarea amendamentului Wolf.

– **Bill Schuette**²³, membru al Comitetului pentru serviciile armate, deputat republican de Michigan, a apreciat politica externă, independentă a României, considerând că țara noastră are pentru SUA o „importanță geopolitică și strategică”. A afirmat că încurajează interesul României de a atrage companii și oameni de afaceri americani în acțiuni de cooperare economică, mai ales în domeniul industriei chimice, cu care el are strânse legături. Înțelege și apreciază poziția României față de amendament, fiind interesat să fie documentat bine în această privință.

A votat în favoarea amendamentului Wolf.

– **Joseph Brennen**²⁴, membru al Comitetului pentru căi și mijloace, deputat democrat de Maine, a manifestat interes pentru a cunoaște mai bine realitățile din țara noastră, solicitând materiale din partea ambasadei române, pentru a le putea prezenta în Congres.

A votat în favoarea amendamentului Wolf.

La întrevvedere a participat Garvin Rotolo, președintele firmei „American Compliance Center”, care a semnat un contract de import pentru automobile ARO din România. El și-a exprimat interesul pentru menținerea Clauzei pentru România, datorită proiectului de cooperare pe termen lung cu țara noastră, adăugând că, în urma vizitei făcute în România, s-a convins de faptul că

▪ **Congresul american,
locul unde se decidea soarta clauzei românești**

amendamentul Wolf nu s-ar susține. De asemenea, acesta a declarat că, împreună cu alți oameni de afaceri menține legătura cu diverși congresmani, încercând să determine o schimbare de atitudine a acestora în privința Clauzei.

– **Gary Ackermann**²⁵, membru al Comitetului pentru afaceri externe, deputat democrat de New York, a mărturisit că în urma vizitei întreprinse în România, unde s-a dus ca prieten și nu în calitate oficială, încercând să soluționeze unele din cazurile urgente tocmai pentru a fi folosite împotriva politicienilor sceptici din Congres, „a fost rănit și dezamăgit”. Chiar și în aceste condiții, consideră că multe din argumentele folosite în timpul dezbaterilor din Camera Reprezentanților „au un sâmbure de adevăr, dar altele falsifică pur și simplu realitățile”. Un astfel de exemplu este criticarea demolării bisericii adventiste de ziua a șaptea, care s-a realizat în urma unui proces amplu de sistematizare, și nu din motive de persecuție religioasă. A apreciat pozitiv și faptul că s-au publicat și se vor mai publica biblii, deși a fost oarecum dezamăgit de refuzul președintelui român al Departamentului Cultelor de a fi ajutat de partea americană în rezolvarea

acestei probleme. Ackermann dorea atragerea deputaților Wolf, Hall și Smith la acțiunea de adunare a fondurilor pentru tipărirea de biblii.

A apreciat elogios politica externă dusă de România, declarând că realizează „cât de scump a plătit România” pentru această politică.

În ceea ce privește afirmația că România ar sprijini acțiunile teroriste, a declarat că „oamenii serioși nu pot da crezare unor asemenea afirmații”.

De asemenea, a apreciat soluționarea celor 16 cazuri din lista prezentată de el Ambasadei RSR la Washington, în aprilie 1987.

A votat împotriva amendamentului Wolf.

– **Claiborne Pell**²⁶, președintele Comitetului pentru Relații Externe din Senat, senator democrat de Rhode Island, a făcut o primire foarte rece delegației și nu a arătat prea multă disponibilitate pentru dialog, considerând că este în posesia tuturor datelor de care are nevoie. Cu privire la relațiile bilaterale, a declarat că „promovarea raporturilor de prietenie presupune și respectarea drepturilor omului”, referindu-se la cazul Fodor²⁷.

În ceea ce privește problema minorității maghiare din Transilvania, a arătat că în documentele prezentate la Senat nu se face nici o referire la autodeterminare, așa cum speculează autoritățile române, ci la drepturile minorității maghiare.

A apreciat că în anul 1987, mai mult ca până acum „problema Clauzei se găsește în cea mai serioasă dificultate” și, în lipsa unor acțiuni concrete, „Clauza este într-un evident pericol”.

– **Dennis Deconcini**²⁸, co-președinte al Comisiei Congresului pentru CSCE, senator democrat de Arizona, a apreciat oportunitatea vizitei delegației române, fiind interesat să cunoască direct punctul de vedere românesc.

La audierile care avuseseră loc cu o zi înainte în Comisia CSCE, în legătură cu situația cetățenilor de naționalitate maghiară din România și Cehoslovacia, a depus mărturie și poetul român de naționalitate maghiară Szocs Geza, care a primit aprobare de plecare din România și s-a stabilit în Elveția. În urma audierilor s-a evidențiat faptul că „România încalcă obligațiile asumate prin Actul final de la Helsinki, mai ales referitor la minorități, religie, emigrare, în general privind drepturile omului”. În continuare a comunicat delegației române că deținea informații potrivit cărora numărul aprobărilor de plecări definitive în SUA pe primele trei luni ale anului 1987 era cu 40% mai mic decât în aceeași perioadă a anului trecut.

El s-a interesat de prevederile Decretului 408 ce face referință la contactul cetățenilor români cu cei străini care vizitează România, de posibilitățile realizării unor schimburi de vizite la rude între familiile maghiare din România și Ungaria.

Totodată, a apreciat pozitiv acțiunile independente ale României pe plan extern, care au și dus la apropierea dintre SUA și România „mai mult decât cu oricare altă țară socialistă” dar a insistat ca autoritățile române să înțeleagă că, în pofida aparențelor, Congresul american nu este ostil României dar acordă o importanță majoră problematicii drepturilor omului și dorește ca să se acționeze pentru soluționarea problemelor.

– **Wendell Ford**²⁹, membru în Comitetul pentru comerț, știință și tehnologie, în Comitetul pentru energie și resurse naturale și în Comitetul pentru regulamente și administrație, senator democrat de Kentucky, a menționat, discutând despre amendamentul Wolf și trecerea sa prin Senat, că

în calitate sa de om politic trebuie să-și asculte alegătorii, să le accepte și satisfacă cererile, dar să țină cont și de oamenii de afaceri din districtul său, să le creeze condiții optime, pentru ca districtul și statul pe care îl reprezintă să prospere. Din acest ultim punct de vedere el și-a manifestat dorința de a ajuta la revalidarea Clauzei, pentru a nu limita schimburile comerciale, în special exportul de cărbune metalurgic, ce reprezintă un sector sensibil în economia SUA.

A menționat faptul că o serie de alegători din districtul său i-au ridicat o serie de probleme privind drepturile religioase în România, cu referire, în special, la biserica baptistă din București, cât și despre dificultăți întâmpinate de rude sau cunoștințe în procesul de emigrare.

La finalul întrevederii și-a exprimat interesul pentru obținerea de materiale documentare, cu caracter informativ, ce fac referire la politica internă și externă a României, aspecte ale istoriei poporului român, aspecte ale vieții religioase și ale drepturilor omului, ș.a, care să-i permită o mai bună cunoaștere a situației din România.

– **John Whitehead**³⁰, secretarul de stat adjunct, și-a afirmat satisfacția pentru vizita delegației române, considerând-o foarte oportună în această perioadă, cât și pentru întrevederile avute de membrii delegației cu politicienii americani. A declarat că a fost foarte mulțumit de vizita sa în România, în noiembrie 1986, mai ales de primirea pe care i-a făcut-o președintele României, Nicolae Ceaușescu. El reafirmă dorința Administrației Reagan de a dezvolta în continuare relațiile cu România, considerând că suspendarea Clauzei „ar fi un serios pas înapoi”. Din afirmațiile sale se pare că votul pentru amendamentul Wolf ar fi luat prin surprindere Administrația, cu atât mai mult conectarea acestuia de Legea asupra comerțului, fiind atipică pentru procedura clasică de validare a Clauzei. Astfel, Administrația „nu a avut timpul necesar să reacționeze așa cum ar fi dorit”, dar acționează în acest sens pentru a evita o situație similară în Senat. Departamentul de Stat pregătește propunerile în vederea trimerii recomandării de către președintele Reagan, până la 3 iunie, anul în curs.

Din punctul său de vedere, principala problemă în vederea revalidării Clauzei rămâne tot emigrarea. Nu cunoștea cifrele pentru anul 1987, dar avea

informații privind scăderea acestora în anul 1986 față de 1985. Recomanda guvernului român să acționeze în mod concret pentru rezolvarea problemelor, până în iunie.

S-a declarat, de asemenea, mulțumit de rezolvarea problemei cu bibliile, care trenea de mult timp, tipărindu-se aprox. 1000 de biblie.

Considera că este în interesul României și al SUA să rezolve unele cazuri care nu sunt atât de dificile, în opinia sa: un alt lăcaș pentru o biserică demolată, reunificarea de familii, eliberarea unor cetățeni închiși pe nedrept

În privința politicii externe românești, acesta a salutat poziția independentă față de URSS în probleme ca Afganistanu, în relațiile cu Israelul.

– **Thomas Simmons**³¹, adjunct al asistentului secretarului de stat pentru problemele Europei de Răsărit și Canadei, a apreciat că delegația română a sosit oportun, având în vedere impasul în care au intrat relațiile româno-americane. Deși cele două țări au sisteme social-politice diferite și, ca atare, poziții diferite în abordarea problemelor, ele au totodată și interese comune. El a subliniat că interesul autorităților americane față de problema

drepturilor omului are un caracter global și nu vizează numai România. În cazul țării noastre interesul major se pune pe legătura dintre Clauză și emigrare. Și în SUA există criterii de selecție pentru obținerea vizei de intrare, el găsindu-se în România în momentul când s-au acordat aprobări de plecare „unor persoane care măturau străzile”.

El considera prezența delegației române foarte potrivită pentru a explica în Congres diferite aspecte mai puțin cunoscute, sau care au fost distorsionate intenționat, interesându-se în mod special de cazurile de notorietate – Bella Pall, Erno Borbely și de actorul român de naționalitate maghiară, Arpad Visky, care a murit în condiții misterioase, moartea sa fiind declarată de autorități sinucidere.

– **Edward Koch**³², primarul orașului New York, a avut o atitudine „irascibilă” în privința problemei naționalităților, pe care n-a dorit s-o abordeze. A declarat că are propriile sale informații referitoare la drepturile la educație și cultură ale cetățenilor români de naționalitate maghiară, din surse pe care le consideră serioase și oneste, referindu-se la prietenii săi americani-unguri. Chiar înainte de întrevvedere cu delegația română primise vizita lui Laszlo

■ Întâlnire la nivel înalt Gorbaciov-Reagan

Harnos, liderul unei organizații a ungarilor din New York, care s-a plâns de „discriminările la care sunt supuși ungurii din Transilvania”.

În afară de personalitățile politice amintite, delegația română a avut întreveneri și cu alți politicieni americani cu prestigiu și autoritate din Congres – **Jim Wright**, președintele Camerei Reprezentanților, deputat democrat de Texas, **John Porter**, membru al Comitetelor pentru serviciile armate, alocățiilor, co-președinte al „caucus-ului” pentru drepturile omului al cărui președinte este deputatul Tom Lantos, **Hank Brown**, membru al comitetelor pentru buget și judiciar, deputat republican de Colorado, **Bill Frenzel**, membru al sub-comitetului pentru comerț, al comitetului pentru căi și mijloace, **Bob Wise**, membru al Comitetului pentru relații externe, deputat democrat de Virginia de Vest, **Bill Archer**, membru al Comitetului pentru căi și mijloace, deputat republican de Texas, ș.a.

Demersurile delegației române la Washington demonstrează importanța pe care autorităților române o dădeau în 1987 Clauzei americane și relațiilor comerciale speciale dintre cele două țări, chiar dacă un an mai târziu Ceaușescu o va revoca în mod unilateral, exasperat de exigențele manifestate de partea americană, privind respectarea drepturilor omului.

Se poate afirma că atât amendamentul Jackson-Vanick, care a fost radicalizat, cât și amendamentul Wolf legat de Legea comerțului au grăbit în mare măsură deznodământul din anul 1988, Congresul SUA fiind îndrituit să supună cu și mai mare rigurozitate analizei publice situația nesatisfăcătoare a emigrației și a drepturilor omului din România. La acestea s-a adăugat și influența crescândă a lobby-ului maghiar din America, care a avut o activitate mult mai organizată și perseverentă pentru a împiedica revalidarea Clauzei pentru România.

¹ Vladimir Tismăneanu, *Ronald Reagan și prăbușirea sovietismului*, „Revista literară”, nr. 24/2004.

² Mircea Răceanu, *O cronologie comentată a relațiilor româno-americane*, Edit. Silex, București, 2005, p. 229.

³ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane. 1940-1990*, Institutul European, Iași, 2002, p. 561.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Vezi și Roger Kirk, Mircea Răceanu, *România împotriva Statelor Unite. Diplomația absurdului (1985-1989)*, Edit. Silex, București, 1995.

⁶ În iunie 1985, publicațiile americane „New York Times” și „Wall Street Journal” au relatat că administrația de la București transformă bibliile în hârtie igienică, prin reciclarea și prelucrarea lor în fabricile de hârtie și celuloză de la Brăila și Bistrița.

⁷ Mircea Răceanu, *O cronologie comentată...*, p. 282.

⁸ Vladimir Tismăneanu, *op.cit.*

⁹ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *op.cit.*, p. 525.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Mircea Răceanu, *O cronologie comentată...*, p. 284.

¹² Roger Kirk, Mircea Răceanu, *op.cit.*, p. 167.

¹³ Mircea Răceanu, *O cronologie comentată.....*, p. 298.

¹⁴ Arhivele Naționale Centrale (ANC), Fond CC al PCR – Cămară, dosar 104/1987, f. 2-3.

¹⁵ *Ibidem*, f. 2.

¹⁶ *Ibidem*, f. 8-9; 11.

¹⁷ *Ibidem*, f. 9-10.

¹⁸ *Ibidem*, f. 10-11.

¹⁹ *Ibidem*, f. 9.

²⁰ *Ibidem*, f. 12.

²¹ *Ibidem*, f. 13.

²² *Ibidem*, f. 12.

²³ *Ibidem*, f.14.

²⁴ *Ibidem*, f. 15.

²⁵ *Ibidem*, f. 16.

²⁶ *Ibidem*, f. 18.

²⁷ Se referă la permisiunea de emigrare a soției și fiului lui Napoleon Fodor, fostul șef al biroului comercial român din New York, care a cerut azil politic în SUA, în anul 1982.

²⁸ ANC, Fond CC al PCR – Cămară, dosar 104/1987, f. 18.

²⁹ *Ibidem*, f. 19.

³⁰ *Ibidem*, f. 20-21.

³¹ *Ibidem*, f. 21-22.

³² *Ibidem*, f. 22.

INTERVIU CU DOMNUL AMBASADOR NICOLAE IORDACHE

General-maior (r) dr. MIHAIL E. IONESCU

Convorbire, 12 octombrie 2010

Gen. M.E. Ionescu: Cum au fost recepționate la Conferința de la Madrid și la București evenimentele care aveau impact negativ asupra destinării și chiar asupra conferinței: invazia sovietică din Afganistan, legea marțială în Polonia, criza rachetelor din Europa?

Ambasador N. Iordache: Reuniunea de la Madrid s-a desfășurat, într-adevăr, într-o perioadă de recrudescență a Războiului Rece între Est și Vest. Climatul în care s-au desfășurat lucrările reuniunii a fost tensionat și influențat, mai ales, de invazia sovietică în Afganistan, de impunerea legii marțiale în Polonia, de criza rachetelor în Europa și, în special, după părerea mea, de confruntarea dintre cele 2 superputeri care au monopolizat forumul pan-european de la Madrid, folosindu-l ca pe o arenă pentru promovarea propriilor interese specifice politice, militare și strategice, ignorând sau „neglijând”, uneori, interesele celor 33 de state participante la reuniune. Această situație explică de ce lucrările reuniunii de la Madrid au durat aproape 3 ani, precum și reacția unor țări mici și mijlocii atât din estul cât și din vestul continentului, cum au fost Islanda, România, Elveția și altele, care nu s-au sfiit să atragă atenția celor doi mari actori, public și diplomatic, că instituția creată la Helsinki în 1975 este un forum pentru promovarea și armonizarea intereselor tuturor celor 35 de state participante și al continentului European în ansamblul său.

Gen. M.E. Ionescu: Cum a fost recepționat la București? Conferința a durat practic 3 ani, de-

pășind așteptările inițiale. Cum a fost, de pildă, în timpul crizei din Polonia? Ce s-a întâmplat la Conferință, ce s-a zis la București?

Ambasador N. Iordache: România, prin acțiunea sa specifică, diplomatică, desfășurată în cadrul reuniunii de la Madrid, dar și în afara acesteia, la București și în capitalele unor țări europene, a militat constant și activ pentru continuitatea procesului Helsinki și pentru depășirea unor situații tensionate. În ciuda unor evoluții de politică internă mai puțin fericite, diplomația românească a avut capacitatea să promoveze constant și cu profesionalism interesele naționale profunde ale țării, fiind unul dintre principalii artizani ai procesului de la Helsinki, cunoscut și apreciat ca atare. România nu-și putea permite să nu apere, în continuare, democratizarea relațiilor internaționale prin respectarea principiilor și normelor convenite în Actul Final pentru Securitate și Cooperare în Europa. Și acest lucru s-a realizat prin instrumente diplomatice specifice: elaborarea mandatului delegației României la lucrările reuniunii și acțiunile politice în cadrul forumului de la Madrid. Capacitatea de a motiva și de a determina factorii politici de putere să aprobe un anumit mod de acțiune al diplomației românești în consens cu interesele profunde ale țării a permis României să fie un actor activ care a contribuit la încheierea cu succes a lucrărilor reuniunii de la Madrid.

Gen. M.E. Ionescu: Care a fost atitudinea Bucureștilor, evidențiată inițial în completări de mandate, față de diversele sincope intervenite la Conferință din cauza instalării unui nou „război rece”, odată cu 1979-1980?

Ambasador N. Iordache: Delegația română la reuniunea de la Madrid a informat corect și obiectiv asupra climatului desfășurării lucrărilor, conflictelor de interese, percepției imaginii României, a politicii sale interne și internaționale, asupra pericolelor de compromitere a procesului de la Helsinki fără să „cosmetizeze” sau să informeze numai despre ceea ce plăcea factorilor politici de decizie. În același timp, delegația română a făcut propuneri, sugestii de acțiune în cadrul reuniunii și în capitalele europene pentru depășirea obstacolelor și blocajelor intervenite în urma revenirii la un nou Război Rece. Majoritatea propunerilor și sugestiilor avansate au fost aprobate și incluse în mandatul delegației. Mai mult, asumându-și riscuri profesionale, și nu numai, delegația a inițiat și o acțiune fără acoperire oficială, care, din fericire, a fost încununată cu succes și a contribuit în mod decisiv la deblocarea lucrărilor și convenirea documentului final al reuniunii de la Madrid.

Gen. M.E. Ionescu: Cum și-a susținut România la Madrid cauza sa principală în procesul Helsinki: evitarea divizării continentului european și blocarea politicii sferelor de influență (ce propuneri a făcut, care au fost delegațiile cu care a cooperat cel mai deschis, ce delegații au sprijinit eforturile noastre, care a fost reacția sovietică și a altor state socialiste etc.)?

Ambasador N. Iordache: Prin atitudinea și acțiunea sa, mai ales prin propunerile avansate în procesul de negocieri și elaborarea documentului final al reuniunii de la Madrid, România a contribuit la evitarea divizării continentului European și la blocarea politicii sferelor de influență. În acțiunea sa, delegația României a colaborat strâns și a fost sprijinită de țările neutre și nealiniat, în special Elveția, Vatican, Austria, Suedia, dar a avut excelente relații și a conlucrat îndeaproape și cu delegațiile Spaniei, Italiei, Portugaliei, Franței, Angliei și altele.

Reacția reprezentanților Uniunii Sovietice și a altor țări socialiste a fost uneori dură, alteori nuanțată și, nu de puține ori, de conlucrare, pentru că România, prin acțiunea și contribuția adusă și prin capacitatea sa diplomatică, era, fără falsă modestie, de cele mai multe ori singura în măsură să avanseze soluții și formulări de compromis care să poată fi acceptate și de țările NATO și de cele ale Tratatului de la Varșovia, dar și de statele neutre și nealiniat.

Gen. M.E. Ionescu: Ce impact a avut asupra Bucureștilor, reflectat la Madrid, evoluția crizei poloneze?

Ambasador N. Iordache: Evoluția crizei poloneze, raportată la politica externă a României, a avut un efect negativ, mai ales în contextul desfășurării lucrărilor reuniunii de la Madrid. Delegația României a avut o foarte bună colaborare cu șeful delegației poloneze, un foarte bun profesionist, integru și apărător convins al procesului de la Helsinki. Din păcate, criza poloneză a paralizat complet activitatea delegației acestei țări la Madrid care nu mai putea acționa în limitele mandatului anterior și nu mai primea nici o reacție de la Varșovia la propunerile și sugestiile sale. În consecință, delegația României nu mai putea conta pe o acțiune concertată cu delegația poloneză sau pe sprijinul său punctual în funcție de interesele celor două delegații.

Gen. M.E. Ionescu: Care a fost relația delegației române cu delegația sovietică la conferința de la Madrid?

Ambasador N. Iordache: Relația delegației României cu delegația sovietică la reuniunea de la Madrid a fost una normală, o relație între profesioniști (profesioniști din cele două delegații pentru că nu erau numai profesioniști) care acționau în limitele unor mandate aprobate în capitalele respective în funcție de interesele celor două țări. Existau, cum era firesc, și puncte de convergență și interese divergente. Misiunea oricărui diplomat onest, în slujba țării sale, este de a utiliza cât mai bine convergențele, de a atenua sau neutraliza divergențele și de a armoniza interesele specifice cu interesul general. Orgoliile de mare putere constituie, adesea, mai ales în negocierile internaționale, obstacole deloc neglijabile, iar atunci serviciile unor țări, cum a fost și este România, sunt demne de luat în seamă. Și sovieticii și americanii și alții nu au pierdut din vedere această posibilitate și nu au ezitat să recurgă la disponibilitatea și capacitatea diplomatică a diplomației românești pentru a netezi disputele și a armoniza interesele lor respective.

Atât reuniunea de la Madrid, cât și Conferința de la Stockholm pentru măsuri de încredere și de securitate și pentru dezarmare din 1984 sunt mărturii în acest sens. Este de la sine înțeles că acționând astfel, România și-a creat posibilități pentru a-și promova și apăra mai bine și propriile interese.

Gen. M.E. Ionescu: Care a fost relația delegației române cu delegația SUA la conferința de la Madrid?

Ambasador N. Iordache: Relațiile delegației române cu delegația SUA la reuniunea de la Madrid au fost bune, pragmatice și amicale. Și, pentru a ilustra spiritul colegial constructiv, chiar și atunci când era în joc imaginea României, aș dori să mă refer la un singur exemplu care are, într-o anumită măsură, și o notă anecdotică. Ori de câte ori reprezentantul SUA în grupul de lucru privind problemele umanitare primea instrucțiuni de la Washington să critice public România, printr-o intervenție la reuniune, pentru diverse situații, cazuri și probleme umanitare, mă prevenea cu o zi-două înainte și întotdeauna găseam o soluție care să nu alimenteze escaladarea climatului de tensiune și confruntare specific Războiului Rece. Îi spuneam simplu: "John, eu înțeleg și respect instrucțiunile pe care le-ai primit și te rog să fii de acord să găsim împreună modalități de a duce la îndeplinire ceea ce Washington-ul îți cere, fără să nominalizezi însă România pentru că, în acest caz, mă obligi la replică și, bineînțeles, cu «ajutorul» delegației sovietice, aș putea, la rândul meu, să culpabilizez SUA, cu câteva exemple semnificative de actualitate de nerespectare a drepturilor omului. În intervenția ta ai putea să te referi, de exemplu, la o țară din estul Europei și să spui chiar că este situată la nord de Dunăre, dar să nu nominalizezi România". Mă angajam, în schimb, să informez Bucureștii, să atrag atenția asupra riscului compromiterii imaginii și credibilității politicii sale interne și externe și să propun găsirea unor posibilități de soluționare pe cale bilaterală a cazurilor și problemelor respective.

Gen. M.E. Ionescu: Care a fost relația delegației române cu delegația vest-germană la conferință? Se poate vorbi de o relație privilegiată în acest caz?

Ambasador N. Iordache: Relația delegației române cu delegația vest-germană a fost excelentă și, aș putea chiar să confirm că, mai ales în ultima parte a lucrărilor reuniunii de la Madrid, a fost într-adevăr una privilegiată întrucât a contribuit în mod decisiv la deblocarea impasului în care intraseră negocierile pentru convenirea documentului final. La începutul anilor '80, din cauza noilor orientări de politică internă și, mai ales, a înăsprii regimului totalitar, România a făcut obiectul unor critici tot mai severe din partea comunității internaționale, inclusiv la reuniunea de la Madrid.

În aceste împrejurări, delegația română a primit instrucțiuni să nu acorde consensul asupra unor paragrafe ale documentului final referitor la cooperarea în domeniul umanitar ceea ce a dus practic la blocarea reuniunii timp de mai multe săptămâni. În ciuda numeroaselor informări trimise la București de către delegația română privind afectarea gravă a imaginii și credibilității țării prin acest demers, conducerea de atunci a României întârzia să transmită noi instrucțiuni la Madrid. Întrucât ministrul român de externe în funcțiune îmi spusese prin telefon să nu mai trimitem astfel de telegrame deoarece rămân blocate la Ministerul de Externe, am inițiat, riscându-mi cariera diplomatică și chiar mai mult, o întâlnire personală, privată cu șeful delegației vest-germane, un foarte distins și competent diplomat, fost ambasador al țării sale la Moscova. I-am spus că, pentru nu știu ce motive, informările delegației țării mele privind impactul și urmările blocării de către România a lucrărilor reuniunii de la Madrid fie nu ajung la președintele Ceaușescu, fie, poate, nu sunt luate în considerare. I-am mai spus că, din câte cunosc, ministrul de externe vest-german se bucură de o audiență aparte în discuțiile cu președintele României și am sugerat ca acesta să facă o vizită fulger la București și să încerce să-l determine să fie de acord cu deblocarea lucrărilor reuniunii folosind, pe cât posibil, și argumentele invocate de delegația română în acest sens în informările către București.

Șeful delegației vest-germane a confirmat că, într-adevăr, ministrul de externe al țării sale ar avea "trecere" la președintele României și mi-a promis că va informa urgent Bonn-ul și va susține sugestia mea. Peste câteva zile, mi-a comunicat că "ideea" a fost reținută și că ministrul vest-german de externe se va deplasa la București. La 2 zile după întoarcerea acestuia în capitala vest-germană, șeful delegației acestei țări la reuniunea de la Madrid m-a informat că peste câteva zile delegația română va primi instrucțiuni de la București să acorde consensul pentru convenirea documentului final al reuniunii, ceea ce s-a și întâmplat.

Gen. M.E. Ionescu: D-le ambasador, când s-a întâmplat asta exact? Mai ții-neți minte?

Ambasador N. Iordache: În 1983.

Gen. M.E. Ionescu: De ce bloca România consensul?

Ambasador N. Iordache: Pentru că nu era de acord cu unele prevederi privind drepturile omului.

Gen. M.E. Ionescu: Nu știți care erau acele prevederi? Este o chestiune de detaliat.

Ambasador N. Iordache: Nu le am punctual la mine. Înțeleg că, pentru ceea ce vă interesează pe d-voastră în perspectiva întâlnirii de la Munchen, acestea sunt deja pentru altă problemă.

Gen. M.E. Ionescu: Am înțeles. Dar trebuie să fie cu puțin înaintea adoptării documentului final la Madrid.

Ambasador N. Iordache: La câteva săptămâni s-a adoptat documentul final.

Gen. M.E. Ionescu: Dacă ar fi să privim în ansamblu poziția României la conferința de la Madrid, am putea spune că ea a fost mult mai apropiată de grupul țărilor neutre și nealinate decât de grupul țărilor socialiste? Dar în ce privește țările Pieței Comune? Dar în ce privește SUA?

Ambasador N. Iordache: Privită în ansamblu, poziția României la reuniunea de la Madrid, ca de altfel în întreg procesul Helsinki, a fost mult mai apropiată și, de multe ori, identică cu atitudinea țărilor neutre și nealinate, România fiind practic asimilată în acest grup de state. Delegația română a cooperat frecvent și punctual cu țările Pieței Comune și cu SUA. Dar și-a promovat și apărât propriile interese, în mod deosebit în domeniul cooperării și schimburilor economice.

Gen. M.E. Ionescu: Cât a fost de insistentă România în promovarea cooperării multilaterale în Balcani, știută fiind de acum poziția ostilă a URSS?

Ambasador N. Iordache: România a promovat activ cooperarea sub-regională, în special balcanică, în cadrul lucrărilor reuniunii de la Madrid și a făcut propuneri concrete în acest sens, în ciuda rezervelor nedisimulate ale Uniunii Sovietice.

Gen. M.E. Ionescu: Dar rușii nu au luat poziție? Delegația sovietică nu venea să discute, sau delegația bulgară, sau cea a RDG-ului?

Ambasador N. Iordache: Sigur că delegația sovietică venea. V-am spus, erau și situații anecdotice

când sovieticii se opuneau, dar între țările Tratatului de la Varșovia se făceau negocieri. Eu am participat la toate pentru că eram șeful compartimentului de securitate și cooperarea europeană în MAE și participam absolut la toate reuniunile Tratatului de la Varșovia pe aceste probleme. Se negocia între delegația română și cea sovietică și ajungeam la un consens pentru că, și acolo, după întâlnirile ministeriale trebuia să se dea un comunicat. Delegația bulgară, care făcea în general jocul delegației sovietice sau ceea ce spunea Moscova, bineînțeles că i-a susținut la început pe ruși. Rușii, schimbând și convenind cu noi o formulă, delegația bulgară rămânea blocată pe poziția anterioară și nu-și mai dădea consimțământul: "Eu nu pot pentru că eu așa am scris în mandat, să susțin delegația sovietică pe poziția aceasta", la care șeful delegației ruse a cerut cuvântul și a zis: "Dragul meu, delegația sovietică și-a schimbat poziția".

Erau momente de acest gen, comice uneori, desigur, în care dădeau în noi prin ei, în primul rând, și nu de puține ori și prin polonezi în diferite etape. În privința cooperării balcanice, era asimilată la Madrid și, în general în procesul Helsinki, ca o cooperare sub-regională și, întrucât erau mai multe structuri de cooperare sub-regională, sigur că se conveneau formulări mai generale și mai puțin angajante în funcție de interesele specifice (Inițiativa Central-Europeană, cooperarea baltică etc.).

Gen. M.E. Ionescu: Care este evaluarea Dvs. finală față de ce a obținut România la Madrid?

Ambasador N. Iordache: După părerea mea, România a obținut la Madrid, în ciuda inconvenientului blocării temporare a lucrărilor reuniunii, o serie de avantaje care au fost fructificate, mai ales ulterior s-a văzut acest lucru, în cadrul Procesului Helsinki.

Primul și cel mai important a fost, cât ar părea de ciudat, consolidarea regulii consensului, care constituie pilonul principal al democratizării relațiilor internaționale în Europa și în lume. Să nu uităm că CSCE-ul – și acum OSCE-ul – constituie, prin structura și principiile care stau la baza sa, singura instituție de vocație pan-europeană cu adevărat democratică pentru că oferă dreptul de veto în promovarea intereselor sale atât Statelor Unite, Rusiei, Angliei, Franței, dar și Maltei, Lichtensteinului sau Ciprului.

România s-a bătut la Madrid și la reuniunile ulterioare și se va lupta în continuare, sperăm, pentru menținerea și consolidarea regulii consensului, deoarece și la Madrid și după Madrid s-au făcut și continuă să se exercite presiuni, nu ușoare și destul de persistente și permanente, din partea unor state mari și mai ales super mari pentru abandonarea acestui principiu.

Gen. M.E. Ionescu: D-le ambasador, când noi am spart consensul și am zis că nu suntem pentru consens, ce delegații străine au intervenit pentru a ne convinge să dăm consensul?

Ambasador N. Iordache: În mod normal au intervenit cele occidentale. În argumentarea pe care am trimis-o la București, și l-am rugat și pe șeful delegației vest-germane să o comunice d-lui Genscher, am spus că blocarea consensului de către România pe probleme umanitare avantajează, în primul rând, URSS-ul.

Gen. M.E. Ionescu: Uniunea Sovietică era interesată. Tocmai de aceea v-am întrebat.

Ambasador N. Iordache: Foarte interesată. Era gata să blocheze ea dacă nu blocam noi.

Gen. M.E. Ionescu: Făceam jocul sovietic în această chestiune.

Ambasador N. Iordache: Exact. Și noi am făcut, fără să se realizeze la București, și am scris despre aceasta și în telegrame. De aceea nu le dădea drumul.

Gen. M.E. Ionescu: Care erau celelalte delegații? Delegația sovietică ce a spus?

Ambasador N. Iordache: Delegația sovietică susținea această poziție.

Gen. M.E. Ionescu: Deci delegația sovietică încuraja această poziție.

Ambasador N. Iordache: Da, încuraja. Delegația sovietică, delegația bulgară încurajau, și altele. Reprezentantul polonez îmi spunea în particular: „Îmi pare rău, nu pot să iau o atitudine, dar nu-i bine”.

Gen. M.E. Ionescu: Dintre delegațiile occidentale, care era cea mai insistentă în a ne încuraja să nu blocăm consensul?

Ambasador N. Iordache: Toate delegațiile, Piața Comună. Pentru că erau două structuri în care se armonizau pozițiile: NATO, pe probleme politice și de securitate, și Piața Comună, pe restul problemelor, dar și pe cele politice, în general. Sigur că ei ne descurajau și cu argumente, și cu prietenie, cu amenințări, prin toate instrumentele diplomatice care le stăteau la îndemână.

Este adevărat că și noi aveam argumente valabile. Reuniunea de la Madrid se transformase la un moment dat, și a durat această transformare datorită conjuncturii, într-o reuniune pe drepturile omului. Dimensiunea politică și de securitate, dimensiunea economică erau absolut date la o parte. Nu se discutau, la un moment dat, decât probleme umanitare.

Gen. M.E. Ionescu: Noi știam asta de la bilaterală cu SUA că vor face din asta un punct central.

Ambasador N. Iordache: Absolut. Și asta au făcut. Și atunci moneda noastră a fost menținerea echilibrului între cele trei dimensiuni. Ceea ce nu le convenea pentru că pe problemele militare, rușii și americanii voiau ca numai ei să decidă în funcție de interesele lor. Și nu întotdeauna interesele lor erau în avantajul nostru.

Gen. M.E. Ionescu: Vă amintiți, d-le ambasador, era vreun caz special de drepturile omului în România care l-a supărat pe Ceaușescu?

Ambasador N. Iordache: Nu. Erau chestiuni nesemnificative: reuniri de familii, faptul că unul a fost bătut etc. Erau cazuri specifice la care și rușii și americanii, dar mai ales la relațiile dintre ei, se vâneau reciproc: cine a fost arestat etc. De genul acesta. La noi erau mai mult cazuri de reunificări de familii și alte revendicări de acest gen.

Gen. M.E. Ionescu: România, de principiu, se opunea abordării cazurilor de o asemenea manieră sau solicita ca lucrările conferinței să nu se focalizeze doar pe problematica drepturilor omului?

Ambasador N. Iordache: Exact. Să se încerce, în fiecare caz de acest gen, să se găsească o soluție bilaterală.

Gen. M.E. Ionescu: Dar aici era blocarea documentului final.

Ambasador N. Iordache: Da.

Gen. M.E. Ionescu: Am înțeles în timpul negocierilor. Dar de ce să blocheze documentul final? Bănuiești vreo înțelegere cu delegația rusă?

Ambasador N. Iordache: Nu.

Gen. M.E. Ionescu: La nivel politic, între Ceaușescu și Brejnev, de pildă.

Ambasador N. Iordache: Nu cred, pentru că am avut și asemenea lucruri la alte reuniuni, dar la Tratatul de la Varșovia, nu la cele general europene. Am avut o situație când am convenit, eram la Praga la o reuniune ministerială a Tratatului de la Varșovia, ne-am bătut acolo până la 4 dimineața și, după ce reușeam să ajungem la o înțelegere cu rușii, care aveau și ei profesioniști foarte buni, iar ei reușeau să convingă Ministerul lor de Externe și își dădeau acordul, pe urmă noi cedam.

Gen. M.E. Ionescu: Poate ar fi fost invers, să fi fost o înțelegere româno-americană, de genul noi ridicăm această problemă și d-voastră nu dați consensul ca să blocăm adoptarea unui document final. Poate eram folosiți în jocul acesta dintre cei doi mari.

Ambasador N. Iordache: Totul e posibil. Nu știu ce să vă spun.

Gen. M.E. Ionescu: De aceea vă întrebam ce delegații insistau pe lângă noi, Piața Comună mi-ați spus, să deblocăm, și Germania, până la urmă, l-a trimis pe ministrul de externe. Deci ei bănuiau că este o chestie personală, adică particulară, a României sau că este mandatată România în numele întregului bloc sovietic să blocheze documentul?

Ambasador N. Iordache: Este adevărat că în acest context noi eram mai aproape de blocul sovietic. Este clar acest lucru.

Gen. M.E. Ionescu : După aceea am participat, sfidând blocul sovietic, la Olimpiada de la Los Angeles.

Ambasador N. Iordache: Da.

Gen. M.E. Ionescu: Deci, era, într-un fel, o recuperare a ceea ce pierdusem ca prestigiu de

aliat independent al Rusiei în conferința de la Madrid.

Ambasador N. Iordache: Da, absolut. Eu cred că în mod întâmplător ne-au postat ca aliat al Rusiei la Madrid în această problemă.

Gen. M.E. Ionescu: Nu ați auzit amănunte ulterior despre ce a discutat Genscher cu Ceaușescu?

Ambasador N. Iordache: Nu, pentru că nu aveam acces. În întâlnirea pe care am avut-o ulterior cu șeful delegației vest-germane, nici el nu primise o informare detaliată chiar dacă era șeful delegației. Noi am primit niște satisfacții pe unele chestiuni la redactare, la formulări.

Gen. M.E. Ionescu: Delegațiile occidentale începuseră să privească cu o anumită circumspecție delegația română sau poziția României?

Ambasador N. Iordache: Da. Era o situație puțin paradoxală. În asemenea momente sau cadru de negocieri, se creează un fel de colegialitate. Știți foarte bine. Delegațiile sunt structurate pe diferite criterii. La noi erau resurse mai puține. Se creează o chestiune de relativă încredere pe bază de onestitate și interes. Să înțelegi că fiecare are un mandat și nu se poate deroga, era și interesul general să nu se spargă toată chestiunea etc. Era foarte greu pentru ei să știe cât vine personal, de la interlocutor, eu sau alt membru al delegației României, și cât vine de la București. Adică, riscai să-ți pierzi credibilitatea.

Gen. M.E. Ionescu: D-le ambasador, ați primit, în timp ce erați la Madrid, vreo schimbare de mandat care era strident opusă celui inițial?

Ambasador N. Iordache: Nu. Decât aceasta cu blocarea. Mandatul, nu este nici un secret, la aceste reuniuni internaționale pe securitate și cooperare în Europa, îl făceam eu.

Gen. M.E. Ionescu: Mandatul inițial al țării îl știu.

Ambasador N. Iordache: Da. Mandatul inițial era destul de general ca să ne permită un cadru în care delegația să se poată mișca.

Gen. M.E. Ionescu: Dar când ați primit mandatul să blocați consensul, cine vi l-a trimis de la București?

Ambasador N. Iordache: Ministerul de Externe.

Gen. M.E. Ionescu: Cine anume? Ministrul chiar?

Ambasador N. Iordache: Da, ministrul semna.

Gen. M.E. Ionescu: Cine era atunci ministru?

Ambasador N. Iordache: Ștefan Andrei. Cât am fost la Madrid, Ștefan Andrei și-a asumat și el un risc foarte mare când mi-a telefonat.

Gen. M.E. Ionescu: Prin telefon l-ați primit?

Ambasador N. Iordache: Nu, când mi-a telefonat și mi-a spus să nu mai trimitem telegrame de acest gen. Pentru că știa că este urmărit. Nici nu se putea altfel. Eu nu știu de unde a dat telefon. Eu am crezut că îl caută pe Șandru pentru că el era șeful delegației, pentru că era ambasadorul nostru la Madrid. Eu conduceam în fapt delegația, dar șeful delegației era Șandru.

Gen. M.E. Ionescu: Și cum ați făcut? Ați anunțat în plen că blocați consensul?

Ambasador N. Iordache: Da, spui: "La délégation roumaine n'est pas en mesure de donner son consentement" și se argumenta de ce.

Gen. M.E. Ionescu: Care a fost reacția imediată când ați spart consensul?

Ambasador N. Iordache: Știți, nu era ceva dramatic pentru că se mai întâmplase la alte reuniuni, și pe alte probleme, și se continua negocierea. Sigur, și așa durase prea mult.

Gen. M.E. Ionescu: Vă întâlneți cu delegațiile socialiste în timpul conferinței?

Ambasador N. Iordache: Da. Noi mergeam și la întâlnirile cu delegațiile Tratatului de la Varșovia, care erau destul de rare. Ei, în general, se întruneau fără delegația României, dar erau și întâlniri generale unde ne întâlneam cu toții. Normal, făceam parte dintr-o structură politico-militară.

Gen. M.E. Ionescu: Am înțeles. Și negocierile erau de la bloc la bloc.

Ambasador N. Iordache: Da, însă la negocierea propriu-zisă, pe documente, asta și la Madrid și la alte reuniuni, mai ales la Stockholm, pe măsuri de încredere și securitate și dezarmare, negocierea era neoficială, în grupuri de lucru neoficiale: de o parte a mesei era Piața Comună, NATO, deci occidentalii; de partea cealaltă erau țările socialiste; de altă parte neutrii și nealiniații și eu.

Gen. M.E. Ionescu: D-voastră stăteați chiar alături de neutrii și nealiniați?

Ambasador N. Iordache: La limita dintre socialiști, dar chiar de partea asta.

Gen. M.E. Ionescu: Vă aleseserăți d-voastră locul sau acolo vi se dăduse?

Ambasador N. Iordache: Nu, că acolo nu mai era cu loc.

Gen. M.E. Ionescu: Când a început Conferința de la Stockholm? După Madrid?

Ambasador N. Iordache: Și la Stockholm la fel, dar era mai complexă chestiunea pentru că aveau loc foarte multe negocieri private, între cei mari.

Gen. M.E. Ionescu: Dar când a început Stockholm-ul?

Ambasador N. Iordache: În 1983, după ce s-a terminat Madridul. S-a terminat în 1984. Eu am fost un an, în perioada de negociere. Șeful delegației era un ambasador care era în funcție acolo, care a dat de două ori pe la reuniune, când s-a deschis și când s-a închis.

Gen. M.E. Ionescu: Ați avut militari în delegație?

Ambasador N. Iordache: Sigur că da.

Gen. M.E. Ionescu: Pe cine?

Ambasador N. Iordache: Pe Corduneanu.

Gen. M.E. Ionescu: Știu, colonelul Corduneanu care a fost după aceea la Viena, la CFE.

D-le Ambasador, vă mulțumesc foarte mult pentru timpul acordat.

INFLUENȚA LIMBAJULUI MILITAR (DACO-)ROMAN ASUPRA LIMBII ROMÂNE (III)

dr. CRISTIAN MIHAIL

Abstract

The disclosure of numerous words which belong to the military (Dacian-)Roman environment – 52 semantic specific changes and inherited military Latin words with their classic sense – grounds the thesis that the Romanian language is the continuation of the military Latin spoken in the north-eastern frontier region of the Roman Empire.

These military vestiges particularise the Romanian language in the neolatin area.

Thus, the Romanian language becomes scientifically very interesting, from a linguistic and historical point of view, because the other frontier regions of the Roman Empire in Europe, Asia and Africa are not today Romances.

*Also, the conservation in Romanian language of these numerous vestiges of Latin military slang (sermo castrensis) and their absence in Aromanian (Balkan Romanian dialect) proves **the continuity of the latinophones in the northern Danubian region by terrible and heroic battles**, in order to safeguard their lands and culture, against the attacks of the barbarian tribes.*

This linguistic fact represents an irrefutable argument against the Roeslerian theory.

Keywords: military vestiges, particularise, the continuity, Aromanian, Roeslerian theory

A. CUVINTE LATINE CU SENS CLASIC MOȘTENITE DOAR ÎN ROMÂNĂ DATORITĂ CIRCULAȚIEI LOR ÎN MEDIUL MILITAR (DACO-)ROMAN

Vom continua explorarea vocabularului latin moștenit al limbii române pentru a decela alte cuvinte de mediu militar, utilizând cel de al doilea **criteriu al latinei militare de frontieră (b)**, pe care l-am definit în articolul anterior astfel: *dacă ne aflăm în prezența unor cuvinte latine conservate, în aria neolatinității, numai în limba română*

– fie cu sensul lor clasic, fie modificate semnatic – este posibil și probabil ca ele să fi aparținut limbajului armatei romane și/sau al luptătorilor obștiilor romanizate, în lupta lor comună sau continuată împotriva atacurilor îndelungate/seculare ale triburilor barbare.

Astfel, vom atribui sorgintei de mediu militar (daco-)roman următoarelor cuvinte specifice limbii române, în aria neolatinității.

1. Dr. **corn**, (pl.) *corni* (ar., ir. *cornu*; mr. *corn*) „arbust cu lemnul foarte tare” (DEX) este continuat numai în română și catalană (REW, 2241), din lat.

cōrnus, f¹ (EWR, 401; CDDE, 396; DA ș.a) „corn” (arborele) și „lance, sulită făcută din lemn de corn” (P. Vergilius Maro, 70-19 î. Chr.; ThLL, Guțu 1983).

Opinăm că aceste continuări ale lat. *cornus* se datorează mediilor militare daco-dunărean și din Catalonia în care s-au confecționat lănci din corni tari. Continuarea catalană a fost determinată, mai curând, în limbajul veteranilor (re)veniți de la *limes*-ul puternic militarizat din estul imperiului.

Dr. *corn* a pierdut sensul militar „lance”, care a fost preluat de forma dr. *suliță*, provenită din sl. *sulica*, în acord cu fenomenul lingvistic care a determinat înlocuirea multor cuvinte militare latine, cu cele împrumutate de la inamicul tradițional: în est slav și în vest, germanic, cf. lat. *bellum* cu rom. *război* (< sl. *razboj* „ucidere”) și, respectiv, cu it., sp., port. *guerra* și fr. *guerre* (< franc. *werra) și altele prezentate în introducerea articolului anterior I.

În limbile romanice occidentale, pentru sensul „suliță” a fost continuat lat. *lancea* (fr. *lance* ș.a.), dar și înlocuit lat. *hasta*, ae „suliță” (cf. modelului lingvistic de mai sus), cu it. *picca* ș.a. (< olandez *pike*, DEI) etc.

2. Dr. **împărat** (mr. *ampirat*²) continuă lat. *imperator*, -oris (EWR, 785; REW, 4305; CDDE, 824; DA ș.a), care – derivat din lat. *imperio*, -are „a comanda” (DEL) – semnifică: 1) (mil.) „comandant suprem al armatei”, „general”, ca în formulările: *imperatore Epaminonda* (Cornelius Nepos, sec. I î. Chr.) „comandantul armatei fiind Epaminonda”, *imperatorum penuria* (M. Tullius Cicero, 106-43 î. Chr.) „din lipsă de generali”; 2) „titlu onorific acordat de armată unui general victorios”, ca în *universi exercitus con clamatione imperator appellatur* (C. Iulius Caesar, 100-44 î. Chr.) „este numit *imperator* prin aclamațiile întregii armate”; 3) (după moartea lui Caesar) „împărat”, ca în *imperator Nerva* (C. Plinius Caecilius Secundus, 62-113; ThLL, Guțu 1983).

Lat. *imperator* este continuat, în neolatinitate, doar de dr. *împărat* și alb. *mbret*. Fr. *empereur*, it. *imperatore*, pv., cat., sp. și pg. *emperador* sunt preluări livrești (REW, 4305), după încoronarea lui Carol cel Mare ca împărat al Imperiului Romano-Germanic. Derivate: *împărăteasă*, *împărătiță* (fiica împăratului), *împărăție*, *a împărăți* (a domni) ș.a. (DER, 4337). *Imperiu*, *imperial*, *imperialism*, *imperialist*, *imperativ*, *imperios* sunt preluări culte.

Pe baza alb. *mbret*, (cu aceeași etimologie), s-a considerat că lat. *imperator* «a fost păstrat numai

în estul Romaniei datorită supraviețuirii la bizanț, a Imperiului Roman de Răsărit» (TILR, II, p.169). Însă de la Heraclius, conducătorul acestui impeiu s-a numit *basileus*, iar poparele slave din Peninsula Balcanică nu au în limbă pe lat.

Opinăm că lat. *imperător* a fost continuat în estul romanității prin tradiție militară, *împărat* fiind pentru provinciile de frontieră, în primul rând, comandantul armatei, generalul. În perioada anarhiei militare, relațiile dintre soldați și împărat au devenit și mai strânse, acesta datorându-le chiar alegerea și menținerea în înalta funcție.

3. Dr. **a începe** (ar. *nṯep*) este moștenit din lat. *incipere* „a începe” (EWR, 812; CDDE, 843; DA; REW, 453; DER, 4375 ș.a.).

Opinăm că lat. *incipere* a fost continuat în română, fiindcă era utilizat în mod curent în armata romană, în formulări precum: *incipere proelium* (Caius Sallustius Crispus, sec I, î. Chr.) „a începe lupta”, *inceptam appugnationem relinguere* (C. Iulius Caesar, 100-44 î. Chr.) „a părăsi asediul început” și *fossas implere inciput* (Caesar) „încep să umple șanțurile” (ThLL, Guțu 1983)³.

În limbile romanice occidentale, sensul „a începe” este purtat de formații care nu au niciun fel de legătură cu mediul militar, precum: a) lat. **cominītiare* (< *initium* „început”; DEHF, p. 168), în fr. *commencer*, it. (*in*)*cominciare*, pv. *comesar* ș.a. (REW, 2079); b) lat. *principiare* (< lat. *principium* „început”), în sp., pg. *principier* și c) lat. pop. în v. fr. *entamer* (> v. it. *intamare*), prin pv. *entamar* „a începe să taie” (REW, 4478)⁴.

Al. Rosetti (ILR, I, p. 168) consideră că lat. *incipere* este continuat numai în română⁵.

4. Dr. (pop.) **a junghia** – ar. *giungl'are* (s.f.) „durere de junghi” (DDA, p. 538), ml. *jungl'u* „a înjunghia” – provine din lat. *iugulare/jugulāre* (CDDE, 918; DER, 4650; DA; DEX ș.a.) și **este singurul continuator neolatin al acestuia**. Fapt care se datorează utilizărilor frecvente ale cuvântului într-un mediu violent, în speță cel militar (daco-)roman, având sensurile de maximă cruzime „a înjunghia”, „a ucide” ca în formulările: *cives optimos iugulari iussit* (Cicero) „a poruncit ca cei mai buni cetățeni să fie uciși (prin înjunghiere)”.

Derivate: *junghi* („împunsătură”), *jungher* („pumnal”), *junghiere*, *junghietor*, *junghietură* (DER, 4650).

În limbile romanice occidentale – în lipsa moștenirii termenului militar latin specializat – sensul „a înjunghia” a fost redat de neoformații de

imperător

la lat. **pūgnāle* „pumnal” (< lat. *pugnus* „pumn”), precum it. *pugnale*, fr. *poignard*, pg. *punhal* ș.a. (REW, 6812) și apoi, fr. *poignarder* (DEHF), it. *pugnalare*, pg. *apunhalar* etc.

5. Dr. **pedestru**, -ră (ar. *pedestru*) (adj.) – „cel ce merge pe picioare”, în Transilvania și Maramureș, „olog”, „șchiop”, „ciung”, „slab” și „cerșetor” – continuă lat. *pedester*, -*tris*, - *trem*⁶ [EWR, 1295; DER, 6241; mda, III (I – Pr), p. 985 ș.a.], care semnifica: I (adj.) 1) „în picioare”, ca în *statua pedestris* (Cicero) „statuie în picioare”; 2) „de infanterie”, ca în *equestres et pedestres copiae* (Cicero) „trupe de cavalerie și de infanterie”; 3) (mil.) „de uscat”, ca în: *neque pedestri itinere, neque navibus iuvare possunt* (Caesar) „nu pot fi ajutați nici pe un drum de uscat, nici cu corăbiile”; 4) „prozaic”, „comun”, ca în *pedestris oratio* (M. Fabius Quintilianus, sec. I) „vorbi în proza”; II (subst.): „pedestras”, ca în (pl.) *pedestres* (M. Iulianus Justinus, sec. al III-lea) (ThLL, Guțu 1983).

Dr. *pedestru* a fost privit ca împrumut târziu (T; REW, 6346), deoarece a conservat pe *d* (nu l-a înlocuit pe acesta cu *z*) și nu a diftongat fem. *pedestră* (în **pedestră*), fără să se ia în considerare: (1) prezența ar. *pedestru*, (2) sensurile sale populare din Transilvania și Maramureș și (3) utilizarea populară, în aceleași regiuni, în expresii precum *cărare de om pedestru* (DER, 6241).

Observăm că sensurile populare regionale ale dr. *pedestru* („olog”, „șchiop”, „ciung”, „slab” și „cerșetor”) sunt similare celor ale fr. moștenit *piètre* „mizer”, „sărac” < v.fr. *peestre* < lat. *pedester* (REW, 6346). Fr. *pedestre* este preluat pe cale livrescă (DEHF), ca și it., sp. și pg. *pedestre*.

Fr. *piètre* a devenit un termen peiorativ, fiind opusul călărețului/cavalerului (DEHF). La fel au putut evolua și sensurile regionale ale dr. *pedestru*. Opinăm că situațiile din franceză și dacoromână s-ar putea să-și aibă sorginea încă din dezvoltarea sensului (4) „prozaic” și „comun” al lat. *pedester*.

Dr. *pedestru* (atestat la Neculce) și derivatele sale s-au dezvoltat în mediul militar românesc vechi – firescul continuator al celor roman și daco-roman, într-o regiune supusă unor atacuri seculare – și sunt prezente în letopisețe și cronici, precum: *a pedestri* „a descăleca”, „a merge pe jos” și *pedestrime* „infanterie” (la Grigore Ureche), *pedestras* „infanterist” (la Simion Dascălu) și *pedestrie* „infanterie” (la Miron Costin) [cf. mda, III (I-Pr), p. 985; DER, 6241]. Dintre toate cuvintele analizate în articolele noastre, moștenirea acestui

cuvânt din lexicul mediului militar latin este controversată. Dar chiar împrumutat mai târziu, el este un termen militar.

6. Dr. **a purcede** este continuarea lat. *procedere* (EWR, 1405; CDDE, 1477; DER, 6976; DA ș.a.) care avea numeroase semnificații (detalii în DLR).

Constatăm că acest cuvânt s-a restrâns semantic în mediul rezistenței armate din latina dacodunăreană, prin formulări verbale ca: *equitatus procedit ante agmen* (Caesar) „cavaleria merge (purcede) înaintea grosului armatei”; *processum in aciem est* (Titus Livius, 59 î.Chr. - 17) „s-a pornit/purces la luptă”; *procedere viam triudi* (Caesar) „a purcede/a mărșăluși cale de trei zile”; *procedere extra munitiones* (Caesar) „a înainta înaintea fortificațiilor” etc (ThLL, DLR).

Astfel, lat. *procedere* – prin utilizările sale militare – a fost continuat de dr. „a purcede” cu următoarele semnificații: „a pleca”, „a porni la drum”, „a începe (o acțiune)”, „a (se) porni”, „a (se) dezlănțui”, „a întreprinde”, „a proceda”, „a acționa”, „a proveni” (DEX).

Lat. *procedere* a fost moștenit doar în (daco) română (ILR, 1, p. 170; REW, 6765 ș.a.).

Căci it. *procedere* și sp. *proceder* sunt preluate din latina scrisă, cu sensul *a proceda*. Numai pg. *proceder* – și el livresc – semnifică „a proveni”.

Lat. *procedere* a fost uitat și în dialectele sud-dunărene ale românei, deoarece vorbitorii acestora nu au mai fost confrunțați cu lupte armate continue.

În grupul limbilor romanice occidentale, sensul „a purcede” este redat prin cuvinte fără legături cu mediul militar, precum: it. *partire* ș.a., de la lat. *partire* „a împărți”, „a separa” (REW, 6529) sau prin sintagme care compensează lipsa unui termen specializat, precum cele formate cu lat. *ponere* și *mittere* („a pune”): sp. *ponerse in camino* „a purcede la drum”, pg. *pôr-se em marcha* și fr. *se mettre en marche*.

7. Dr. **rumân/român** [ar. *ar(u)mân*, ir. *rumâr*] „român”, „creștin”, „țăran”, (v.) **rumân** „iobag”⁷ provine (cf. EWR, 1474; DER, 7248 ș.a.) din lat. *Rōmānus*, -*i*, „roman” și pl. „poporul roman” (< *Rōma* , -*ae*; „orașul Roma”, DEL, p. 576), care a fost continuat numai în română și portugheză – în care, însă, nu cu sens etnic (cf. pg. *romã* „rodie”; REW, 7371). Din română provine alb. *rëmër* „păstor” (DER, 7248).

Opinăm că numele etnic al poporului român a fost continuat din lat. *Rōmānus* datorită utilizării sale frecvente în mediul luptătorilor (daco-)romani împotriva invaziilor seculare, în scop mobilizator și de coeziune, precum și cu mândrie, de acești apărători ai înaltei civilizații romane, contrastând cu sălbăticia și alteritatea etnică vădită și variată a barbarilor. Suntem astfel singurul popor de limbă neolatină care păstrează în numele său etnic pe cel al romanilor, transmis ulterior numelui țării.

Căci, francezul se numește *Français*, de la *France*, provenit din lat. (post sec. IV) *Francia*, „țara ocupată de franci”. Italianul este *italiano*, continuat din lat. *itali*, -orum „italian” < *Italia*, numele antic al peninsulei. *Espagnol* provine din lat. pop. **hispaniolus* < lat. *Hispanus*, prescurtat *Spanus* < *Hispānia*. *Provençal* (*Provincial*) este derivat de la *Provence* < lat. *Provincia* (regiune sud-estică din Galia) ș.a.m.d. (DEHF, Guțu 1983, DCELC etc.).

Încrustarea cuvântului lat. *romanus* în latina militară de la frontiera de NE a Imperiului Roman a (re)devenit un nume etnic, după ce a fost unul de coeziune militară între soldații aduși din tot Imperiul, în lupta continuă cu barbarii. Căci, «*departe de țara lor, soldații legionari și auxiliari, se simțeau numai ostași ai împăratului. Educați în limba oficială a imperiului, care era cea latină, pătrunși de misiunea lor de apărători ai hotarelor stăpânirii romane, acești soldați deveneau cei mai autentici reprezentanți ai romanismului*» (Christescu 1937, p. 210), socotindu-se romani, după ce au fost celți (gali, britanici, helveți, etc), germanici (batavi ș.a.), africani, illyri, thraci sau daci.

Derivate: *româncă*, *românește* „clar”, *românime* (ar. *armānīl’e*, DDA, p. 146), *străromân*, etc și neologisme: *romanic*, *romanesc*, *romancier*, *romanist* etc (DER, 7248).

8. Dr. **seceră** (ar. *seatire*, mr. *șetări*) urmează lat. *sicilis* (EWR, 1573; REW, 7900 DER, 7655 ș.a.), care denumea „un fier de lance cu lamă lată curbată” și „secera” (DEL).

Din DEL, mai aflăm că lat. *sicilis* ar putea proveni din lat. *sēcure*, „a scurtă”, dar mai sigur este că a urmat lat. *sica*, -ae „pumnal cu lama curbată” (arma națională a tracilor). Mai târziu, la Roma, *sica* a devenit arma briganzilor și a asasinilor. De unde, lat. *sicarius* „cuțitar”, „asasin”, „bandit” (> fr. *sicaire* „ucigaș plătit”) (DEL, p. 623). Lat. *sicilis* este un cuvânt vechi, fiind prezent în *Eneida* (DEL), dar și la Quintus Ennius (239-169 î.Chr.) și C. Plinius Secundus (23-79), de asemenea, ca unealtă agricolă și armă (ThLL, Guțu 1983).

Dr. *seceră* are doar sensul „unealtă agricolă cu lama curbată, cu care se taie/recoltează păioasele”. Deși a pierdut unul dintre sensurile etimologice, cel de „armă”, *secera* trebuie să fi fost utilizată (aflându-se la îndemână) în luptele seculare ale daco-romanilor și românilor, ca și *furca* < lat. *furca*, inv. *fuște* „bătă”, < lat. *fustis* (der. *fustași*, „lăncieri”), măciuca < lat. **matteuca*, *secura* < lat. *securis* etc., care au trecut în limbile vecine cu sens de arme. (Drăganu, *Românii*, p. 85-86).

Opinăm că apartenența lat. *sicilis* la limbajul roman și, apoi, daco-roman al armelor i-a determinat continuitatea în română. Cu excepția unor dialecte italiene (cf. REW, 7900) – probabil, din zone cu veterani (re)veniți din est – limbile neolatine occidentale nu-l cunosc.

Astfel, pentru sensul „seceră”, în aceste idiomuri, nu circulă neoformații militare, ci (firesc) de mediu agrar, precum: sp. *segadera*, derivat din sp. *segar* < lat. *secare* „a scurtă” (DCELC, IV, p. 174); it. *falce* și pg. *foice* (< lat. *falce(m)* < lat. *falx*, -cis „coasă”) (DEI și NDELP) și fr. *faucille* < lat. pop. **falcicula*, dim. al lat. *falx*, -cis (DEHF).

Se poate observa că lat. mil. *sicilis*/dr. *seceră* n-a putut fi înlocuit de dr. (<sl.) *coasă*. Avea memoria luptelor.

9. Dr. **a secera** este considerat în REW (7900) și DER (7655) ca derivat al dr. *seceră*. Opinăm că verbul este moștenit din lat. pop. **sicilare*, cf. DEX (care provine din lat. cl. *sicilire*, derivat din lat. *sicilis*; DEL, p. 623) și că derivarea lat. pop. **sicilare* de la denumirea unei arme (*sicilis*) – care provine tot de la o armă (*sica*) – i-a asigurat continuitatea în limbajul militar (daco-)roman și, apoi în română, în dr. *a secera*.

În limbile romanice occidentale, cu excepția unor dialecte italiene (REW, 7900) – credem influențate de limbajul unor veterani (re)veniți din est – lat. cl. *sicilire* și lat. pop. **sicilare* nu au fost continuate. Pentru sensul *a secera*, sunt utilizate formele: sp. *segar*, provenit din lat. *sēcure* „a scurtă” (DCELC); it. *falcicare*, pg. *foiçar* și fr. *faucher*, continuate din lat. pop. **falcare* – derivat din lat. *falx*, -cis „coasă” – care a înlocuit lat. *sēcure* (DEHF).

Ca urmare a provenienței sale militare, opinăm că forma dr. *a secera* rememorează – și astfel a putut primi, cu ușurință, până în contemporaneitate/modernitate – indici semantici de violență extremă (menționați în DER și DEX), precum: „a

nimici”, „a anihila”, „a rade de pe suprafața pământului” și „a trage cu o armă automată, deplasându-o în plan orizontal”.

10. Dr. *subs(u)oară, su(pt)suoară, subțioară* – ar. (*sum*)soară, mr. (*suptă*)soară – este conservat din lat. *sūbāla* (compus al lat. *āla* „aripă”), care avea sensul „subsuoară” (EWR, 1667; REW, 8346; DER, 8304 ș.a.).

Lat. *sūbāla* a fost continuat numai în română (ILR, I, p. 171), această situație datorându-se utilizării sale frecvente în grupul luptătorilor romani și/sau daco-romani, fiind legat de termenul militar lat. *subālāre* -is „curea în bandulieră” (Guțu 1983), de care se prinde sabia. Din limbajul de grup militar, lat. *sūbāla* a intrat în latina dunăreană și, apoi, în româna comună.

În idiomurile neolatine vestice, pentru sensul „subțioară”, circulă continuatori ai lat. cl. *axilla* „subsuoară” (diminutiv al lat. *āla*) și ai formelor (pop.) * *axella* și (tard.) *ascella*, precum: prov. *aisela*, cat. *axella*, sp. *islilla* și *aslilla*, pg. *axila*, it. *ascella* (REW, 842; DEHF; NDELP; DEI), uneori cu alte sensuri decât cel etimologic (dar apropiat acestuia), ca sp. *axila* „unghiul dintre trunchiul unui copac și o ramură sau alta a sa” (DCELC).

Sp. și pg. *sobaco* („subsuoară”) „au o origine incertă” (cf. DCELC). Aceasta ar putea fi pusă fie în legătură cu gascon. *souala* – care ar urma lat. *sūbāla* (DCELC) –, fie pe seama compusului *sob + anco* (NDELP)⁸. Oricum, nu se constată conservarea unor cuvinte sau modificări semantice de *sermo castrensis*.

Dial. gascon *souala* din lat. *sūbāla* se explică prin (re)venirea în această zonă dialectală a unor veterani din est, care au adus acest cuvânt, ceea ce sprijină aserțiunea rosettiană (ILR, I, p. 171) privind conservarea numai în română (ca idiom romanic principal) a lat. *sūbāla*.

11. Dr. *a trepăda* este continuarea lat. *trepidare* (EWR, 1755; DER, 8890 ș.a.), care avea următoarele semnificații: 1) „a alerga încoace și încolo”, ca în *totes castris trepidatur* (Caesar) „în toată tabăra este agitație dezordonată”; 2) (fig.) „a se frământa”, ca în *trepidare inter fugnae pugnaeque consilium* (Titus Livius, 59 î. Chr. - 17) „a șovăi între planuri de fugă și cel de luptă” și 3) „a tremura”, ca în *trepidare formidine belli* (Publius Ovidius Naso, 43 î. Chr. - 17) „a tremura de frica războiului” (ThLL, Guțu 1983). Se constată, mai întâi, larga circulație a acestui cuvânt în *sermo castrensis*.

Față de semnificațiile de mai sus, lat. *trepidare* apare a fi fost continuat semantic în mediul rezistenței armate (daco-)romane la sensul dr. *a trepăda* (un cuvânt popular învechit) „a alerga de colo până colo”, „a se agita”; despre cai, „a merge la trap”. Ideea de cuvânt militar este susținută și de faptul că lat. *trepidare* a fost continuat numai în română (REW, 8881 ș.a.), această unică urmașă a unei latine de *limes*.

It. *trepidare*, sp. și pg. *trepidar* ș.a. sunt împrumuturi culte de la lat. *trepidare*, cu sensul „a fi supus la mici scuturături rapide”, ca în fr. *automobile qui trépide* „automobil care trepidează” (de unde și rom. recent *a trepida*). Lat. *trepidare* a fost uitat și în dialectele sud dunărene ale românei, într-un climat lipsit de acutele și repetatele probleme ale rezistenței armate specifice spațiului carpatodunărean.

În limbile neolatine occidentale, în lipsa continuării termenului de mediu militar specializat pentru sensul „a trepăda”, sunt utilizate cu acest sens neoformații de la cuvinte latine nemilitare, precum: în franceză, *courir de ça et là* (de la lat. *currere* „a alerga”; REW, 2415) și (fig.) *trotter* (din germ. nord. *trottôn*, DEF); în spaniolă, *corretear* și *agitarse* (împrumut al lat *agitare* „a se agita”); în italiană, *agitare* și, despre cai, *galopare* (din v. fr. *galoper*, care provine din franc. * *wala hlaupan* „a alerga bine” – cf. germ. *wohl* „bine” și *laufen* „a alerga”; DEF și DEI) etc.

12. Dr. *treapăd* (inv.) „agitat”, „neastâmpărat” este considerat ca fiind moștenit (numai) în română din lat. *trepidus*, cu același sens.

Unele dicționare românești – precum DEX – îl derivă din dr. *a trepăda*. Oricare ar fi etimologia sa, dr. *treapăd* apare ca o relicvă a limbajului luptelor armate din latina dunăreană.

13. Dr. *virtute*, inv. *vârtute* (ar. *virtute*) este moștenit din lat. *virtūs*, -*ūtis*, -*ūtem* (EWR, 1862; REW 9371; mda, IV; DEX ș.a.), care avea două sensuri principale: 1) (mil.) „vitejie, bravură”, ca în formulările: *Helvetii reliquos Gallos virtute praecedunt* (Caesar) „helveții întrec pe ceilalți gali în vitejie” și *alicuius virtutes exponere* (Cornelius Nepos, sec. I î. Chr.) „a înfățișa actele de bravură ale cuiva” și 2) „virtute” (în sens neologic), „calitate”, ca în: *virtutes leniores: modestia, temperantia, iustitia* (Cicero) „virtuți mai blânde: măsura, cumpătarea, simțul dreptății” și *oratoria virtutes* (Cicero) „calitățile oratorice” (ThLL, Guțu 1983).

În română, *virtute* are sensurile moștenite „vitejie” și „faptă vitejească” (mda, IV, p. 1276) din sensul militar al lat. *virtūtem* (de unde și denumirea decorației *Virtutea militară*) și „forță fizică” (DER, 9301). Și în dialectul aromân, (s.fem.) *virtute* (de asemenea, din lat. *virtutem*) semnifică „putere” (cf. *țe ‘și cunoaște-a lui virtute* „care își cunoaște a lui tărie”); (DDA, p. 1118). Al doilea sens (nemilitar) al lat. *virtūtem* se regăsește în formele neolatine occidentale actuale, precum: sp. *virtud*, pg. *vertut*, fr. *vertu* ș.a (REW, 9371). Acest sens este și cel al dubletului neologic român *virtute*⁹.

- x -

În categoria cuvintelor latine continuate numai în română, se mai încadrează unele cuvinte inovate semantic în mediul militar (daco-)roman și analizate anterior¹⁰, precum dr.: *a înțina*; *aținat*; *mire* și *vârtos* (prezentate în articolele precedente I și II, privind modificările semantice militare).

Formele neolatine occidentale de la etimoanele lor (*a*) *těnuāre*, *attěnuātus*, *miles*, *-itis* și *virtuosus* sunt împrumuturi livrești (cf. fr. *attenuer* ș.a, fr. *militaire* ș.a.; DEHF etc).

Să observăm și continuarea lat. mil. *sarcina* „ranița soldatului” numai în română, v. it. *sarcina* și în două dialecte italiene (apul. și nap. *sarcenē* „legăturică de călătorie”) și a lat. *scandula* numai în română, în dialecte italiene (ca friul. *skandule* ș.a.) și în dial. dauph. *échandole* (> fr.), cu sensul „șindrilă” (REW, 7598 și 7652). (Cuvintele au fost analizate în articolul anterior II.) Explicăm prezența lor în aceste zone dialectale prin (re)venirea veteranilor din armata *limes*-ului nord-estic.

Majoritatea cuvintelor de mediu militar moștenite din latină (modificări semantice și termeni clasici specifici) aparțin vocabularului principal al limbii române. Exceptează specializările tactico-militare învechite, precum: *a înțina* și *aținat* și unele cuvinte marginalizate: (1) de sinonime autohtone, ca *a cumpli*, de către dr. *a ucide* (< lat. *occidere*) și *a sumete*, de către dr. *a sufleca* (< lat. **subfollicare*) sau (2) de neologisme, precum dubletul neologic rom. *virtute* care a eliminat v. rom. mil. *vârtute* „vitejie”, „forță”, moștenit din lat. *virtutem*, cu sensul său militar.

Pe baza analizei lexicului latin moștenit al românei, prin prisma *criteriilor latinei de frontieră* – după cum rezultă și din articolele anterioare I și II – am evidențiat: 39 cuvinte modificate semantic

în mediul militar (daco-)roman și 13 cuvinte latine clasice continuate numai în română datorită apartenenței lor la acest mediu. În total 52 cuvinte (la care se adaugă cele cca 50 cuvinte de mediu militar panromanice și parțial panromanice), pentru a justifica importanta influență a mediului armatei romane și, apoi, al luptătorilor din obștiile daco-romane asupra limbii române.

B. PREZENTAREA CUVINTELOR (DACO) ROMÂNEȘTI DE MEDIU MILITAR (DACO) ROMAN, PE SITUAȚII TACTICE SAU DE VIAȚĂ CAZONĂ

Modificările semantice de mediu militar de mai jos au fost analizate în articole anterioare prezentate în revista DACOROMANIA, Academia Română, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca¹⁰ și în Revista de Istorie Militară, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, București (articolele anterioare I și II). În acest articol (III), am prezentat cuvintele latine continuate cu sens clasic numai în română.

1. În apărare: (1) *aținat* („copac subțiat, spre a fi prăvălit peste inamici”) < *attěnuātus* „subțiat”; (2) *a (se) aține* < *attinēre* „a ține”, „a păzi”; (3) *cetate* < *civitatem* „oraș”; (4) *(f)sat* < *fossatum* „șanț de apărare” și/sau „cartier militar”; (5) *a junghia* < *jūgūlāre*; (6) *a înțina* („a tăia copacii, spre a-i prăvăli peste invadatori”) < *in-těnuāre* „a subția”; (7) *rumân/român* < *Romanus*; (8) *țară* „patrie” < *terra* „pământ”; (9) *pământ* < *pavimentum* „pardoșeală”.

2. În atac: (10) *corn* < *cornus* „(lemn de) sulță”; (11) *a cumpli* („a ucide”) < *complere* „a desăvârși”, „a termina”; (12) *a (se) (în)cumeta* < *committēre* „a întreprinde”; (13) *a (se) (în)dupleca* < *(in)ducere* „a îndoi”; (14) *a împresura* < *im-pressurare* „a asedia” („a presa concentric”); (15) *a purcede* < *procedere* „a înainta”; (16) *a răpune* < *repōnere* „a pune de o parte”; (17) *rost* < *rostrum* „cioc de atac la prova corabiei”; (18) *scândură* < *scandula* „șindrilă (de sprijinit în atacul meterezelor)”; (19) *a (se) supune* < *suppōnere* „a pune dedesubt”.

3. Abrevieri ale unor expresii de comandă: (20) *a apăra* < *apparare* „a pregăti” prin *apparare defensionem* „a pregăti apărarea” (ordinul ajungând *pregătirea!*, adică *apărarea!* în loc de *pregătirea apărării!*); (21) *a pleca* < *plicare* „a plia”, prin *plicare tentoria* „a plia corturile” (ordinul

devenind *plierea!*, adică *plecarea!* în loc de *plierea corturilor!*).

4. În viața de castru: (22) *coif* < *cofea* „scufie (de noapte)”; (23) *împărat* < *imperātor*; (24) *înșela* < *in-sellare* „a pune șaua (pe cal)”; (25) *a îngâna* < *ingannare* „a imita”; (26) *lingură* < *lingulă* „limbuță”; (27) *merindă* „provizie” < *merenda* „gustare de după amiază”; (28) *pedestru* < *pedester*; (29) *sarcină* < *sarcina* „raniță”; (30) *șes* < *sēssus* „loc de ședere”; (31) *solzi* < *soldi* „monede de aur devalorizate”; (32) *scamă* < **scama* „solz”; (33) *spate* < (pl.) *spathae* „spade” (de o parte și cealaltă a șirei spinării); (34) *teacă* < *thēca* „cutie”; (35) (v.) *vârtute* < *virtūtem* (mil.) „fortă”, „bravură”; (36) *vârtos* („viteaz”, „puternic”, „curajos”) < *virtuosus* „virtuos (în luptă)”; (37) *subțioară* < *sūbāla* „subțioară” (legat de *subālăre*, -is „curea în bandulieră pentru spadă”).

5. În viața veterană (din societate): (38) *a (se) apleca* < *aplicāre* „a (a)lipi”; (39) *bătrân* < *veteranus*; (40) *a (se) certa* < *certare* „a se lupta”; (41) *a începe* < *incipēre*; (42) *mire* < *miles*, -itis „soldat”; (43) *a peți* < *petēre* „a cere”; (44) *seceră* < *sicilis*; (45) *a secera* < *sicilare*; (46) *a stoarce* < *extorquere* „a tortura”; (47) *a sumete* < *submittere* „a supune”; (48) *a (se) supăra* < *superare* „a învinge”; (49) *tindă* < *tēnda* „cort în fața fortificației”; (50) *a trepăda* < *trepidare*; (51) *treapăd* < *trepidus*; (52) *turmă* < *turma* „a zecea parte dintr-o ală de 1000 călăreți”.

- x -

Cele mai multe dintre aceste cuvinte românești sunt provenite din termeni tehnici militari [*a (se) apăra*, *a (se) aține*, *a (în)junghia*, *a înțina*, *aținat*, *corn*, *a împresura*, *lingură*, *merindă*, *sarcină*, *teacă*, *turmă* etc], metafore și metonimii de mediu militar (daco-)roman.

Puține dintre *metaforele militare* sunt șugubețe (*coif*, *a înșela*, *scândură*, *solzi* etc); majoritatea reflectă dramatismul luptelor [*a cumpli*, *a împresura*, *a (se) (în)cumeta*, *a (se) (în)dupleca*, *a răpune*, *a stoarce*, *a (se) supăra*, *a (se) supune*, *țară* („patrie”) etc.].

S-a observat că «dacă o limbă se depărtează, pentru o idee familiară, de surorile sale, putem să presupunem că a adoptat o (altă, n.n.) expresie metaforică» (Bréal 1924, p. 289).

Metaforele, producându-se în grupuri sociale (militare, comerciale, de „gang”, etc.) oferă

informații asupra vieții sociale și mentalității vorbitorilor. Astfel, vom constata că cele din română izvorăsc din dramatismul accentuat al luptelor cu barbarii pentru supraviețuire, în contrast cu simțul umorului detașat al unui grup social dubios, al argoului mahalalelor, care a generat multe metafore în romanitatea occidentală¹¹.

Modificările semantice prin metonimii militare sunt și mai interesante. Căci decelarea, de sub patina unui trecut îndepărtat (cca 1400-1900 ani, în cazul nostru) a acestora este dificilă, solicitând imaginație cărturărească. Ele sunt mai „tocite” de timp decât metaforele.

Totuși, s-au putut identifica metonimii de mediu militar (daco-)roman transmise românei precum: *bătrân*, *mire*, (*f*)*sat*, *șes* și *tindă* (analizate în articolele anterioare I și II).

C. ARMATA ROMANĂ DIN REGIUNEA DACO-DUNĂREANĂ

Un rezumat al vieții militare a Daciei furnizează concretețe tezei noastre că limba română este continuarea latinei militare de la frontiera de NE a Imperiului Roman. În acest scop, am recurs la ampla și splendidă sinteză în domeniu a lui V. Christescu (1937).

Armata Daciei a avut două legiuni, uneori trei legiuni. Acestea erau alcătuite din 5 000-6 000 legionari, cetățeni romani. Legiunea era întărită de trupe auxiliare regulate și neregulate, cu un număr egal de soldați cu cel al acesteia (circa 6 000).

Trupele auxiliare regulate erau formate din: (1) *cohortes*, de regulă mixte, precum *cohortes equitatae quingenariae* (360 pedestri și 140 călăreți) și *cohortes equitatae milliariae* (720 pedestri și 280 călăreți) și (2) *alae*, trupe de cavalerie cu efective identice cohortelor. Trupele auxiliare regulate erau recrutate regional și trimise în alte regiuni ale imperiului.

Trupele auxiliare neregulate erau: (1) *numeri*, cu efective de 500-900 luptători recrutați regional cu armamentul lor, (2) *vexillationes*, formațiuni de rezervă alcătuite din soldați care urmau să devină veterani, cu efective similare cohortelor *milliaria* și (3) *singulares pedites et equites*, care formau garda guvernatorului.

Legiunile Daciei au fost: a XIII-a Gemina la Apulum (Alba Iulia), a V-a Macedonica la Potaissa (Turda) și a III-a Flavia Felix, după I-a Adiutrix, la Sarmizegetusa, înlocuită (după mutarea sa în ori-

ent) cu un detașament al Legiunii a V-a Macedonica – care acoperea toată Dacia Porolissensis, la Alburnus (Roșia Montană), Ampelum (Zlatna) etc.

Trupele auxiliare (regulate și neregulate) din Dacia au provenit din: **Spania**, 2 alae și 6 cohortes (precum Ala hispanorum ș.a.); **Britannia**, 4 cohortes și un numerus (Cohors I Britannica milliaria ș.a.); **Provinciile germanice**, 2 alae, 2 cohortes și un numerus (Ala I Batavorum milliaria, din actuala Olandă ș.a. + Numerus Germanorum); **Provinciile alpine**, 5 cohortes și un numerus (Cohors I Alpinorum ș.a. + Numerus Campes-
trorum, din actuala Elveție); **Provinciile galice și Pannonia**, 2 alae și 6 cohortes, deseori „mixte” (Ala Gallorum și Ala Gallorum et Pannoniorum, Cohors II Gallorum Pannonica ș.a.); **Illyricum și Thracia**, 4 alae, 6 cohortes, un vexillatio și un numerus (Ala I etc, Vexillatio equitem și Numerus Illyricorum ș.a.), în total 12 unități militare¹²; **Provinciile africane**, 2 cohortes, 2 vexillationes și 5 numeri (Cohors I Afrorum ș.a. + Numeri Maurorum, Tibiscensium, Miciensum, Porolissensium ș.a.¹³); **Provinciile orientale**, 2 alae, 7 cohortes și 4 numeri (Ala Bosporanorum, din actuala Crimee, Cohors I Cypria ș.a. + Numerus Palmyrenorum ș.a.) (Christescu 1937, p. 208-235)¹⁴.

Trupele auxiliare regulate erau dispuse, în principal, la marginile de N, E și NV ale provinciei și la obiective importante, precum Cohors III Campestris la podul peste Dunăre.

Pentru a furniza o imagine asupra efectivelor militare din Dacia, vom constata că (de ex.) în anul 110 (în perioada fără atacuri barbare dintre anii 107 - 165) erau 2 legiuni, 6 alae, 17 cohortes și trupe neregulate, care însumau 28 000 soldați pedestri și 6 000 călăreți, în total 34 000 militari (Christescu 1937, p. 47). După anul 166, începutul marilor atacuri barbare sub Marcus Aurelius, efectivele au crescut.

Să mai avem în vedere colonizările lui Traian și apoi cele ale generațiilor de veterani până la retragerea administrației și armatei, în anul 275, la sudul Dunării. Astfel, opinăm că generațiile elementelor militare (active și veterane) cu familiile lor erau majoritare în populația Daciei din secolul al treilea (apreciată la cca 2 milioane locuitori¹⁵).

Dar, ceea ce este mult mai important decât numărul elementelor militare în conturarea latinei daco-dunărene, este faptul că unitățile armatei romane erau *dispersate* în întreg capul de pod pe care îl configura Dacia în apărarea Imperiului, spre

deosebire de rolul insignifiant al armatei în romanizarea altor provincii. Astfel, deși armata Rinului – compusă din 8 legiuni și unitățile auxiliare aferente – era mai numeroasă ca aceea a Daciei, acest fapt nu a contat în romanizarea Galiei. Căci legiunile renane erau concentrate la *limes*-ul cu triburile germanice, între Meusa și Rin, cu lagăre principale la Mainz, Trier, Köln și Xantem. (De altfel, într-o regiune azi neromanică.).

Dacia opunea rezistență armată în ansamblul teritoriului său. Continuând opera lui Traian, Hadrian a fortificat-o temeinic, cu valuri, caste și castele, ocupate cu un număr important de trupe și legate cu drumuri¹⁶. Au fost construite fortificații: în șesul Tisei; Crișana (castrul Cășei, pe Someș ș.a.); Valea Mureșului (castrul Micia ș.a.); Banat (castre la Orșova, Teregova ș.a.); estul Transilvaniei (castre lângă Tg. Mureș, Sovata, Râșnov, Pasul Oituz); sudul Moldovei (Adjud, Foltești ș.a.); Muntenia: „Brazda lui Novac”, între Turnu Severin și Brăila (de cca. 450 km); *vallum*-urile Flămânda (Pitești)-Câmpulung-Bran; pe malul Dunării, Cetate (lângă Calafat), Frasin (lângă Giurgiu) ș.a. (Christescu 1937, p. 158-165).

Împăratul Severus Alexander (232-235) a înființat corpul *limitanei*-lor, veterani cărora li se dădeau pământuri la *limes*, scutiți de dări și cu drept de moștenire dacă fii lor se înrolau în armată.

Astfel, s-a organizat o primă reacție la încălcările barbare, împreună cu așezările rurale veterane din interiorul apropiat, până la sosirea armatei regulate (Christescu 1937, p. 227-231).

Din cele expuse mai sus, este evidentă *dispersarea* unităților armatei romane, care își va transmite astfel limbajul în latina carpato-dunăreană, asigurând și rapida romanizare a regiunii¹⁷.

Mai mult, în orașe (*coloniae* și *municipia*), precum Colonia Ulpia Traiana (apoi, Sarmizegetusa, după numele capitalei lui Decebal), Traian a colonizat veterani; iar mai târziu – sub împărații următori – în Tibiscum, Napoca, Apulum, Potaissa, Porolissum, Drobeta ș.a. s-au încetățenit mulți veterani (dintre care unii au promovat chiar în calitate de magistrați). În preajma lagărelor, s-au dezvoltat *canabae*-le, așezări ale familiilor militarilor. Aceștia, de la Septimius Severus (în anul 193), le puteau și ei locui, deplasându-se zilnic la serviciul din castru. Prin venirea negustorilor și meseriașilor, *canabae*-le se urbanizează. Ele au avut un rol chiar mai important decât orașele în romanizare și, în cadrul acestui proces, în pătrun-

derea și definitivarea cuvintelor de mediu militar în latina daco-dunăreană, fiind localități predominant militare și veterane.

Vom întregi tabloul vieții militare din Dacia cu un citat: «*Sederea îndelungată a soldaților sub arme dezvoltă în ei, pe lângă un mare sentiment de camaraderie (s.n.), o puternică conștiință romană (s.n.), ceea ce făcea ca provincialul celt, german, african, trac, illyr sau dac să-și identifice existența cu aceea a Imperiului*» (Christescu 1937 p. 226).

Opinăm că această viguroasă conștiință romană – care a perpetuat și lat. *Romanus* în dr. *rumân/român* – și-a însușit și tradiția vitejească din substratul dac de sfidare a morții în luptă, pe care s-a dezvoltat bravura, camaraderia și mândria apartenenței la marea civilizație a Imperiului, mai ales în raport cu sălbăticia barbarilor. Opinăm că această conștiință romană nu a fost, în primă fază, etnică, deoarece militarii proveneau din diferite provincii ale Imperiului, ci mai ales era o frăție de arme, o coeziune militară, impusă de agresiunile barbare continue.

Limba latină a militarilor – propagată ca o necesitate de comunicare nu numai între ei, ci și cu autohtonii, pe care implicit îi romanizau – a determinat identitatea lingvistică a Daciei, ai cărei locuitori și-au apropiat, cu mândrie și onoare militară, numele etnic *Romanus*. Pe care, urmașii lor îl vor transmite tradițional, bimilenar, împreună cu limbajul lor de luptători.

Astfel, a fi roman, daco-roman și român va fi sinonim cu a rezista cu stoicism „în calea tuturor răutăților” istoriei, așa cum o narează (uneori cu cerințe de decriptare semantică) cuvintele de luptă armată eroică continuate în română, din latina fostei frontiere de nord-est a Imperiului Roman.

D. DIMINUAREA INFLUENȚEI LIMBAJULUI MILITAR (DACO-)ROMAN ÎN DIALECTUL AROMÂN

Multe cuvinte din dialectul dacoromân (română) moștenite din limbajul militar al latinei dunărene nu se mai regăsesc în dialectul aromân al limbii române.

Opinăm că această situație este rezultatul lipsei, în regiunea Munților Pindului, a confruntărilor armate întinse pe secole, la care au fost supuși latinofonii din spațiul carpato-dunărean. Căci, izolați după ce slavii au traversat Dunărea în anul

602, aromânii din această regiune – fie că au fost autohtoni, fie că au migrat (mai devreme sau mai târziu) din nordul Dunării – nu s-au luptat *continuu* pentru pământurile și ființa lor etnică, împotriva atacurilor triburilor (ulterior statalizate): germanice, slave și turanice. Doar, la mijlocul mileniului al II-lea, au fost incluși în Imperiul Otoman.

Astfel au fost uitate în aromână (cf. absenței lor în DDA, DEMR, DER ș.a.) multe cuvinte de sorginte și preocupări militare prezente în dacoromână, precum: **1)** *a (se)ăține*, **2)** *coif*, **3)** *împărat* (înlocuit de ar. *amiră* < tc. *âmyr* „comandant”; DDA p. 94), **4)** *a împresura*, **5)** *a (se)(în)cumeta*, **6)** *a înșela*; deși etimonul său lat. *in-sellare* s-a pierdut, metafora păcălelii subzistă, chiar necriptată, apelându-se la lat. *sella*, cf. *l'î-băgă șăua* „i-a pus șaua, l-a înșelat” (DDA, p.1001); **7)** *a înțina*, **8)** *aținat*, **9)** *mire* „logodnic”, din lat. *miles* „militar” (ar. *miré*, care semnifică „izlaz”, provine din tc. *mer'â* „pășune”; DDA, p. 687), **10)** *a peți*, **11)** *a purcede*, **12)** *a răpune*, **13)** *rost*, **14)** *a sumete*, **15)** *a supune*, **16)** *tindă* (ar. *téndă* „cort” și „velință” provine din italiană; DDA p. 1029), **17)** *a trepăda*, **18)** *treapăd* și **19)** *țară*, care nu are sensul „patrie”, ci sensul „pământ” (DDA, p.844) și **20)** *val* „meterez de pământ”.

Alte cuvinte latine de mediu militar au o circulație redusă sau au lăsat doar urme în dialectul aromân, precum: **21)** *aplec* (rar) < lat. *aplicare* „a lipi” etc, care a rămas doar la sensul „a alăpta” (DDA, p.119), chiar concurat de *alăptédzû* < lat. *adlactare* (DDA, p. 79), fără sensurile militare „a (se) supune” și „a (se) înclina” ale dr. *a apleca*; **22)** *plec* „a pleca” și „a apleca”, este «un cuvânt anemiât» (DDA, p. 864); **23)** *sat*, dintr-un singur text – *eară tăcut ca un sat-mânăstire* „era tăcut ca un sat-mânăstire” – este un dacoromânism, (apărând într-o scriere); «azi cuvântul este necunoscut», pentru sensul „sat”, fiind utilizat cuvântul *hoară*, provenit din greacă (DDA, p. 916) și **24)** *șes*, care – înlocuit de ar. *păde* (dr. *padină*) „teren plan” (< v.sl. *padī* ; DDA, p. 811) – a rămas doar în toponimie: Șesi, Valea Șeasă etc. (DDA, p. 1005).

Astfel, din cele 52 cuvinte de mediu militar (daco-)roman decelate de noi în dacoromână – 39 modificate semantic (articolele anterioare I și II) și 13 termeni clasici continuați numai în română (articolul III, prezent) – în aromână nu se mai regăsesc 24 cuvinte, fiind uitate (dintre care 4 cuvinte sunt parțial uitate).

Absența numeroaselor principale cuvinte de mediu militar ale (daco)românei în dialectul aromân se constituie ca **încă o confirmare a continuității prin luptă a populației romanizate din nordul Dunării**, unde asemenea cuvinte nu numai că nu au fost uitate (tocmai din cauza rezistenței îndelungate), ci au produs numeroase derivate, de asemenea cu sensuri de luptă armată.

Conservarea majoritară a cuvintelor latine de luptă armată în dialectul dacoromân desființează teoria roesleriană¹⁸ a revenirii românilor din sudul în nordul Dunării, în secolul al XIII-lea, după un mileniu de la «**părăsirea Daciei de către toți locuitorii săi**» (?!), spre sud – chipurile – împreună cu administrația și armata romană în anul 275. Dar, **prin ce miracol cuvinte latine militare absente în sudul aromân au apărut, după un mileniu, la românii nord-dunăreni «veniți din sudul Dunării»!? Evident, aceste cuvinte de luptă armată au fost (și sunt) autohtone, de la perioada Daciei romane.**

Deci, putem să considerăm pe Roesler¹⁸ – de altfel, plagiator al lui Sulzer¹⁹ – ca erudit și teoria sa drept științifică? Evident, nu. Au urmat și alte gogomării savante ale altor „lingviști”, precum aceea a lui Peisker²⁰, care – delirând lingvistic și istoric – consideră că «**românii sunt nomazi uralo-altaici, veniți din Asia centrală**» (cf. unor împrumuturi în română din bulgară).

Teoria roesleriană a originii sud-dunărene a românilor a inițiat torentul de maculatură aberantă, abjectă și șovină împotriva „*oláh păstorok*”, provocând animozități ungaro-române nejustificate și desuete. **Opinăm că vorbele latine militare din (daco)română, în contrast cu absența lor în aromână, pledează irefutabil pentru rezolvarea problemei „vetrei” poporului și limbii române, în sensul admiterii continuității bimilenare a latinofonilor în nordul Dunării.**

Am dorit ca, argumentelor istorico-arheologice ale *continuității*, din lucrări precum cele ale acad. Daicoviciu (1940 și 1963) ș.a., să le adăugăm pe cele de ordin lingvistic din articolele noastre, mai ales că ostilitățile antiromânești au debutat și au continuat preponderent în acest registru.

E. PERIOADA DE APARIȚIE ȘI ACEEA DE DEFINITIVARE/GENERALIZARE ÎN LATINA DACO-DUNĂREANĂ/ROMÂNĂ A CUVINTELOR DIN MEDIUL MILITAR (DACO-)ROMAN

Evident, cuvintele militare panromanice – precum *arc*, *luptă*, *oaste* etc. – sunt anterioare izolării Daciei de Occident și nu pot oferi informații asupra vieții latinofonilor estici sub barbari.

Modificările semantice din limbajul militar latinofon estic și conservările unor cuvinte latine clasice (nemoștenite în Occidentul neolatin) ca termeni militari au putut apărea în mediul armatei romane din Dacia, după invazia traiană, în secolele al II-lea și al III-lea și/sau în mediul rezistenței obștiilor daco-romane (după retragerea armatei romane în anul 275) în secolele al III-lea și al IV-lea.

Perioada de definitivare (generalizare) în latina daco-dunăreană a ambelor acestor categorii de cuvinte – necunoscute latinității occidentale – este cuprinsă **între mijlocul secolului al IV-lea** (cf. – de ex. – și metaforei devalorizării *soldi*-lor etc.) – când legăturile regiunilor dunărene cu provinciile central-vestice ale Imperiului au fost reduse, ca urmare a încorporării diocезelor balcanice la Imperiul Roman de Răsărit – și **prima jumătate a secolului al VII-lea**, când (sub împăratul Heraclius, 610-641) greaca a înlocuit latina ca limbă oficială inclusiv în domeniul apărării estului) și când ruperea *limes*-ului Dunării de către slavi, în anul 602, a izolat complet romanitatea carpato-dunăreană și balcanică de latinitatea central-occidentală.

Deci, luptele purtate de armata romană și, apoi, de obștiile daco-romane contra atacurilor seculare ale diverselor triburi barbare sunt atestate de cuvintele românești moștenite din mediul militar latinofon, pentru perioada dintre ocuparea traiană a Daciei și începutul secolului al VII-lea.

Ceea ce nu înseamnă că daco-romanii și, apoi, românii nu și-au urmat vocația de urmași ai militarilor romani de la *limes*-ul daco-dunărean. Ei au continuat să lupte, aproape bimilenar, pentru apărarea țării/pământului lor²¹. Această situație belică este, de asemenea, atestată de continuitatea în (daco)română a cuvintelor de mediu militar latin până în timpurile moderne. Căci altfel, ele ar fi fost uitate, ca în dialectul aromân, ferit de problemele apărării armate.

F. PARTICULARITĂȚI ALE LIMBAJULUI MILITAR (DACO-)ROMÂN

Latina daco-dunăreană a fost o latină populară (așa zis „vulgară”). În acest sens, majoritatea vestigiilor de *sermo castrensis* din română sunt populare, precum: *aținat*, *a (se) aține*, *a cumpli*, *a împresura*, *a (se) (în)dupleca*, *a înțina* ș.a.

Dar, în lexicul militar roman transpare și influența comandanților de armate sau legiuni, cel puțin, prin abrevierea expresiilor de comandă (ordinelor), care au condus la dr. *a (se) apăra* și *a pleca*, din „a pregăti apărarea” și, respectiv, „a plia corturile”. Mai mult, aceștia (până la perioada anarhiei militare) erau personalități instruite (chiar cu competențe și în conducerea Imperiului), care – în tradiția limbajului militar elevat din scrierile de specialitate ale lui Caesar (*Bellum Galicum* și *Bellum civile*) – au amprentat latina daco-dunăreană cu forme clasice din mediul lor militar, precum *incîpîre* (>dr. *a începe*), *aplicăre* [>dr. *a (se) apleca*], *procedere* (>dr. *a purcede*) etc.

Mai constatăm că, în română, s-au perpetuat din limbajul comandanților superiori ai armatei Daciei și *limes*-ului Dunării atât **cuvinte elevate**, nemoștenite în Occident (unde sunt împrumuturi culte), ca: (1) lat. *intēllēgere*, din formulări ca *ubi eum castris se tenere intellexit* (Caesar), „când a înțeles că aceasta nu se mișcă din tabără” (ThLL, Guțu 1983) > dr. *a înțelege*; (2) lat. *intellectus* > dr. *înțelept*; (3) lat. *intellectiōnem* > dr. *înțelepciune*; (4) lat. *cōgītāre*, din expresii precum *cogitabat ne occasionem perderet* (Caesar), „cugeta ce să facă ca să nu piardă ocazia” ș.a.²², cât și **metafore mobilizator-patriotice**, precum cele ale lui Caesar (ThLL): (1) lat. *Terra Gallia* „Galia” (model continuat în dr. *Țara Românească*) și *in hac terra* „în acea țară” (metaforă conservată doar în dr. *țară* „patrie”, din lat. *terra* „pământ”) și (2) lat. *sarcina* „ranița soldatului”, semnificație care s-a dezvoltat în „purtarea poverilor imperiale” și, apoi, în sensurile „rol”, „misiune”, „obligație” etc, moștenite sau inovate metaforic ulterior numai în dr. *sarcină* (a se vedea articolul anterior II).

Neexistând alte idiomuri neolatine de *limes* (pentru comparații), remarcăm că doar româna – singura continuatoare a unei latine militare – datorează mult lui Caesar și școlii sale de comandă²³. Comandanții superiori au inculcat trupelor respect și corectitudine pentru limbă și pentru că latina din Dacia trebuia să asigure o comunicare

inteligibilă și, chiar, educativă atât între militarii și veteranii proveniți din întreg Imperiul, cât și între aceștia și autohtoni.

Dar exprimarea elevată a comandanților nu ar fi dăinuit dacă pentru acest stil nu s-ar fi optat, în mod tradițional, în limbajul de grup al militarilor și veteranilor și, apoi, în limba generală a populației romanizate. (Căci, opțiunea vorbitorilor este definitorie în exprimare.)

Într-un articol anterior²², am anulat clișeul inferiorității intelectuale a vocabularului latin moștenit al românei, pe baza multor cuvinte care redau noțiuni elevate, precum acele de mai sus ș.a.²², comparându-le cu neoformații argotice, de mediu social inferior, corespunzătoare lor ca sens, în limbile romanice occidentale, ca: fr. *acheter* „a cumpăra” (< lat. *ad-captare* „a înhăța”), fr. *gronder* „a certa” (< lat. *gründire* **tripăliare* „a grohăi”), it. *travagliare*, fr. *travailler* ș.a. „a lucra” (< lat. „a tortura cu *tripalium* – un instrument de tortură”) etc.

Mai amintim că toate limbile romanice provin de la o latină populară și că romanitatea occidentală a beneficiat fără întrerupere, spre deosebire de româna izolată, de împrumuturi din latina scrisă (cultă). Dar, în destinul izolării sale, limba română și-a conservat „nestematele” care reflectă atât opțiunile lingvistice tradiționale de corectitudine²⁴ și elevate din mediul militar roman, cât și luptele eroice purtate de latinofoni, pentru dăinuire. Înțeleasă, moștenirea lexicală latină a românei își dezvăluie rădăcinile militare care incumbă tradiție și eroism.

O altă caracteristică a limbajului militar (daco) roman ne este relevată de cuvintele latine nemoștenite în română, dar prezente în vestul romanic. Asemenea cuvinte au fost golite de sensurile lor prin transfer metaforic și metonimic, în forme specifice limbajului militar. Astfel, formele golite semantic, devenind inutile în comunicare, au fost eliminate din latina dunăreană și, deci, nu au fost continuate în română – spre deosebire de prezența lor ca etimoane ale formelor neolatine populare sau livrești din romanitatea occidentală, precum: lat. dun. **apparăre** „a pregăti (apărarea)” care a eliminat lat. *defendēre*, *protegēre* ș.a.²⁵.

În limbile romanice occidentale, cuvintele cu sens nemilitar – eliminate din latina daco-dunăreană – au fost continuate în vorbirea populară sau sunt preluări livrești (de care româna, în izolarea sa, nu a beneficiat). Astfel, s-a produs

încă o situație de particularizare a limbii române, prin efectele limbajului militar de la *limes*-ul de NE a Imperiului.

Multe dintre cuvintele latine eliminate/nemoștenite au revenit în limba română ca neologisme, precum: *a curba*, *a proteja*, *a (se) disputa*, *a comprima*, *a presa*, *a exprima*, *a antama*, *a fraudă*, *a imita*, *provizie*, *sens*, *obiectiv*, *ordine*, *regulă*, *obligăție*, *misiune*, *fascie*, *plan* (ca „teren neted”), *a vexa*, *a ofensa*, *a incomoda*, *vestibul*, *vagin*, *patrie*, *gregar*, *forte*, *robust* ș.a.

G. MEDIILE MILITARE ROMAN ȘI DACO-ROMAN VERSUS ISTORIA LIMBII ȘI A POPORULUI ROMÂN

Deși au fost identificate cuvinte românești moștenite din mediul militar (daco-)roman încă din secolul al XIX-lea, de la L. Șăineanu 1887 („clasicul” *bătrân*, *spate*) și, la începutul secolului al XX-lea, la S. Pușcariu (*aținat*, *a înțina*; LR, p. 356) ș.a., nu s-a conturat ideea influenței semnificative a acestui mediu asupra limbii române.

Cu aceste cuvinte și cu altele similare (mai criptate semantic de trecerea timpului), am alcătuit un ansamblu grăitor de informații lingvistice și istorice, suplinind un gol cultural național.

Lingvistica și istoriografia română – deși în precaritate documentară pentru mileniul I (mai ales privind *continuitatea* latinofonilor în Dacia) – nu au remarcat „fosilele”/vestigii lingvistice ale luptelor (daco-)romane împotriva atacurilor barbare.

Uneori, s-au invocat cuvinte de tipul *rânză* – *brânză*, care erau privite fie ca influențe din „est”, fie din substrat, după cum adia slavismul sau dacismul. Nicicând, nu s-a vorbit pe „documente lingvistice” despre rolul luptelor seculare ale latinofonilor daco-dunăreni împotriva barbarilor în *particularizarea* românei și nici, măcar, în argumentarea *continuității* populației romanizate pe locurile sale de baștină²⁶, resemnându-ne că daco-romanii (dintre care cei „calmați”/pacificați furnizau doar baza materială) au fost ignorați în documentele războaielor duse de cuceritorii barbari ai Daciei (goți, gepizi, huni etc.) împotriva Imperiului Roman, la sudul și nordul Dunării și, prin urmare, nu ar exista argumente tari pentru a le releva ființarea sub barbari.

Suplinind această impresie, vom rula următorul „film documentar lingvistic” eroic și sângeros al

continuității: „**Daco-romanii/rumânii își apărau țara pretutindeni astfel: (a) în (f)sate și cetăți, în care trepădau de la un val la altul, chiar mirii și bătrânii, cu coifuri (cu sau fără tufe) și cu armele smulse din teaca lor; (b) la trecători, se ațineau, înținând arborii, care aținați erau aplecați peste călcătorii de pământuri, pentru a-i răpune, supune și stoarce de știri, chiar numai cu fuște, furci și măciuci și secerându-i cu seceri; (c) la șes, încumetându-se cu turme de fustași cu corni lungi și oști de săgetari, care săgetau cu săgeți, spre a-i împresura, a-i îndupleca și a-i cumpli pe răi și (d) pe Dunăre și mare, năierii împungeau cu rostul naielor pe cele ale râilor, scufundându-le, fie propteau scânduri și urcau pe punți, unde junghiau pe răi**”.

Dramatismul paroxistic al luptelor (daco)romanilor este subliniat, de asemenea, pe cale lingvistică, prin evidențierea a două forțe intelectuale/spirituale ale *continuității*: (1) unicitatea – între limbile europene (poate, chiar, între acele ale lumii) – a metaforei mobilizator-patriotice rom. *țară* „patrie” din lat. *terra* „pământ” și (2) perpetuarea rom. *rumân/român* „numele etnic al băștinașului” din lat. *romanus* „întruchiparea marii civilizații și culturi antice, facilitată de alteritatea vădită, ca și de diversitatea etnică a barbarilor și exprimând o superioritate (inițial) conștientă a autohtonului, în raport cu sălbăcia acestora.

Se pot concepe și alte „scenarii” de *limes* (daco)roman, deoarece în română sunt moștenite aproximativ 100 de cuvinte militare din latina *dunăreană* (cca 50 modificate semantic în mediul armat (daco-)roman și clasice continuate, datorită aceluiași mediu numai în română, precum și alte cca 50 cuvinte militare panromanice și parțial panromanice), față de numai aproximativ 15 cuvinte latine de mediu creștin, semnificativ mai puține decât acelea din limbile neolatine occidentale (cf. importante influențe a limbii slavone în biserica română) și covârșitor panromanice (Iordan, Manoliu 1965, p. 261-262), adică nespecifice limbii române.

Și-atunci, admitându-se sentința – „fundamentată” doar pe câteva cuvinte latine bisericești (biserice, cruce și creștin) – că „**poporul român s-a născut creștin**”, oare n-ar trebui ca istoricii și opinia publică să lase loc și ideii că, *în primul rând*, „**poporul român s-a născut și a (supra)viețuit luptând**”?

CONCLUZII

DE LA O LATINĂ MILITARĂ LA LIMBA ROMÂNĂ

1) Analizând modificările semantice în raport cu grupul lingvistic militar în care s-au produs și cu influența limbajului acestui grup asupra limbii latine generale (societății), din regiunea daco-dunăreană, constatăm că:

a) termeni militari au primit în latina daco-dunăreană sensuri legate de prestigiul social al referenților, precum: *veteranus* „veteran” > dr. *bătrân*, *miles* „militar în disponibilitate de căsătorie” > dr. *mire*, *virtuosus* „virtuos” > dr. *vârtos* „virtuos în luptă”: „curajos”, „viteaz”, „viguros”;

b) termeni tehnici militari latini au migrat în limba generală, determinând noi asocieri verbale cu lucruri sau idei, precum: *fossatum* „șanț de apărare” > dr. (*f*)*sat* „localitate”; *rostrum* „cioc de atac al navei” > dr. *rost* „sens”, „regulă” etc; *sarcina* „raniță” > dr. *sarcină* „greutate”, „misiune” etc; *thēca* „cutie” > dr. *teacă*; *turma* „a zecea parte dintr-o ală de 1000 călăreți” > dr. *turmă* ș.a.

c) cuvinte ale latinei generale au pătruns în mediul militar, unde au suferit modificări semantice specifice, devenind termeni tehnici militari, precum: *apparare*, *attēnere*, *im-pressurare*, *plicare*, *repōnere* ș.a., după care metamorfoză au revenit în limba generală cu noi sensuri, determinând ca inutilele continuări ale cuvintelor latine clasice cu aceste sensuri, ca *defendēre*, *intercipere*, *circumvallare*, *intamīnare*, *convingere*, *imitari*, *fraudare*, *sponsus*, *ābitēre*, *sensus*, etc.

d) cuvinte latine cu sens clasic au fost continuuate numai în română (în neolatinitate) datorită circulației lor intense în limbaj militar, precum: lat. *imperātor* > dr. *împărat*, lat. *jūgūlare* > dr. *a junghia*, lat. *procedere* „a înainta” > dr. *a purcede*, lat. *romanus* > dr. *român* ș.a.

2) În Dacia, încă de la invazia traiană, s-a vorbit o **latină militară** (prin care comunicau atât între ei soldații de diferite etnii ale imperiului, cât și aceștia cu autohtonii), care s-a difuzat ca limba generală a provinciei prin **DISPERSAREA** unităților militare și a veteranilor în întreg „capul de pod”, pe care îl configura Dacia în apărarea Imperiului, în: lagărele legiunilor și ale detașamentelor lor din regiunea pe care o acopereau; *cohortes* și *alae* auxiliare din NV, N și E-ul provinciei; *vallum*-urile, dintre șesul Tisei și sudul Moldovei; *canabae* dezvoltate lângă castră; zonele cu *limitanei*;

fermele veteranilor și prin *burgarii* localităților și *veredarii* drumurilor, care legau între ele orașele, lagărele militare și *vallum*-urile (cu fortificațiile lor de castră și castele).

Dispersarea elementelor militare în Dacia, în totalitate fortificată, a contrastat – de ex. – cu concentrarea regiunilor renane la *limes*-ul cu triburile germanice, fără vreun rol în romanizarea întregii Galii. De altfel, această dispersare cazonă a facilitat rapidă romanizare a Daciei și ne convinge să nu-i mai vrem pe daci... latini.

3) Româna este continuatoarea unei latine militare, anume aceea de la frontiera de NE a Imperiului Roman.

Mai mult, **româna este singura limbă neolatină cu vestigii de limes** (celelalte regiuni de frontieră ale Imperiului din Europa, Africa și Asia nemaifiind astăzi romanice), ceea ce o definește ca deosebit de interesantă științific (din puncte de vedere lingvistic și istoric).

PARTICULARIZARE ȘI CONTINUITATE DE LIMBĂ ȘI SPAȚIU

4) Cu sensuri estompate sau criptate, după aproape două milenii, numeroasele cuvinte de *sermo castrensis* din lexicul latin moștenit al românei reflectă intensele lupte antibarbare duse de *mīlites Dacisciani* din fortificațiile Daciei și, apoi, de populația romanizată din munții și pădurile sale ocrotitoare nord-dunărene și, astfel, se relevă **PARTICULARIZAREA limbii române sub influența acestui mediu militar**, în condițiile izolării latinofonilor estici de romanitatea occidentală.

Pentru ca un limbaj de grup să se impună în limba generală sunt necesare două condiții: (1) numărul mare de vorbitori ai grupului și (2) îndelungată funcționare a grupului. Aceste condiții au existat la *limes*-ul daco-dunărean, prin: (1) **predominanța în societate a generațiilor militare și veterane (cu familiile lor) și (2) luptele milenare ale armatei romane și ale obștiilor daco-romane și, apoi, române, pentru salvagardarea pământurilor, vieților și etnicității (culturii și limbii) lor. Ceea ce româna atestă prin cuvintele sale moștenite din limbajul militar latinofon**, pentru o perioadă a mileniului I cu foarte puține scrieri, documente sau inscripții (funerare etc).

Mai mult, prezența acestor cuvinte în româna actuală atestă tradiția bimilenară de apărare

armată a pământului românesc, cu amintiri străbune de limbă și onoare militară.

5) Cuvintele militare panromanice și parțial panromanice din română sunt anterioare izolării regiunii daco-dunărene (ca *arc*, *oaste*, *scut*, etc.) și, deci, ele nu pot oferi informații asupra rezistenței mediului militar latinofon oriental la atacurile triburilor barbare.

6) Departe și, apoi, izolați de celelalte regiuni ale Imperiului, latinofonii estici au perpetuat – printr-o mândră tradiție seculară – opțiunea pentru respect și corectitudine față de limba lor („ultima redută”), inculcată de generalii-comandanți ai armatei romane, formați în stilul literar ai marelui militar Caesar. Credem că – prin latina militară daco-dunăreană – acești comandanți au „ordonat”, peste timp, limbii române acea **CORECTITUDINE** față de *moștenirea* lingvistică latină, care îi este specifică în aria neolatinității. O „culoare” inerentă a fost dată de modificările semantice populare produse de luptătorii simpli. Metaforele sunt, în majoritate, sobre și dramatice (cf. dr. *a impresura*, *a cumpli* etc), în comparație cu cele care sunt produse de un simț al umorului detașat de agresiuni în neolatinitatea occidentală (cf. fr. *gronder* „a certa” < lat. *gründire* „a grohăi”, fr. *travailler*, „a lucra” < lat. *tripaliare*, „a tortura” < lat. *tripalium* „instrument de tortură etc.).

7) UITAREA DIN DIALECTUL AROMÂN (vorbit în zone lipsite de confruntări armate continue) **a numeroase cuvinte de mediu militar prezente în (daco)română** (24 din 52) – precum: *a (se) aține*, *a cumpli*, *a (se) (în)cumeta*, *a (se) (în)dupleca*, *a impresura*, *a înțina și aținat*, *a răpune*, *a (se) supune*, *țară „patrie” ș.a.* – **se constituie într-un incontestabil argument anti-roeslerian.**

Căci, de unde și cum au învățat românii nord-dunăreni cuvintele luptelor armate, dacă – chipurile – au venit, începând cu secolul al XIII-lea din sudul Dunării, unde aceste cuvinte militare nu mai existau?! Ne pot răspunde la această întrebare savanții neoroeslerieni ai manualelor *etnice* de istorie a României?? Evident, limbajul militar latin moștenit în româna nord-dunăreană este autohton.

De asemenea, compromis teoria roesleriană (a originii sud-dunărene a românilor din fosta Dacie) numeroșii soldați din cele 12 unități auxiliare din Dacia romană recrutată în Illyricum, care au putut difuza cuvinte albaneze vechi, a căror prezență în română este văzută de Roesler ca

posibilă doar prin vecinătatea românilor cu albanezii în Peninsula Balcanică²⁷

Astfel – cf. și celorlalte puncte ale capitolului Concluzii – este atestată **CONTINUITATEA latinofonilor din regiunea daco-dunăreană, prin lupte armate**, cu baze în munții și pădurile ocrotitoare, împotriva atacurilor seculare ale triburilor (ulterior statalizate) germanice, slave și turanice.

Abrevieri

adj. = adjectiv	înv. = învechit
alb. = albanez	lat. = latin
apul. = apuliez	magh. = maghiar
ar. = aromân	marin = marinăresc
cat. = catalan	mil. = militar
cf. = conform	mr. = meglenoromân
cl. = clasic	nap. = napolitan
dauph. = dauphinez	pg. = portughez
der. = derivat	pl. = plural
dial. = dialectal	pop. = popular
dr. = dacoromân	pv. = proven
fig. = figurat	sals. = substan
fr. = francez	tivsl. = slav
franc. = francic	sp.= spaniol
friul. = friulan	tard. = târziu
fem. = feminin	v. = vechi
germ. = germanic	* = reconstituit/popular
it. = italian	

Abrevieri bibliografice

Bréal, Essai = M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris, 1924.

CDDE = I. A. Candrea, Ov. Densușianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine*, București, 1907-1914.

Christescu 1937 = Vasile Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937 (269 p.).

CL = *Cercetări de lingvistică*, Academia Română, Institutul de lingvistică și istorie literară, Cluj-Napoca, 1990.

DA = *Dicționarul Academiei Române*, București, 1913 și următorii.

Daicoviciu 1940 = C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia. Câteva observații și precizări de ordin istorico-arheologic*, Extras din Anuarul Inst. de Studii Clasice, vol. III, Cluj, 1936-1940.

Daicoviciu 1963 = C. Daicoviciu, E. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Editions de l'Académie de la RSR, Bibliotheca Historica Romaniae (1), București, 1963.

DCELC = I. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Berna, 1954–1957.

DDA = T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, București, 1963.

DEHF = J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Larousse, Paris, 1994.

DEI = C. Battisti–G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florența, 1950–1957.

DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1960.

DEMR = G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macédo-roumain*, vol. I-II, Iași, 1925.

DER = Al. Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Univ. de la Laguna, Tenerife, 1958-1966.

DEX = *Dicționar explicativ al limbii române*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, ed. a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

DR = *Dacoromania*, Academia română, Institutul de lingvistică și istorie literară „Sextil Pușcariu”, Cluj-Napoca.

Drăganu, Românii = N. Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV, pe baza toponimiei și onomastice*, București, 1933.

EWB = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905.

Guțu 1983 = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983.

ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române, I. Limba latină*, Academia Română, București, 1938.

Iordan, Manoliu 1965 = I. Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, Buc., 1965.

LD = I. Fischer, *Latina dunăreană*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1985.

LR = Sextil Pușcariu, *Limba română, I. Privire generală*, București, Ediția 1976.

Madgearu 2008 = Al. Madgearu, *Istoria militară a Daciei post-romane 275-376*, Editura Cartea de scaun, Târgoviște, 2008.

mda = *micul dicționar academic*, Acad. Rom., Inst. de ligv. „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Buc., 2004.

NDELP = R. Fontinha, *Novo dicionário etimológico de la lingua portuguesa*, Porto, fără an.

REW = W. Mayer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. III, Heidelberg, 1931.

Șăineanu 1887 = L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre*

tranzițiunea sensurilor, Academia Română, București, 1887.

Russu 1981 = I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981.

T = H. Tiktin, *Romänisch-deutsches Wörterbuch*, București, VIII, 1895–1925.

ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1950 și următorii.

TILR = (Tratat de) *Istoria limbii române*, II, Academia RSR, București, 1969.

¹ Dr. *corn*, (pl.) *coarne*, „corn de animal”, *cornuri* „produse de patiserie” etc., provine din lat. *cōrnu* (EWB, 400; CDDE, 394; REW, 2240; DA ș.a) și este un cuvânt panroman, cf. it. *corno*, pv., cat. *corn*, fr. *cor(ne)*, sp. *cuerno*, pg. *corno* (DER, 2428)

² În dialectul aromân, lat. *imperator* a fost uitat; ar. *amiră* „împărat” provine din tc. *âmyr* „șef”, „comandant”.

³ Lat. *incipere* este un compus al lat. *capere* (DEL, p. 96), a cărui amplă structură semantică includea frecvente semnificații militare, precum: *capere montem* (Căsar) „a ocupa muntele”; *duae naves portum capere non potuerunt* (Căsar) „două corăbii nu au putut ajunge în port”; *capere fugam* (Căsar) „a o lua la fugă”; *capere locum castris idoneum* (Căsar) „a alege un loc potrivit pentru tabără”; *capere stipendium ex iure belli* (Căsar) „a lua tribut după dreptul războiului” etc. (ThLL, Guțu 1983).

⁴ Fr. *débuter* „a începe” este derivat de la fr. *but* „scop”, provenit din franc. **būt* „buștean”, „buturugă” (< scand.) (DEHF, p. 108). Și în acest caz (din substratul limbii franceze), se constată absența cuvintelor sau modificărilor semantice datorate mediului militar.

⁵ Opinăm că prezența dial. grison. *anceiver* cu același etimon, menționat în TILR (II, p. 160) și în REW (4353) se datorează veteranilor din est (re)veniți în această zonă retoromană.

⁶ Care s-a format de la lat. *pes, pedis* „picior” (DEL).

⁷ Sensul etnic al dr. *rumân* a lăsat loc și semnificației „iobag”, după ce daco-românii au fost înrobiți de slavi (care i-au numit *valahi* și țara lor *Valahia*, în acord cu numele slav al romanului: *valah*).

⁸ Sp. (marin.) *ancón* „golf mic” ar asigura compusului *sob + anco* semnificația „sub golfuleț”. Această explicație ne aparține, căci în NDELP compusul nu este deslușit.

⁹ Ale cărui semnificații sunt prezentate exclusiv în DEX (omitându-se sensul militar al dubletului moștenit). Sensurile vechi ale dr. *virtute* sunt prezentate în mda și, desigur, în DA.

¹⁰ Cr. Mihail, *Modificări semantice în lexiconul latin al românei sub influența mediului militar*, (I) în CL, XXXV, 1990, nr.1, p. 21-31; (II) în DR., I, 1994-1995, nr. 1-2, p. 313-319; (III) în DR, II, 1996-1997, nr. 1-2, p. 325-332; (IV) în DR, III-IV, 1998-1999, nr. 1-2, p. 213-216; (V) în DR, IX-X, 2004-2005, p. 191-197; (VI) în DR, XI-XII, 2006-2007, p. 107-110 și Cr. Mihail, *Cuvinte de mediu militar (daco-)roman*, în DR, XV, 2010, nr. 2, p. 119-128.

¹¹ Precum: fr. *acheter* „a cumpăra” < lat. **accaptare* „a înhăța”; fr. *beaucoup* „mult” < lat. *bellus+colaphus* „lovitură frumușică”; fr. *diner* și *déjeuner* < lat. **dis(je)junare* „a rupe postul” (<*jejunium* „post”); fr. *enfoncer* „a înfige”, urmând expresia „a băga în fund” (< lat. *fundus*); fr. (s')*étonner* ș.a. „a (se) mira” < **extonare/atonare* „a fi lovit de fulger”; it. *bollire* ș.a. < lat. *bullire* „a arunca bășici”; fr. *gronder* „a certa” < lat. *grundire* = *grunnire* „a grohăi”; fr. *lourd* „greu” ș.a., prin „te îngălbeneste” < lat. **lurdus/luridus* „galben”, „palid ca un mort”; fr. *mot* ș.a. „cuvânt” < lat. **muttum* „crăcnet”; sp. și pg. *pisar* „a călca” < lat. *pi(n)sare* „a pisa”; fr. *planche*, prov. *planca* „scândură” < lat. fem. *planca* „cu picioarele plate”; sp. *salir* și pg. *sair* „a ieși” < lat. *salire* „a sări”; fr. *sortir* „a ieși” < lat. *sortiri* „a trage la sorți” (evident, din teama de a ieși dintr-un loc fără riscuri); it. *tavola*, fr. *table* „masă” < lat. *tabula* „scândură”; fr. *tomber*, v. it. *tomare*, pg. *tombar* „a cădea” < lat. **tum(b)are* [<*tum(b)*], „creație expresivă”; it. *travagliare*, fr. *travailler*, sp. *trabajar*, pg. *trabalhar* „a lucra” < lat. *tripaliare* „a tortura” (cu *tripalium* „instrument de tortură”) etc. (REW, DEHF, DEI, DCELC, NDELP).

¹² Prezența în Dacia a acestor numeroase și dispersate unități militare sud-dunărene ar putea reprezenta încă o contrapondere la ipoteza roesleriană că românii nu au putut împrumuta cuvinte vechi de la albanezi decât ca vecini ai acestora în Peninsula Balcanică, căci «**Elemente autohtone, fie dace, fie illyrice, nu este de admis că s-ar fi putut conserva în română**» (!?) (Roesler 1871, *Romänische Studien*, Leipzig, cap. III, p. 126).

¹³ *Numerus burgariorum* păzea burgul și *Numerus veredariorum* asigura drumurile și poșta, iar *Pedites Singulares Britannici* asigurau paza guvernatorului Daciei.

¹⁴ Informațiile asupra elementelor militare din Dacia au fost obținute din izvoare literare antice, inscripții tombale și *diplome militare* (casete inscripționate pe două plăci de bronz închise și pecetluite, acordate militarilor la eliberare); dintre acestea au fost găsite una traiană, una hadriană și 4 de la Antoninus Pius.

¹⁵ Incluzând și colonizările masive de daci liberi întreprinse de guvernatorul Vetius Sabianus (sub împăratul Commodus) în anul 180.

¹⁶ Dacia era acoperită cu o rețea de drumuri. Cele principale au fost construite chiar sub Traian, precum:

drumul Oltului, cele din Banat, centrate pe Tibiscum ș.a. O piatră *miliară* (kilometrică), din anul 108, ne spune că drumul Potaissa-Napoca a fost lucrat de *Cohors I Flavia Ulpia Hispanorum*. Construcția de drumuri a fost continuă, intensificându-se pe măsura creșterii atacurilor barbare, pentru a asigura concentrarea rapidă a trupelor în zona atacată. O ultimă piatră *miliară* s-a aflat de la Vibius Trebonianus Gallus (251-253) din șoseaua Micia-Apulum (Christescu 1937, p. 111-113).

¹⁷ O dovadă a avansului rapid și profund al romanizării Daciei (în principal, prin dispersarea elementelor militare și veterane pe întreg teritoriul său) este că – începând chiar cu finele sec. al II-lea – dacii (datorită și calităților lor războinice tradiționale, legate de „așteptarea” morții) au pătruns nu numai în unitățile auxiliare (precum Aelia Dacorum în Britannia), ci și în legiuni, chiar în cele staționate la Roma și în gărzile pretoriene (cf. a 27 inscripții; Christescu 1937 p. 222-223).

¹⁸ Prof. Robert Roesler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871, cap. III, p. 65-145.

¹⁹ Căpitan magistrat Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist, der Walachey, Moldau und Bessarabiens*, Wien, 1781-1782, 3 vol., apreciat pentru contribuția la dezvoltarea științelor muzicii și folclorului, dar unanim disprețuit ca istoric amator, pentru «**veninul improșcat ca un scorpion**» (Petru Maior) împotriva tuturor etniilor supuse Imperiului Habsburgic.

²⁰ Privat-docent J. Peisker, *Die Abkunft der Rumänen*, Graz, 1917 (48 p.).

²¹ Doar în Transilvania – unde amestecul cu invadatorii maghiari nu a funcționat (ca sub dominația slavă din afara arcului carpatic) – rezistența *armată* a durat numai cca un mileniu, până la definitivarea cuceririi maghiare, după care a funcționat cu sincope între Bobâlna, Horia, Cloșca și Crișan, Revoluția de la 1848 și pregătirea *manu militari* a Marii Uniri de la 1918.

²² Cristian Mihail, *Opțiunea tradiționalului – caracteristica dominantă a lexiconului latin moștenit al limbii române*, în DR, s.n. V, 2000-2001, p. 231-240.

²³ Oripilat de coruperea limbii prin inovațiile din vastul imperiu latinofon, comandantul Căsar (100-44 î.Chr.) scrie *De analogia*. În care, după considerații de semantică, ortografie și gramatică, vrea ca vocabularul să fie ales prin dorințele (opțiunile) și raționalitatea vorbitorilor (*verborum aspirationibus et rationibus*). În contradicție cu contemporanul său, „liberalul” Cicero (106-43 î.Chr.), adept al *usitatae latinitas* și, deci, al asimilării nedisciplinate a inovațiilor. Dar, care era și el un „opționist” când pleda pentru o estetică a discursului.

Credem că a fost firesc ca generalul să-și fi instruit și verbal colaboratorii, în sensul însușirii și difuzării, în rândurile trupei, a unei latine cât mai corecte și elevate.

²⁴ S-a postulat că «Trăsătura dominantă a latinei dunărene, reflectată în română, este caracterul ei conservator („corect”), uneori mai conservator decât al italienei înseși. Conservatismul este, de altfel, o caracteristică a ariilor izolate» (LD, p. 211). Trebuie să observăm că italiana nu a fost izolată, fiind chiar centrul latinității și că altele sunt caracteristicile izolării, care apropie româna – de ex. – de sardă, dar care nu fac obiectul analizelor din tema noastră. (Oricum, „postularea” este încălcată.)

²⁵ Precum: **applicare** a eliminat *curvare, propendere* („aplecare ca vocație”), *nauseare* „a-i veni greață” ș.a.; **attinere** a eliminat *intercipere* ș.a.; **certare** a eliminat *repre(he)ndere, vituperare, grundire/grunnire* („a grohăi”), *altercare, disputare, litigare* ș.a.; **civitem** a eliminat *urbs, -bis* și *oppidum*; **cofea** „scufie” a eliminat *cudo, -onis* și *galea, ae* „coif”; **committere** a eliminat *audere* „a îndrăzni” ș.a.; **comple** „a termina” a eliminat *trucidare finire* ș.a.; **extorquere** „a tortura” a eliminat *exprimere, comprimere*, ș.a.; **fossatum** „șanț de apărare” a eliminat *vicus, -i* și *pagus, -i*; **im-pressurare** a eliminat *circumcingere, circumcludere, circumsedere, circumcidere* și *circumvallare*; **incipiere** a eliminat *cominiare, principiare* și *intaminare*; **(in)ducare** a eliminat *convingere, persudere* ș.a.; **ingannare** a eliminat *imitari*; **in-sellare** „a pune șaua” a eliminat *fraudare, fallere, seducere*; **jugulare** a eliminat *pugnare*; **lingula** a eliminat *cochlearium*; **merenda** a eliminat *victualia, provisio, -onis* și *viaticum*; **miles** „militar” a eliminat *sponsus, i* „logodnic”; **petere** „a peți” a eliminat *demandare*; **plicare** „a plia (corturile)” a eliminat *abitere* „a pleca”; **procedere** „a înainta” a eliminat *progredi, discedere* ș.a.; **reponere** a eliminat *trucidare*; **rostrum** a eliminat *sensus, obiectivus, ordine(m), regula* ș.a.; **sarcina** a eliminat *fascis, fardelum, obligatio, -onis, missio, -onis, onus, -eris* („gravitate”); **scandula** a eliminat *plancus, (fem.) planca*; **sessus** a eliminat (s.) *planities, (adj.) planus*; **sicilis** a eliminat *fascicula* („coasă mică”);

sicilare a eliminat *falcare* (< *falx, -cis* „coasă”); pl. **spathae** „spade” a eliminat *tergum, i* „spate”; **subala** a eliminat *axilla* ș.a.; **submittere** a eliminat *relevare* ș.a.; **superare** a eliminat *vexare, offendere, fastidare, incommodare* ș.a.; **supponere** a eliminat *subigere, oboedire* ș.a.; **tenda** a eliminat *vestibulum*; **thec** a eliminat *vagina, ae*; **terra** a eliminat *patria, ae*; **turma** „a 10-a parte dintr-o ala” a eliminat *amentum, i*; **grex, -gis**; **veteranus** a eliminat (s.) *senex, (adj.) annosus*; **virtuosus** (> dr. *vartos*) a eliminat *fortis* („viteaz”), *audax, -cis* („curajos”, „îndrăzneț”), *robustus* ș.a.; **virtutem**, cu sensurile militare (> dr. *vartute* „vitejie”) a eliminat *fortitude, -inis, audacia, ae* etc.

²⁶ «Doar menținerea unor forme de organizare militară» (în spațiul daco-danubian, n.n.) este menționată (totuși meritoriu, neurmându-se „școala” ignorării lingvisticii istorice) în Madgearu (2008, p. 90), pe baza moștenirii în limba română a șapte cuvinte latine «referitoare la arme și război» - dar anterioare izolării Daciei, fiind panromanice: «**arc** (< *arcus*), **luptă** (< *luctor*), **oaste** (< *hostis*), **pace** (< *pax*), **săgeată** (< *sagitta*), **scut** (< *scutum*) și **spate** (< *spatha*)» (și altele, ca a *învinge, jurământ, pradă, val*).

În mod eronat, rom. *paloș* este considerat ca moștenit dintr-un inexistent lat. *palus*. Căci, de fapt formele reale (cu alte sensuri) erau *palus, -udis* „baltă” și *palus, i* „stâlp” și „membru viril” (Guțu 1983), iar rom. *paloș* provine din magh. *pallos* „paloș” (DA, mda, DEX, etc). Totul este un exemplu de cum nu trebuie integrată lingvistica istorică cu istoria (românilor).

Un singur cuvânt este în relație cu realitatea istorică și lingvistică: *cetate*, modificat semantic în mediu militar din lat. *civitas* (- *atis, -atem*) „oraș” (de altfel, prezent în lucrarea noastră).

²⁷ Efectele prezenței militare illyrice în Dacia romană se adaugă analizelor privind relațiile lingvistice albano-române, din substratul preroman până în evul mediu, efectuate de Russu (1981, p. 102-113), care nu lasă câmp de manevre dolosive (neo)roeslerienilor.

DAN VIZANTY, „ASUL REGĂSIT...”

ANA MARIA VIZANTI

Abstract

The piece below follows the footsteps of Dan Vizanty, one of Romania's best and most decorated flying aces during World War II. Having participated in combat during the entire war (before and after August 23, 1944), his exploits are on par with those of the best flying aces of the Second World War. Although decorated for his numerous victories in the fight against Nazi Germany, he was imprisoned for two years by the communist authorities. After being released, he moved to France, where he spent the rest of his life.

Keywords: Dan Vizanty, Second World War, Romanian Air Forces

Sub acest titlu, s-a deschis recent la Palatul Parlamentului României expoziția comemorativă dedicată unuia din străluciții dar prea puțin cunoscuți eroi ai aviației militare române din cel de-al Doilea Război Mondial. Am rugat-o pe doamna Ana Maria Vizanti, fiica temerarului pilot, să evoce viața acestuia.

Redacția RIM

Dan Vizanty, personaj cu un destin „ieșit din comun” (Neagu Djuvara), cunoscut între prieteni și camarazi drept „Mon Cher”, după cum îi plăcea lui însuși să se adreseze prietenilor, s-a născut la 9 februarie 1910 la Botoșani, dintr-o veche familie moldovenească având și rădăcini grecești.

Deși aspirațiile lui erau inițial îndreptate spre teatru, după doi ani de Conservator, Dan Vizanty a avut revelația adevăratei sale vocații – zborul. Abandonează studiile sale artistice și se înscrie la Școala Militară de Ofițeri Aviație de la Cotroceni, pe care o absolvă în 1931. Devine sublocotenent aviator în 1931, obține brevetul de observator aerian în 1931, apoi pe cel de pilot de război în 1932, urmat de brevetul de pilot de vânătoare în

1934. La 16 octombrie 1936, este ridicat la gradul de locotenent aviator, iar la 17 aprilie 1939 la cel de căpitan. În această perioadă (1931-1940), ca ofițer și comandant de escadrilă, Flotila 1 Aero, urmează diferite cursuri de perfecționare și zboară pe diverse tipuri de avioane: Morane-Saulnier 35 și 230, SET, Potez XXV, Gourdou, Moth, Hawk, PZL-11F, Fleet, Nardi, Heinkel-112 etc. Participă la război cu gradul de căpitan aviator. După cum scria el însuși¹, cel de al Doilea Război Mondial a fost pentru armata și aviația română „o luptă prodigioasă și extrem de dificilă a unei armate care, pe parcursul aceluiași conflict, a luptat, la început cu URSS la est, cu anglo-americanii în interior și, la final, cu germanii la vest”.

▪ Dan Vizanty alături de un alt nume mare al aviației române, Constantin (Bizu) Cantacuzino

Începând cu 22 iunie 1941, Dan Vizanty s-a distins în calitate de comandant al escadrilei 43 Vânătoare în timpul campaniei de recucerire a Basarabiei. Această escadrilă era echipată cu avioane PZL 11F, de fabricație poloneză, destul de fragile. Între iunie 1941 și august 1942, participă la peste 50 de misiuni de război și se distinge prin curaj și spirit de sacrificiu.

În perioada august 1942 și august 1943 este numit șef de cabinet al Sub-Secretarului de Stat al Aerului (SSA), generalul Gheorghe Jienescu. Imediat după raidul american de la 1 august 1943 (operațiunea Tidal Wave, de altfel eșuată), ministrul Jienescu, ținând seama de iminența unor noi incursiuni americane, decide restructurarea aviației române. Astfel, cpt. av. Dan Vizanty este

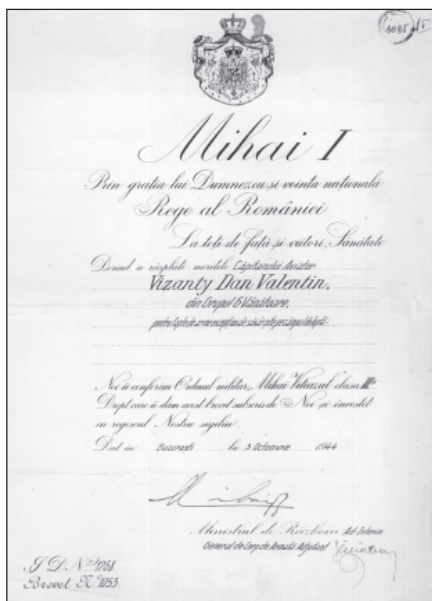
numit comandantul Grupului 6 Vânătoare (cod Paris), grup ce avea ca misiune apărarea capitalei și a zonei petroliere Ploiești-Câmpina contra atacurilor aviației americane. Grupul, bazat inițial la Pipera, apoi la Popești-Leordeni, avea în dotare avioane IAR 80 și IAR 81, concepute și fabricate în România la uzinele IAR Brașov, simbolul aeronauticii militare române.

Pentru Grupul 6 și comandantul său, este perioada celor mai dramatice dar și glorioase lupte împotriva aviației americane. În ciuda evidentei inferiorități numerice și tehnice, unitățile grupului 6 (cele trei escadrile 59, 61 și 62), datorită curajului și a calităților de piloți desăvârșiți, au doborât peste 90 de avioane de bombardament cu patru motoare și 45 de avioane de vânătoare. Dan Vizanty personal a doborât 12 Fortărețe Zburătoare și 3 Liberatori și 3 avioane de vânătoare (Lightning).

În primăvara anului 1944, în urma succesorilor repurtate de aviația de vânătoare română, care puneau serioase probleme Comandamentului Interaliat, acesta din urmă decide un raid de anvergură care să anihileze inamicul. Aviația de vânătoare americană bazată la Foggia este desemnată să se ocupe de această operațiune. Data raidului a fost fixată pe 10 iunie 1944, la o oră neobișnuită (8 dimineața) și la joasă înălțime pentru a surprinde și distruge aviația română de vânătoare la sol. Acest raid, la care au participat peste 100 Lightning-uri, s-a dovedit însă un enorm eșec, nici un avion de vânătoare românesc nefiind surprins la sol. În plus, după o luptă dură și impresionantă, aviația americană a trebuit să se retragă, cu peste 50% pierderi. Astfel, 10 iunie 1944 rămâne ziua de glorie a Grupului 6 Vânătoare, a lui Dan Vizanty și a avionului IAR 80. În acea memorabilă zi (denumită de americani „Blackest day”), aceștia au pierdut 24 de Lightning-uri, în timp ce românii au deplâns 3 pierderi.

▪ Dan Vizanty, distins cu ordinul militar „Mihai Vitezul”

▪ **Brevetul ordinului militar „Mihai Viteazul” clasa III acordat căpitanului aviator Dan Vizanty**

După 23 August 1944, Dan Vizanty devine comandantul grupurilor 1 și 6, regrupate pe aerodromul Popești-Leordeni, și asigură apărarea Bucureștiului contra atacurilor germane, scoțând din luptă 25 de avioane germane. Conversația din 24 august 1944 dintre Dan Vizanty și colonelul Eduard Neumann, Comandantul german al Aviației de Vânătoare, vechi camarazi de arme și prieteni, rămâne antologică:

„Dragă Vizanty, într-o jumătate de oră, voi lansa un bombardament asupra Bucureștiului; Ce vei face?

Fără ezitare, răspund:

„Ridic aviația de vânătoare.”

El:

„Te înțeleg, fiecare cu datoria sa.”

Eu:

„Nu există alternativă. Tristă realitate. Dacă ne ajută Dumnezeu, ne vom reîntâlni într-o zi pentru a evoca doar clipele fericite petrecute împreună.”²

Ceea ce în acel moment părea de neimaginat s-a produs 35 de ani mai târziu când protagoniștii acestui dialog s-au reîntâlnit într-un cadru emoționant la un Congres Internațional al Piloților de Vânătoare, desfășurat la Munchen.

■ Revista de istorie militară ■

Din 8 septembrie 1944 și până la sfârșitul războiului, Dan Vizanty continuă campania din vest contra Germaniei, în calitate de comandant al Grupului 1 Vânătoare, grup dotat în mare parte cu avioane Messerschmitt 109G. La 10 Mai 1945, este promovat locotenent Comandor.

La sfârșitul războiului totalizează, potrivit sistemului de referință luat în calcul, 16 victorii aeriene (43, conform sistemului prevăzut de Statul Major al Aerului Secția a II-a) și peste 4600 ore de zbor. Ca recunoaștere a calităților sale de pilot și comandant, „pentru fapte de arme excepționale săvârșite pe câmpul de luptă”, a primit înalte decorații și distincții, printre care:

- Ordinul „**Virtutea Aeronautică**” cu spade, clasa Crucea de Aur (11 octombrie 1941);
 - Ordinul „**Virtutea Aeronautică**” Clasa Crucea de Aur cu spade, prima și a doua bareta la Crucea de Aur (20 februarie 1942);
 - Crucea de Fier, cl. II-a (1942);
 - Ordinul „**Virtutea Aeronautică**” cu spade, clasa Cavaler (iunie 1942);
 - Ordinul „**Virtutea Aeronautică**” cu spade, clasa Ofițer (15 aprilie 1945);
 - Ordinul „**Coroana României**” cu spade, în gradul de ofițer, cu panglica de „Virtute Militară” (29 iulie 1942);
 - Ordinul „**Steaua României**” cu spade și panglică de Virtute Militară, clasa IV (15 apr.1945);
 - Ordinul militar „**Mihai Viteazul**” (3 octombrie 1944);
 - Medalia sovietică „**Victoria**”, 1946;
 - Medalia „**Eliberarea de sub jugul fascist**” (1954).
- După război, odată cu instaurarea regimului comunist, a fost trecut în rezervă. Având o atitudine fermă și refuzând orice compromisuri, suportă cu demnitate consecințele noului regim, fiind

▪ **Eroul zilei de 10.06.1944 în fața avionului său, IAR 80**

condamnat la 5 ani închisoare pentru „uneltire contra ordinii sociale”. Efectuează aproape 2 ani, între 1961-1963, fiind pus în libertate printr-un decret de grațiere. Imediat ce iese din închisoare, ca o nouă dovadă de curaj, dă statul comunist în judecată revendicând repunerea sa în drepturile civile și restituirea bunurilor confiscate. Înregistrează nu numai o victorie juridică ci, în primul rând, o nouă, strălucită victorie morală, demnă de un mare luptător. Practică tot felul de meserii impuse de vicisitudinile vremii și care nu aveau nici o tangență cu pregătirea sa (de la cultivator de plante medicinale la tehnician, mecanic, macaragiu).

Ca mulți ofițeri ai Armatei Regale Române, Dan Vizanty, marginalizat în țara sa, este recunoscut pentru meritele sale în Franța, unde devine, la propunerea generalilor Hubert Loizillon³ și Gheorghe Negrescu⁴, membru pionier al Asociației Aeronautice Internaționale “Vieilles Tiges” (din octombrie 1976); iar în iunie 1977, imediat după stabilirea sa la Paris la invitația aceleiași asociații, este onorat cu „Medalia de argint a orașului Paris”, aceasta fiindu-i înmănată de însuși Jacques Chirac, în acea vreme primar al Parisului.

Generozitatea primirii pe care Franța i-a rezervat-o la apusul vieții l-a făcut să o considere a doua sa patrie. A rămas însă devotat până la capăt celei dintâi. Desfășoară o activitate publicistică referitoare la istoria aviației române, într-o perioadă când Industria Aeronautică Română era, pe nedrept, ignorată, (scrie articole consacrate personalității căpitanului aviator Constantin (Bîzu) Cantacuzino, sau avioanelor de vânătoare românești IAR 80 în reviste aeronautice din străinătate, din Franța și Germania: “Pionniers” – Revue Aéronautique Trimestrielle des “Vieilles Tiges” și, respectiv, “Jäger Blatt” – offizielles organ der Gemeinschaft der Jagdflieger e.v.).

A murit la Paris la 12 noiembrie 1992.

În țară, după plecarea sa, a urmat o tăcere, pe deplin explicabilă în vremurile acelea, deși trebuie menționat exemplul singular al scriitorului Cornel Marandiuc, care, în 1985, în cartea sa *Inimi cât să cuprindă cerul patriei*, a evocat, sub abila sintagmă „comandantul grupului 6 vânătoare”, personalitatea de comandant și luptător a lui Dan Vizanty, ilustrându-i calitățile prin relatarea episodului glorios de la 10 iunie 1944.

După 1989, indiferența a continuat, inexplicabil, cu excepția unor articole omagiale ocazionale, scrise de același Cornel Marandiuc sau de lt. col. Dan Giju, în câteva reviste de specialitate.

■ Căpitanul aviator Dan Vizanty pe coperta revistei „Aripi românești”

Centenarul nașterii Comandorului Dan Vizanty a fost marcat prin apariția primei lucrări monografice, întemeiată, în bună parte, chiar pe memoriile inedite ale sale⁵, precum și de expoziția foto *Asul regăsit...*, inaugurată în februarie 2010 la Muzeul Aviației din București, prin eforturile Asociației Aripi Românești. De altfel, seria expozițiilor omagiale *Asul regăsit...* continuă. Noua manifestare, găzduită de astă dată de Palatul Parlamentului în perioada 30 mai – 10 iunie 2011, este, de asemenea, menită a-l așeza pe Dan Vizanty, grație contribuției sale eroice, pe locul ce i se cuvine: alături de marile nume ale aviației române: Constantin Bîzu Cantacuzino și Alexandru Șerbănescu.

¹ Vezi Dan Vizanty, *Un oublié.... Le IAR 80* (Industrie Aéronautique Roumaine) în „Pionniers”, nr. 74, 1982.

² Dan Vizanty, *Un grand nom de l'Aviation: le Prince Cantacuzène-Bizu. Alea Jacta est*, în „Pionniers”, Nr. 81, 1984.

³ Hubert Loizillon (1910-1992), general de brigadă aeriană, creatorul transmisiunilor aeriene în Franța.

⁴ Gheorghe Negrescu (1888-1976), general maior de aviație, inginer, pionier al aviației române, brevet de pilot nr. 2 (1911).

⁵ Dan Focșa, *Dan Vizanty. Destinul unui pilot de vânătoare*, Iași, 2010.

DECLARAȚIA GRUPULUI DE INIȚIATIVĂ „ANUL 1812”*

După proclamarea Independenței în anul 1991, specificul evoluției Republicii Moldova a fost confruntarea sistematică cu probleme de identitate națională și statală. Situația aceasta este determinată de particularitatea evoluției spațiului dintre Prut și Nistru în cei 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus.

Prin Tratatul de pace de la București din 16 (28) mai 1812, încheiat între Imperiul Otoman și Imperiul Rus, partea de răsărit a Principatului Moldovei a fost anexată de către Rusia țaristă, încălcându-se atât angajamentele părții suzerane, cât și a celei protectoare. Acest rapt a întrerupt procesul de dezvoltare firească în cadrul etnic și cultural românesc a populației din stânga Prutului, prin impunerea unui model străin de dezvoltare.

Timp de peste un secol, autoritățile țariste au promovat între Prut și Nistru o politică de izolare etnică și culturală, de deznaționalizare și rusificare, ceea ce a împiedicat participarea plenară a Basarabiei la procesul de modernizare și dezvoltare națională pe care l-a traversat poporul român alături de celelalte popoare din Europa.

Ca urmare a dezmembrării Imperiului țarist și în baza dreptului istoric și de neam, precum și a dreptului popoarelor la autodeterminare, Basarabia s-a desprins de Imperiul Rus, prin crearea, la 2 decembrie 1917, a Republicii Democratice Moldovenești, prin proclamarea Independenței la 24 ianuarie 1918 și, prin votul Sfatului Țării din 27 martie 1918, s-a unit cu România. Astfel, s-a declanșat procesul de reintegrare a Basarabiei în spațiul identitar, politic, spiritual și economic românesc și european. Una din consecințele acestui act istoric a fost salvarea populației din Basarabia de ororile regimului totalitar comunist sovietic.

Dezvoltarea firească în cadrul teritoriului național a fost întreruptă de Pactul Hitler-Stalin din 23 august 1939 și reanexarea Basarabiei la 28 iunie 1940 de către URSS, proces care a continuat politica imperială și colonială rusă față de teritoriul dintre Prut și Nistru. Politica promovată de autoritățile sovietice de dezmembrare a României a continuat prin divizarea Basarabiei și crearea în 1940 a unei construcții statale artificiale – RSS Moldovenească, continuatoarea RASSM, instituită de regimul sovietic în 1924 în stânga Nistrului – și crearea unei identități naționale „moldovenești” distincte de cea română. Prin această politică, Uniunea Sovietică a amplificat procesul de alienare identitară, lingvistică, națională și ecleziastică a populației dintre Prut și Nistru, proces care își are originile în anul 1812. Aceste politici imperiale au fost evaluate și condamnate prin Hotărârea Parlamentului RSS Moldova din 23 iunie 1990 și prin Declarația de Independență a Republicii Moldova din 27 august 1991.

Pornind de la dorința firească de restabilire a adevărului istoric, prin prezenta Declarație anunțăm crearea grupului de inițiativă „Anul 1812”, care își propune să încurajeze elaborarea și publicarea de monografii, studii și documente, să contribuie la organizarea de manifestări culturale și științifice și să inițieze dezbateri publice în spațiul mediatic pe această temă.

* Comunicat de domnul Vlad Mischevca. Vezi și „*Timput*” din 16 mai 2011, <http://www.timput.md/articol/declaratia-grupului-de-initiativa-anul-1812-23337.html>.

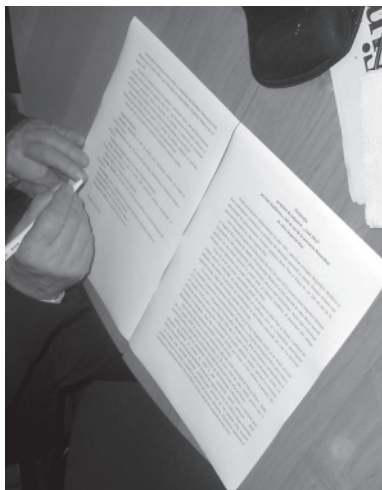
Declarația rămâne deschisă pentru a fi semnată de instituții academice și culturale, organizații non-guvernamentale, uniuni de creație și persoane particulare.

Facem apel către mass-media să contribuie la mediatizarea inițiativei noastre.

Grupul de inițiativă: Alexandru MOȘANU, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru de onoare al Academiei Române; Andrei EȘANU, dr. hab. în istorie, prof. universitar, academician al Academiei de Științe a Moldovei; Constantin TĂNASE, director, „TIMPUL de dimineață”; Demir DRAGNEV, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei; Mihai TAȘCĂ, dr. în drept, cercetător științific; Gheorghe NEGRU, dr. în istorie, conf. universitar, președinte al Asociației Istoricii din R. Moldova; Ion NEGREI, istoric, vicepreședinte al Asociației Istoricii din R. Moldova; Octavian ȚĂCU, dr. în istorie, conf. universitar; Vlad MISCHEVCA, dr. în istorie, conf. cercetător; Gheorghe PALADE, dr. în istorie, conf. universitar.

Chișinău, 15 mai 2011.

NICOLAE MAREȘ ALIANȚA ROMÂNNO-POLONĂ ÎNTRE DESTRĂMARE ȘI SOLIDARITATE (1938-1939)

Lucrarea lui Nicolae Mareș, diplomat de carieră și fost ambasador al României la Varșovia, reprezintă o contribuție importantă la cunoașterea și înțelegerea unei etape dramatice a istoriei diplomației europene din perioada imediat premergătoare declanșării celui de-al Doilea Război Mondial.

Autorul are în vedere atât prezentarea legăturilor diplomatice dintre România și Polonia din perioada 1938-1939, percepțiile divergente ale celor două diplomații în contextul european din acea perioadă, cât și relevarea unor procese istorice definitorii pentru înțelegerea tragediei istorice poloneze. Cartea cuprinde o substanțială colecție de documente de arhivă – 286 de documente –, selectate cu pricepere, care redau amplitudinea acțiunilor diplomatice desfășurate la București și Varșovia.

Investigarea problematicii relațiilor româno-polone în perioada 1938-1939 se bazează pe o cercetare extrem de bogată și un studiu intens în arhivele diplomatice ale României (Arhivele Ministerului Afacerilor Externe), cercetările existente asupra acestei problematice fiind aprofundate și completate substanțial cu documente depistate și consultate la Direcția Arhivei Naționale Istorice Centrale.

Așadar, prin selecția riguroasă a documentelor incluse în acest volum, autorul ne introduce în laboratorul complex al luării deciziilor și formulării politicilor care au marcat diplomația românească din anii 1938-1939 pe direcția Varșovia.

În perspectivă concludivă și pe baza documentelor publicate, se deduce cu claritate atât complexitatea raporturilor româno-polone în contextul european din anii '38-'39, cât și interesele divergente, chiar contradictorii, pe axa București-Varșovia.

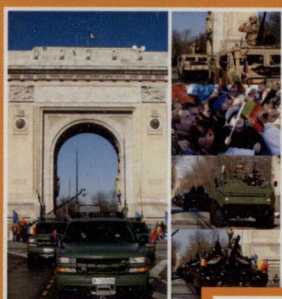
Necesitatea efectuării unui asemenea demers are la bază, după cum însuși autorul menționează, nevoia de corectare a unor adevăruri istorice, trunchiate, de cele mai multe ori, în defavoarea României, precum și raritatea culegerilor de documente privind raporturile româno-polone existente în istoriografia poloneză (în ciuda unei documentații arhivistice bogate aflate în arhivele diplomatice poloneze).

De asemenea, interesantă este opțiunea autorului de a prezenta încă de la începutul lucrării o sinteză amplă, interesantă și bine fundamentată despre conjunctura în care s-au articulat relațiile româno-polone în contextul istoric interbelic, oferind, astfel, informații prețioase asupra modului în care a funcționat din punct de vedere politic, militar și diplomatic alianța româno-polonă în această perioadă.

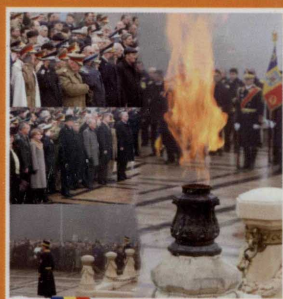
Lucrarea constituie, așadar, o contribuție științifică de reală valoare privind evoluția raporturilor politico-diplomatice între România și Polonia într-una din perioadele cele mai captivante și, deopotrivă, dificile, nu numai în planul politico-diplomatic româno-polon, dar și în contextul interbelic românesc și universal.

CARMEN RÎJNOVEANU

rim
REVISTA DE
ISTORIE MILITARĂ

DIN
• Anul 1917 sub semnul
• Planșele României
• Alături, între țări
• „Judele istoric”

rim
REVISTA DE
ISTORIE MILITARĂ

DIN SUMAR
• 190 de ani de la încheierea Primului Război Mondial
• 190 de ani de la Marea Neagră a românilor
• Auditor și alina par
• Statutul militar de la Frontiera militară sovietică

nh
SPECIAL ISSUE, 2008

REVIEW OF MILITARY HISTORY

rim
REVISTA DE
ISTORIE MILITARĂ

DIN SUMAR
• Summit NATO la București
• 23 august 1944 și principalii săi actori
• România și Germania, de o parte și de alta
• a Coriniei de Fier
• Militari de elită, diplomați de prestigiu

REVISTA DE ISTORIE MILITARĂ Nr. 3-4 (107-108): 2008
EDITIE SPECIALĂ ROMÂNIO-ELLENĂ